

DESTANA

Mihemed Axayê Kelhokî

=====

Şakir EPÖZDEMİR

Destaneke dîrokî - ji nav rûpelên Şerefnameya ŞEREF XANÊ BEDLÎSÎ

Bedîsa rengîn, demek ji deman,
Rewşa welat bû bi sal û zeman,
Ew serbixwe bû, aram û rizgar,
Bi mîr û wezîr, neqîb û muxtar...

PÊŞGOTIN

Mihemed Axayê Kelhokî di tevgera dîroka Kurdistanê de roleke mezin lîstîye. Ev DESTAN, çîroka xebat û cehda vî lehengî ye. Şeref Xan bi stayîş û şehnazî di rûpelên Şerefnameyê de (1), vî xweşmêrê rast û dirist û wefadar tîne ziman. Min jî ji vî fidekarî û qehremanîya vî pilingî destanêk anî holê. Ev destan ne ji xeyalan e, lê ji rastîyeke dîrokî hatîye holê ku Şeref Xanê qedirbilind û ilimdarê mezin, bi hikimdarî qala peyayekî Roşkî kiriye û vî mêrxasê Roşkî di ser hemî kesî de girtîye.

Ji çavkanîyên Şerefnameyê wisan tê zanîn, ku eger ne Mihemed Axayê Kelhokî bûya, belkî bajarê Bedlîsê û hikûmeta Roşkan di salên 1490î de ji bin hikmê Aqqoyînîyan rizgar nebûya. Herweha di sala 1495an de hikûmeta xwe ya pîroz di binê fermanrewayîtiya Şah Mûhemmed de ava nekira û di 1505an de yekî wekî Şeref Xanê mezin nehata ser textê vî dewletê.

Mihemed Axa li bajarê Qumê sê prensên Roşkan xwedî kirin, perwerde kirin û ew gihandin dereceyeke herî bilind. Mihemed Axa çû Botan, Emîr Şemseddîn anî û di şerê azadîyê de ev prens gihande qonaxa şehadetê. Mihemed Axa, piştî Hesên Elî û Hiseyîn Elî, çû Şah Muhemed ji şêrejina pak girt anî û Bedlîs rizgar kir.

Piştî ku Şah Smaîl mîrên kurdan girtin avêtin zîندانan û bajarên kurdan zêft kirin, qehremanê me çû Îranê. Wî û Derwêş Mehmûdê Keleşîrî xwe tebdîlîqiyafet kirin û Mihemed Mîraxwûrî yê Pertavî xistine nav nivînen Şeref Beg û li hespên rehwanên hazirkirî siwar bûn; Mîrê xwe bi selameti

gihandine welatê Roşkan.

Wî lehengê Roşkî bo cara yekemîn bi çar prensan; du prensên bê binetar windabûyî, presekî ku paşê li Deşta Rehwa şerbeta şehadetê vedixwe û prens Şah Mûhemmed ku Bedlîsê rizgar dike, bi van herçaran Bedlîs û Welatê Roşkan rizgar kiriye. Lê, bi revandin û anîna Şeref Xan, ku dibe sebebê hemî Kurdistan ji bin bandora Sefewîyan rizgar bibe; gaveke mezintir û girîng avêtîye. Wî ne tenê Şeref Xan ji bajarê Razê, ji ber Gola Çalê, ji nav artêşa giran a Şah Smaîl ku di bin fermanarîya Qizilbaşên Tirkmen de bû, revandîye. Wî bi vê revandinê qedera reş û tarî ya bêtirî ji sed salan konê xwe li ser kurd û Kurdistanê vedayî, guhrandîye. Ji ber vê yekê heya ku kurd û kurdayetî hebe ev qencîya Axê Kelhokî nayête ji bîr kirin.

Mihemed Axayê Kelhokî, Derwêş Mehmûdê Keleşîrî û Mihemed Mîraxwur piştî ku Emîr Şeref revandin (2) Şeref Beg hate Bedlîsê şerê rizgarîya Bedlîsê li dar xist. Di vî şerî de gelek egîd bi şehîd dan, lê di gel vê jî doza xwe nebire serî. Sefewîyan hemî keleh û bajarên kurdan zêft kiribûn û jê dervediketin. Aqqoyîniyan çawa ku divîyan kokên Kurdan ji dinê rakin û dewleta xwe fireh bikin, Stenbol û Misrê jî bistînin, Împaratorîya Eskenderê Makedon ava bikin, her wisan Şah Smaîl jî ketibû pey vê xeyalê. Him bi şîret û rêberîya serdarên Aqqoyîniyên Ozbek, Moxil û Teterên bê dîn û îman. Kî çî dibêjê bila bibêjê, nîyeta Şah Smaîlê kurê Şex Heyder efendîyê Erdebîlî çî dibe bila be, dê ew qumandarên wî yên bermayîyên Aqqoyîniyên devbixwîn û diz û talenker Kurdistan, Anadolî, Stenbol, Erebiştan û Misrê bikirana gola xwînê. Hedefa wan a pêşîn Stebol û Împaratorîya Osmanîyan bû, ku Osmanî ji meydanê rakirin, Erebiştan û Misir şolê heftîyekê bû. Ji ber vê, Şah û revoya wî ya guran, divîya ku Kurdan bindest bikin. Ji ber vê ye sê caran hemî hêzên xwe şandin ser Cizîrê. Mereş, Xarpût, Berecik, Erxenî, Dîyarbekir, Palo, Lice û dorberê Dîyarbekirê hemî zêft kirin û walîyê xwe danî Amedê. Ewî bi hinêk mîran re protoqol imza kirin, lê piştî ku ev mîr çûne zîyareta wî, wî ew hemî hepis kirin û serdarên Tirkmen şandin ser keleh û bajarên Kurdistanê. Di nava vê handîqapê de, di vê teqne de, lehengê me, Mihemed Axa û hevalên xwe Şeref Xan revandin.

Ev şeref Xan e ku rîya rizgarîya welatê Roşkan û hemî statuyên Kurdistanê tesbît kirin û ji bona yekîtiya mîrekan Mewlana Îdrîs û ev Mihemed Axayê Kelhokî kirin berpirsyar. Mihemed Axayê Kelhokî bi Îdrîsê Bedlîsî ve kete Kurdistanê. Ji Sêlêmaniye bigire heya bi Entab, Xarpût û Bîngolê 28 heb mîrên kurdan anîne ser tayê xwe û kurdan hemî kirin yekbend û yekrêz. Di vê serkeftinê de çîqa rola Şeref Xan, şertên Kurdistanê û dîplomasiya xurt a Mewlana Îdrîs hebe, weke van û ji van ne kêmtir, rola Mihemed Axayê Kelhokî jî (3) heye. Lewra pratîka 50 salî ya Mihemed Axa xwe li cem hemî pêşkêş û rêvebirên Kurdistanê dabû pejirandin.(4)

Herçendî qehremanê vê Destanê Mihemed Axa be jî, ev destan ya Bajarê Bedlîsê, welatê Roşkan, malbata Dîyaeddîn, mîrxas û pêşkêşên Roşkan yên wek Pertavî, Keleşîrî, Ebûbekir Axayê Bayîkî, Reşîdê Korcanî, Rizgo Axayê Motkî, Emer Botanî, 'Imad Axa, Emîr Bilbasî, Ebdirehman Qawalisî, Miştax Axayê Zeydanî, Celal Axayê Cilkî, Qelender Axa û Hacî Şeref Axayên kurên lehengên me û bi taybetî destana mîrxasiya hemû kurdan e. Di zemanê vê destanê de, li Bedlîsê Şah Mûhemmed û Şeref Xan, li Cizîrê Şeref Beg û Şah Elî Beg, li Paloyê Cemşîd, li Hesenkêfê Siltan Melîk Xelîlê Eyyûbî, li Hezzoyê Emîr Mihemed û Emîr Elî, li Amêdîyê Siltan Hiseyn, li Liceyê Ehmed Begê Etaxî, li Şêrwanê Mîr Şah Mûhemmed, li Derzinê Mihemed Zirkî, li Çemîşkezekê Hacî Ristem û Pîr Hiseyîn, li Kilîsê Qasim Beg û Canpolatê Mezin û li hemî herêman qadroyêke bijare hebû. Kurdistanê piştî Eyyûbîyan tengesîya mezin ji Aqqoyîniyan û ji felaketa Moxilan dîtibû, lê ev tengasî dirêj dom nekiribû. Ji salên 1180yî heya salên 1500î di bajar û bazarên xwe de û di mekteb û medreseyan xwe de pêş ketibûn. Kurdan di vî 320 salî de 40-50 sal winda kiribin jî, bi dirêjahîya 280 salî bi serê xwe mabûn.

Haya ku ji destê min hat min di vê destanê de Bedlîs û der û barên pê ve dan nas kirin. Min hikûmeta Roşkan bi dîrok û sînor û dewlemendîya wê ve anî ziman. Bi rîya xwendina vê destanê hûn dikarin, Bedlîs, Mûş, Xînuş, Xelat, Tetwan, Norşên, Motkan, Baykan, Sîmek, Kawar û Kêwaşê qenc nas bikin. Serbilindîya vê destanê, lehengî û serbilindîya vî welatî ye û li ser vê axê îro jî torinên van mîrxasan dijîn. Bo min xweşhalî û şehnazî ye ku ez jî kurê wî miletî me.

Ev eşîrên Roşkan, ku 24 eşîr in, berî niha 1200 salî rojêkê li Tapê civîyan. Rêza xwe kirin yek, yekbend û yekheber, bi vîn û bawerî û îrada xwe dû heb hikûmet ava kirin. Îro jî navên wan weke ku tê gotin: Motkî, Baykî, Zeydanî, Girdikî, Zoqeydî, Kaşaxî, Gelîkêsanî, Garisî, Stûrkî, Pertavî, Bûbanî, Korî, Zîyaretî û Eyntaxî zînde ne û li ser axa xwe bi mêranî dijîn. Çi qeder dijminan me şaşomaşo kirîbîn jî, em ji bîr nekin ku torinên wan mêrxasên ku hezarsalan şerefa xwe parastine û bi serbilindî jîyane.

Min avasazî û pêşvaçuna bajarê Bedlîsê, Kela Bedlîsê, dîrok, sînor û sîstema hikûmeta Bedlîsê, şerê Roşkî û Aqqoyîniyan, zeftkirin û rizgarkirina Bedlîsê, çem û kanî, deşt û zozan, bax û bostanên Bedlîsê kirine helbest û ev helbest bûye destan. Hîvîdar im ku ev destan bibe dermanê yekîfî, biratî, yekbendî û xîretê.

25-03-2002

Enqere

-
- (1). Şerefname; wergera M.E. Bozarlan, 3. Baski Hased Yayınevi, rûpel 450-475-479, İstanbul – 1990
 - (2). Binêre afirandina jorîn rûpel 475-476
 - (3). Binêre afirandina jorîn rûpel 479
 - (4). Epözdemir, Ş.; Kürt-Osmanlı İlişkileri ve İdrîs-î Bîtlîsî; Kovara WAR, hej 9, rûpel 78 – 102, İstanbul – 1999

B E D L Î S

Bedlîsa rengîn wextek ji wextan
Bi xeml û xêz bû ji tac û textan

Bi fermanrewa, melîk û mîr bû
Meclis û dîwan, lâl û wezîr bû

Artêş û serdar, leşker û serbaz
Warekê azad, rêk û pêk û saz

Artêşek xweser, nîzamek hemdem
Kurdên qehreman, pismamên Ristem

Leheng û şêrbûn, pilingên bêtirs
Bi tîrkevan û rim û şûr û gurz

Xwendin û huner, hem bezirganî
Bi ilm û zanîn, bi şaristanî

Jîyanek azad, xweşhal û aram
Gişt serbilind bûn, çi mîr çi xulam

Bedlîs serbajêr, navenda welat
Bi Mûş û Xinûs, Motkan û Xelat

Sîmek û Baykan, Kawar û Karêz
Ew gund û bajar, hemî rêz bi rêz

Warek dewlemend, jîr û tor û têr
Şad û bextewar, keç û jin û mêr

Welatek gewre, xêrdar û zengîn
Bi mêrg û çîmen, behîştê rengîn

Wek Deşta Mûşê wan rêzegundan
Tev zad û debar, kîlera Kurdan

Kawar û Sîmek, Xelat û Karêz
Bi bax û bostan, pawan û parêz

Mêrg û kanî ne, çandin û çêre
Welatê Roşkan gişt xêr û bêr e

Şerefdîn, Nemrûd, Sîpan, Bilîcan
Ew diçêrandin, kerîyên mîyan

Zozanên Roşkan bi nav û deng in
Çîya û banî tev rengareng in

Ew diêwrînin pez û dewaran
Enbara qût û pût û debaran

Xwedî dikin ew celeb û terşan
Zozanên bilind, rûbarên erşan

Çandin û çinîn, xuşînên cotan
Dasûk û tirpan, alet û kotan

Tevr û bêr û mer, bi das û werîs
Bend û zevî bûn, Baykan û Bedlîs

Bostanên Kurdan, ew bi hezaran
Didan saz kirin li van aqaran

Dixebitandin Ermen û Azer
Esfexan, Tebrîz, dişandin rêncber...

Ew dixebitîn bi şîrb û deman
Kurd xanedan bûn, nedibûn cenan

Serê biharê heya payîzê
Rêncber dihatin ta ji Tebrîzê

Rêncberên Kurdan Azerbêycanî
Hin Nexciwanî, hin Esfexanî

Cenan dihatin ji Esfexanê
Rêncberên Roşkan, li Kurdistanê...(1)

Ne li qamê bûn, fêkî'w zerzewat
Hem dexl û dan û doş û beqlîyat

Bi dims û şîre, bastîq û xarûz
Sêv û zerdele, hermî û girûz

Hêjîr û tirî, hem xox û karçîn
Guz, behîv, bindeq, b ênok û darçîn

Qawin û petîx, dêmik û zebeş
Şilor û gilyaz, şeletotên reş
Gurz û dêz û lod, kadîn û kewar
Kîler û çal û tedbîr û debar

Gayên zehmetkêş, beygîr û gamêş
Hêstirên hêzdar, zîrek û barkêş

Hesp û mehînen çeleng û rehwan
Dengê bilbilan, qebgebên kewan

Rovî û kêwroşk, kûze û werşeq
Xezal, pezkûvî, pilingên deq deq

Çi heywan hene, kuvî û kedî
Temam mewcûd bûn li vî beledî

Qût û pût û mût, kut û dexl û dan
Qersûn û kupik, dene û sindan

Kulav û palas, mehfûr û mêzer
Bi sifr û sênî, berkêş û lenger

Têr, çewal, xirar, bar, barxan, bendek
Kewar û enbar, mal û xizênek

Bi goşt û qelî, qeymaq û tewaş
Hengiv û nîvişk, kade û lewaş

Halxweş, bextewar, gundî, bajarî
Bê tirs û xeter li vî dîyarî

Bi kêf û henek, dîlan û govend
Bi vîn û aşîf, yekdil û yekbend

Lawîj, bêlîte, çîrok û stran
Bi şêx û melle, keşe û metran

Şivan û gavan, gundî û rênçber
Hoste û pispor, zane û rêber

Bajarê qedîm, bi sazî û sêr
Bi xwendegeh û bi mizgeft û dêr

Avasazîyek hemdemê wextê
Ewliya mest kir vê payîtextê (2)

Bi sûk û bazar, bi cade'w kolan
Bi xan û hemam, qonax û dikan

Bi birc û kelat, bi gor û gunbet
Bi rê û rêbar, tenzîm û xizmet

Xan û medrese, dergah û seran
Xemla xwe dabûn hemî deveran

Ne xurtî hebû, ne zilm û zorî
Ne talankarî, ne jî çavsorî

Warek aram bû ev der û dever
Tacir diborîn bê tirs, bê xeter

Gerok, misyoner, herkes diborî
Emîn û aram, welatê jorî...

Ji Hind û Çînê û Turkistanê
Bê xem diborîn ji vê stanê

Nîzamek adil, tenzîmek pir baş
Daborên Bedlîs, dimarane şaş

Bi qanûnî û fermî'w civatî
Hiç xeter nebû li vî welatî

Hikmekî adil, sazîyek rêzdar
Bi qazî, miftî, wezîr û mixtar

Bi dad û qanûn, bi irf û adet
Li warê Roşkan, heq û edalet

Keşe û Petrîk, melle û neqîb
Bi soz û bi bext û bi rêz û tertîb

Cihû û Êzdî, File û Mislîm
Gişt xwendevan bûn, zane û alim

Hemîyan dixwend zarê zikmakî
Serbest û azad, mafên civakî

Gişt xwendevan bûn, çavtêr û bêtirs
Hem xweşexlaq bûn, hem merd û muxlis

Sin'et û huner, koler û lêger
Bi cehd û xebat, bi rêz û tevger

Ev rewş û ev hal bi sal û salan
Dom dikir dihat ji bab û kalan

Bi xwendevanî, hem şaristanî
Hemwelatî gişt bi dostanî

Bi al û bi ol, dirav û dînar
Sazîyek mezbût, bi bêş û bi tar

Mesîh û Zerdeşt, Mûsa û Ehmed
Gişt Kurdistanî, gişt zorakên Med

Serbest û azad, hemî ol û dîn
Bê buxî û hesed, zikreşî û kîn

Dizî û bertîl, şêlan û talan
Kes nedibihîst ji bab û kalan...

Kela Bedlîsê û keleyên pêvegirêdayî

Kela Bedlîsê kevn û kevnar e
Ew pir bilind û gelek hesar e

Hîç şibhe nîne, kela Kurdan e
Dergeh û tabya Ûrartûyan e

Dibe kû Hûrî yan Mîtanîyan
Ava kiribin kel û xanîyan

Wan ava kir hinde birc û kelat
Dijmin dizîne ji me mîratan

Mezopotamî'n em li jêr û jor
Guhên xwe nedin şevşevokên kor

Qala me nakin çavnebarên me
Dîrok ketîye dest neyarên me

Natine vir Makedonîyên hirç
Wan çênekir ev kelat û ev birc

Qiral Îskender bi Bedlîs neket
Ji Babilyonê vir de derneket

Bi virr û derew, hizr û riwayet
Eserên giring gişt para wî ket

Hinek dibêjin ku pêxember e (3)
Rastî eve ku ew xweş lîder e..

Kela Bedlîsê kela Kurdan e
Senbola Roşkan, remza wetan e

Hingî kevirên taq û dîwaran
Roşkî serî dan, nedan neyaran

Bi hezarsalan me ew xwedî kir
Ev yara bedew bo xwe kedî kir

Mîrê Bedlîsê 'Mîrê Mîran' e
Bi tac û bi text, bi nav - nîşan e

Bedlîs merkez e, Mîrêmîrek e
Paytextê Roşkan, kela serek e

Kela Mûşê û Xinûs, Xelatê
Sîlîm û Silh û Siw û Rabatê

Kêfendûr, Marsa, Fîroz û Kelhok
Xwêyt û Okhan û Kawar û Amork

Paxnad û Tûx û ya Axtemarê
Şurp û Keleşir, Tatik, Gulxarê

Kewaş, Zerdelan, li alê jor in
Karçik û Kêsan û Tap û Por in

Ji van pê ve jî hene baregah
Parêzgeh, meqer, niqte û dergah

Li wan rûdniştin; mîr, emîr, dîzdar
Beg û axa û aqa û serdar

Mezin û ruspî, rêber û pêşkêş
Tacir, şêx, melle, zane û derwêş

Serekên gundan, zaneyên pispor
Cih digirtin ew li dîwana jor

Dişewirîn ew bi rêz û meclîs
Bi ilm û zanîn bi dilek xalis

Bi bername, pêşniyar û biryar
Wek dewletek serbixwe û mixtar

Rêvebir, sîyasetzanên wextê
Pir giringî didan sîyasetê

Dinirxandin fersend û îmkanan
Dostên Şah û Emîr û Siltanan

Weke Selçûqî û Eyûbîyan
Tirkmen û Teter û Sefewîyan

Osmanî çarsed sal Kurd pejirand
Nîzama cedîd (!) ew peyman dirand

Ev kel û hesar gelek pîroz in
Star, parêzgeh, çeper û koz in

Kurdno bizanin qedrê Bedlîsê
Alem ev rastî gişt dinivîsê...

Welatê Roşkan
Sînor û cînarên hikimdarîya Bedlîsê

Cîranên Roşkan, Spayêrt, Hîzan
Sasûn û Zirkan, Xerzan û Şêrwan

Xinûs bigire here Tetwanê
Nazûk û Xelat, ber Behra Wanê

Babos û Baykan, heya Başûran
Mûş standibûn bi zora şûran

Ji Şerefdînê heya Bilêcan
Warê Dîyadîn, hakimê Kurdan

Nazûk û Xelat, Kavar û Karêz
Kêsan û Tetwan, hemî gunderêz

Gozelder, Tatik, Sîmek, Çilifte
Wan gişan dixwar avşor û kifte

Mîrê Sasûnê, Mîrê Xerzan bû
Sînorê Baykan, Mûş û Motkan bû

Mîrên Zirikan, sînorê Baykan
Mîrê Derzin û Mîrê Girdikan

Şêrwan dikeve rexê Şêxcima
Şêrwî navdar in bi şûr û rima

Mîrekên Hîzan Mîrêmîran in
Meşhûrên rêz û hem tedbîran in (*)

Mikis dikeve pişta Westanê
Mîrekên qenc in li vê stanê

Herêma Tetwan digihê Kewaş
Nebêje 'Kawaş' bêje 'dora aş'

Car Mehmûdî ne, carna Hekarî
Carna Roşkî ne li vî aqarî

Cîranên Mûşê, Xançûk û Sasûn
Xinûs digihêjê nêzî Erzêrûm

Melazgir, Erdîş, sînorên Xelat
Bayê me û wan hîç li hev nehat

Mikis û Hîzan, Şenbo û Şêrwan
Sasûn û Swêd, Gurdil û Zirkan

Cînarên Bedlîs ev der û delav
Sînor kifşe bûn hemû gav bi gav

Welatê jorî, welatê Roşkan
Pir dewlemend bû bi kel û koşkan

Qesr û eywan û Sera û xan bûn
Sûk û bazar û mal û dikan bûn

Bajarên şên bûn bi avasazî
Milet lê dijyan bi serfirazî

Welat ji xwe ve, xwezayî xweş e
Lê çî b'kîm îro bextê me reş e

Derbend û zerîb, kokeb û hesar
Bi deşt û çîya newal û nizar

Sîser, Meydanreş, zîn û pişkember
Şêhebîb, Gilwat, Qelems, Kulîser

Rehwa, Deqlanos, Mîran, şîkêrîn
Ev bûka bedew û gerdenzêrîn

Dor behra Wanê warê zerîyan
Meskenê şox û şeng û cindîyan

Wê behra bilind, rûbarê ezman
Dor û berê wê, xweş e bê guman

Golên Sergol, Nemrûd, Nazûkê
Çîyayên hêşîn, wek xemla bûkê

Kawara rengîn, Tetwana şîrîn
Warê şehîdan, xaka Dilbirîn (4)

Por û Xizorkîn, Hêz û Reşadî
Kurdno bigerin li vî bladî

Herin bigerin dor Behra Wanê
Ceneta rengîn ya Kurdistanê

Nemrûd, Axtemar, Sîpan û Xelat
Dakevin gund û bajar û kelat

Bedlîsa rengîn, paytextê mîran
Warek emîn bû bi der û cîran

Federayona eşîrên Roşkan

Ev federasyon, bîstûçar tîr in
Xwedî serdar û mîr û wezîr in

Ev tenzîm ji sê şaxan tê homê
Yekî dikin mîr, serekê komê

Şaxa yekemîn, çiqê bajêr e
Zeydan û Motkan, Bayîkan pê re

Şaxa dû Bilbas, ya sê Qewalis (5)
Ev herdû bab in, serçîrên xalis

Kêsan û Zeydan, Motkî, Bayîkî
Zoq û Zîzî û Xald û Girdikî

Korî, Ziyaret, Kaşax, Bêdorî
Ev gişt eşîrên welatê jorî

Eyntax, Stûrk, Pertav, Zerdozî
Bira û pismam, xarz û birazî

Bareş û Balek, hem BaleKurdî
Şekrî, Garisî û Sohrewerdî

Xerbil û Keleşêran bîst û çar
Eşîrên xweşmêr, şerûd û dijwar

Li Tapê civyan yekbend û yek roj
Li jor û li jêr, nizar û beroj

Bîst û çar eşîr bûne Roşkanî
Dîrokê ev nava li wan danî

Heştêsed û sî'w heft li gor mîladî
Bûne federe li vî bîladî (6)

Ev girêdana bi navê Roşkan
Yek bo xwe kirin serok û sekan

Wan hezar sal parast ev erd û war
Bi îxtîyarî, bi vîn û biryar

Bi hakim, paşa û femandaran
Bûn kelemên nav çavên neyaran

Bilbas, Qewalis, Şêx û Emîr bûn
Wekîl û Naîb, Lal û Wezîr bûn

Dîyaeddîn in mîrên Bedlîsê
Emîr Şeref Xan weha dîvîsê

Paşê malbat girt navê 'Şeref Xan'
J'ber nivîsîna dîroka Kurdan (7)

Malbatek mezin, qedîm û kevnar
Torinên Kisra, remz û iffîxar

Pêşkêş û rêber, fermanrewa bûn
Bi paye'w rûmet, hem pêşrewa bûn (8)

Malbata Kisra serok û serdar
Roşkî wan anîn kirin hikimdar

Bi serfirazî û hem bextewar
Wan pêşve bir ev welat û dîyar

Bi taca zêrîn, pak û serbilind
Pêşve dixist wan tev bajar û gund

Roşkî tim tîrsa dilê neyaran
Nav û deng dabûn hemû dîyaran

Şêr û piling bûn şervanên welat
Piştîmêrên Bedlîs, hem Mûş û Xelat

Merd û camêr bûn, leheng û dilêr
Şevder û şervan hosteyên bikêr

Siwarên Roşkan erd dihejandin
Bîna neyaran tim diçikandin

Dilgerm û dilsoz, gelek mêrxas bûn
Pilingên çîyan, şêrên gernas bûn

Ji Motkan û Mûş, Wardo, Xinûsê
Kosor û Xelat, Tetwan, Bedlîsê

Dilaza, dilvîn, dilsoj, dilêr bûn
Xêrxwaz û dildar, merd û çavtêr bûn

Artêşek xwemal, hem xas û fermî
Bi xof û heybet, bi gurr û germî

Artêşên mîran pir jîr û hişyar
Perwerde dibûn peya û siwar

Bi def û dihol, al û borîzan
Bi sed hezaran artêşên Kurdan

Artêşa Roşkan gava radibûn
Kokeb û çîya stûxwar dibûn

Ev artêş çûye şerê siltanan
Yên şahînşahan, şahên cîhanan

Wan perwerde kir gelek serdaran
Navê û dengên wan hêmi dîyaran

Bi mîr û emîr, keya û mixtar
Dewletek rizgar, xwedî iqtidar

Bi şêwr û meclis, dîwana mezin
Çareser dikir, gilî û gazin

Rêka wan rastî, xwendin û zanîn
Wan bi mafdarî dewlet datanîn

Hikim dikirin li xaka welat
Xêra wan dijî îro ev civat... (9)

Fermanrewayên welatê Kurdan
Nav û şanên xwe bi Kurdî danan

Bi nav dikirin Kurd û Kurdistan
Mafdar bûn ew jî li xaka cîhan

Ew statuyên bi serê xwe bûn
Fermanrewayên dewletên me bûn (10)

Dirav dikutan li ser navên xwe
Ji zêr û ji zîv wan diravên xwe

Ew serbilind bûn aram û rizgar
Xwe diparastin ji xişmên neyar

Remz û sembol û şanên me Kurdan
Serbilindî û nişanên Kurdan

Van rêxistinên biçûk nebînin
Ji wan eşîran ibret hilînin

Yekbend û yekrêz hemî millî ne
Bi yek armanc û bi yek dilî ne

Bi rêz û rêzik ew bibû civat
Di dilê wan de evîna welat

Civatên me bûn, civatên Kurdan
Bi hezar salan li van beledan...

Şerê Roşkî û Aqqoyîniyan û kurtedîroka hikimdarîya bajarê Bedlîsê

Li gor Şeref Xan hakimê Kurdan
Kurtedîroka welatê Roşkan

Bîst û çar esîr bi mal û malbat
Sasûn û Mûş û Baykan û Xelat

Li Tapê civyan, wan wergirt biryar
Bûn federasyon, ew çûn ser neyar

Sasûn û Bedlîs girtibûn Gurcan
Wan zeft kiribûn keleh û bircan

Roşkîyan Gurcî gişt qewirandin
Du nîzam ji bo xwe damezrandin

Hezo û Bedlîs, ev herdu bajar
Hezar sal mane ber bîna neyar

Heştсед û sî'w heft qralên wan mirin
Meclîs û dîwan mişawre kirin

Biryar girtin û şandin Xelatê
Du prens anîn danîn ser civatê

Kirin hakimên Bedlîs, Sasûnê
Li gor isûl û qeyd û qanûnê

Heştсед û sî û heftê mîladî
Ev mal hakim in li vî bîladî

Ji vê salê ta hezar sed çilan
Rizgar e welat, bexçeyê gulan

Hezar sed û çil ev e reştarîx
Şerefname ye belgeya belîx

Bedlîs zeft kirye 'Imadê Zengî
Bi kotek û zor, bi kuşt û cengî

Piştî ku hatî dewra Silhedîn
Siltanê Mezin, lawê Necmedîn

Roşkan ser hildan dijmin revîyan
Li dor hezar û sed û heştîyan

Etabegî û Selçûk û Artûk
Li ber Silhedîn gişt bûne pepûk

Piştî Siltan hat, rola wan nema
Ketin keder û hem derd û xema

Vemrî çiraya Etabegîyan
Hikim ket destê me Eyûbîyan

Eyûbî em bûn, ew em bi xwe bûn
Qeyd û bendên me wê demê vebûn

Dewra Silhedîn heştê sal dom kir
Eyûbî Kurd li dora xwe kom kir

Dewra Tîmûrleng, Ozbeg, Tataran
Hezar û sêsed û nod û çaran

Moxil û Teter, Ozbeg û Tirkman
Zorbe û despot, têjikên guran

Welatê Kurdan wan ser û bin kir
Bi êş û elem, bi derd û kul kir

Bedlîs bi rêk û pêk û sîyaset
Li ber xwe da û tu caran neket

Zavayê Ûsif, dostên Şahrûxan
Welat parastin ji dû û dûxan (11)

Piştî Şahrûx û Ûsifê Mîhreş
Ketin bin destê Hesenê qeleş

Hesen civandin hemî qumandar
Bi hev re zûrîyan weke gurên har

Hezar û çarsed û şêst û şeşan
Bedlîs ket destê van gurên leşan

Ev çîroka han ya vê bûyerê
Bala xwe bidnê û bêjin 'erê'

Ev Mîhsipî ne, Aqqoyînî ne
Despot, talanbir, cewrê gurî ne

Welat vegirtin wan nemerivan
Diz û cerdevan, wan weş û hovan

Siltanê wan bû Hesenê Dirêj
Hikmê kotekî, nîzama qirêj

Hezar û çarsed li dor heftîyan
Silêman Bîjen ji Aqqoyînîyan

Da ser Bedlîsê artêşek giran
Serdarê Tirkman têjikê guran

Neyarê Roşkan, kîndar û zikreş
Ji ber dostîya Êsivê Mîhreş

Eblûqaya bajêr sê sal ajot
Top û mencenîqan keleh dikot

Artêsa xwînxwar bê hêjmar û qam
Şerek bêfesa, qir û qetilam

Kurdan diparast kela dewletê
Neketin tirs û xof û xeletê

Wan diparast tim bi serbilindî
Xweşmêrên Roşkan, bajarî, gundî

Ev şerê qirêj sê salan domand
Dijmin ev war hem sot hem jî şêland

Wan gurên devb'xwîn, dijwar û xedar
Welatê Roşkan kirin tar û mar

Delav tev birîn, av lê çikandin
Bax - bostan sotin, gund şewitandin

Ne rez û pez, ne jî cot û cobar
Ked û xebat mir ji xeşma neyar

Eşîrên Roşkan, gund bajar berdan
Şovên dijwar li wan serî hildan

Peyda bûn li wan êşên bê derman
Welat kambax bû ket destê guran

Gişt gund û kelat, bajarên Roşkan
Ketin bin destê mar û dûpişkan

Bê mecal man ew, serî tewandin
Xezeba Xwedê li wan barandin

Şervan û mêrxas ewên mane sax
Ketin çepîyan, nepend û dilav

Xwe dan sitaran bo paşerojan
Ketin nizaran, berdan berojan

Li Gênc û Bîngol, Sasûn û Botan
Ji Hîzan bigre heta Reşkotan

Koçber û lacî, dîl û beneder
Hesreta welat bi kul û keder...

Derketina Emîr Îbrahîm ji Kela Bedlîsê

Mîrê Bedlîsê xweşnav Brahîm
Melîk Brahîm, serek û ze'îm

Kurê Mihemed, nevyê Şemsedîn
Ew ji malbata mala Dîyadîn

Wî li ber xwe da sê salên dirêj
Sê havîn borîn li şerê qirêj

Welat kavi'l'bû, xela û cela
Jarî, bêçarî, tengî û bela

Mîr û heft şervan tenê mane sax
Welat herîşî wêran û kambax

Mîr bi van heft kesan dîwan civand
Bo Bîjoyê hov nameyek şîyand

Di nameyê de li Bîjo deng kir
Tew keys û fesal li Emîr teng kir

Ji Silêman re xeber bi rê kir
Şert û mercên xwe zêrûzebêr kir

Got: "- Bi van qewlan ez ê mil danim
Hakîmê Roşkan Mîrê Kurdan im

Gişt bira - pismam, kurmam û dotmam
Welatê Roşkan hemû xas û 'am

Divêtin ku hûn tevî wan nebin
Herkes li cî û mekanên xwe bin

Dê teslîm bibim, bi şertê ku ez
Bême bexşandin bê kîn û xerez

Ku Siltan Hesên bide soz û bext
Ez ê bihêlim kel û tac û text

Ger bi van mercan em li hev werin
Ez ê Bedlîsê bihêlim herim

Pêşkêş, giregir, bûn peyk û rêber
Siltan Hesênê Dirêj xwe da ber

Ûzin Hesên Beg, gustîlkek şîyand
Bextê Siltanî li Melîk gihand

Melîk û çend kes j' malbatên bilind
Li pişt xwe hiştin ev bajar û gund

Çûne Tebrîzê Cem Siltan Hesên
Diljar û êsîr, bende û reben

Siltanê despot, gelek bi himet
Emîr mêvan kir bi rêz û rûmet

Got: -Mîrêmîran!, îro Mêvan î!
Nevîyê Kisra, Noşîrewan î!

Kevn û kevnare ev mal û malbat
Keys û fesal û bayê me lê hat

Dîl û êsîr î, lê xanedan î
Emîrê Roşkan, Mîrê Kurdan î

Ez ê hem bi rêz û rûmetdarî
We b'cî û war kim li vî dîyarî

Bajarê Qumê bo te teksîs e
Lê ji bîr meke, ew ne Bedlîs e

Herêma Qumê bo we aqar e
Mercên ketîyan ji wer dîyar e

Li vêdê rûne, ji bîr ke Bedlîs
Qum e warê te, hem mekan û lîs!

Li Quma kambax bi cî û war bûn
Li nik Îraqê xwe re star bûn

Melîk Brahîm, ji maleke navdar
Bo xwe xatûnek anî kir jîndar

Navê jina mîr Eynilheyat bû
Şeng û şepal û gula welat bû

Ji vê xatûnê sê kurên delal
Prensên Kurdan, pak û şîrhelal

Hesên û Hisêyn bi Elî nav bûn
Bi Şah Mihemed pir xweş û şa bûn

Bûyîna mîrzan şayî yû şabaş
Omêda Roşkan, bona rojên paş

Mîr û dor û ber ketbûn xeyalan
Hêvî û guman, keys û fesalan

Car car dicivîn gelek bi dizî
Rola Hesên Beg êdî dirizî

Heftê û nehan Hesênê Dirêj (*)
Çavên xwe dan hev ji dinya qirêj

Kurê wî Aqûp derkete ser text
Nanî bîra xwe ehd û soz û bext

Bextê Siltanî xiste bin pêyan
Tirkmanê çavsor, gurê kerîyan

Siltanê zordar, mîrê Kurdan kuşt
La'net û lomên wî li pey xwe hişt

Bê bab û debar hiştin ew tîfal
Prensên Kurdan, nazik û delal

Mîrzadeyên Kurd, xerîb û sêwî
Li bin bandora wî zalim dêwî

Eynilheyata rind a nazenîn
Ew xwedî kirin bi dilê birîn

Per û baskên xwe li wana pêçand
Di ruhê wan de mêrxasî çîyand

Prens mezin kir wê bi ezîzî
Şêra serbilind bi hemî terzî

Ew dane xwendin hemî bûn zanyar
Da sibê rabin ber pozê neyar

Bi rêz û rêzdar ew xwedî kirin
Sê ferxeşêr bo xwe kedî kirin

Dayka Şêxzadan xatûna Kurdan
Şahbanûya Kurd dêya şahmerdan

Eynilheyata sifîya navdar
Jinemîra rind şêra birîndar...

(* *Ango sala 1479an*)

Rewşa welat

Zilma xwînmêjên Aqqoyîniyan
Sedsalan dom kir li hemî cîyan

Berê şarê Amed kirin paytext
Hovên talanbir, zorbeyên bêbext

Qernê pazdehan, dewra wan hovan

Dagirker, despot, barbar û nevan

Bi darê zorê, xurtî û kotek
Statuyên Kurd girtin yek bi yek

Wek Bîjenoxlî, wek Sofî Xelîl
Şahid e dîrok ew bi sed delîl

Erebşahê hov wek gurên har bû
Bo beşerîyet, weş û neyar bû

Ew fermandarên rezîl û rûreş
Wan ji me dizîn, hemû rojên xweş

Ji Çemîşkezek, heta Kermanê
Kurd bi dîl girtin, anîn emanê

Bîst û neh salan Bedlîs dagirtin
Li dor heftîyan Roşkan vegirtin

Mêj ve girtibûn Cîzîr û Amed
Hemî kel û birc, bê jimar û hed

Sofî Xelîl bû zevtkir Hekarî
Dewra wan hovan, nîrêkî tarî

Hêftê sisêyan Mihemed Fatih
Li ser van hovan ew bibû nacih (12)

Li Otluqbelê, Yasîçîmenê
Pozê wan şikand, hiştin bi tenê

Fatih dersek da Hesênê Dirêj
Ji meydan revî siltanê qirêj

Kurd hêdî hêdî xwe rizgar kirin
Qeyd û zincîrên lîngan vekirin

Kurdistanîyan serî hilanîn
Dijmin ji xaka welat deranîn

Lê Bedlîs mabû bê ser û serdar
Gelo dê kengê bihata bihar..?

Mihemed Axayê Kelhokî

Di vî nîrî de mêrxasek rabû
Welatê Roşkan pê bextewar bû

Bi nav Mihemed Axa yê Kelhok
Ji bo me Kurdan ew bûye dîrok

Piştewanê mîr, salên heftîyan
Ew jî li Qumê li nav girtîyan

Ket xizmeta mîr li xerîbîyê
Bû nîzrê welat li ser rastîyê

Şêxzadeyên Kurd qenc perwerde kir
Bi hiş û raman çav li wan vekir

Mihemed Axa şêrê Kelhokî
Mêrxasê dilêr, lehengê Roşkî

Bi şûr û xencer, hînê şer kirin
Bi tîr û kevan perwerde kirin

Kete xizmeta fexikên şêran
Mîrzadeyên Kurd kurên camêran

Wî qenc dizanî ku dê rojek bê
Dijminê zalim ser dayne ber pê

Ji bo wê rojê divêt mîrzayek
Da ku Kurd bibin yek bend û tayek

Ta û têt û ben bibin weke tîr
Yekdil û yekbend piştevanên mîr

Kom bikin hemî Motkî'w Zeydanî
Bilbas û Baykî, Bûb û Kêsanî

Pilingên Roşkan serî hilînin
Wan dijminên hov hemî derînin

Yekîfî nabe bê ser û serok
Armanc û raman eve naverok

Bi roj û bi şev, bi gav û saet
Bi dilek pak û bi rêz û rûmet

Ev cehd û xebat bi salan ajot
Heta ku prens gihan bûne xort

Torînen Kisra narîn û zerîf
Zana û jîr û lewend û nezîf

Kurên şêra bûn, dayîk şêrejîn
Bi hisn û cemal, bi bal û bejin

Sê prensên qenc, xortên şîrhelal
Pak û paqij bûn wek ava zelal

Perwerde dibûn mirzadên ciwan
Bo bibin serdar, rêber û şivan

Seydayê hêja, hosteyê xweser
Ew digihandin bê tirs û xeter

Şervan û serbaz, dilêr û pêşeng
Mêrxas û gernas, rênas û leheng

Lal û seyda bû, Mihemed Axa

Dilên mîrzadan dabû ber daxa

Evîna welat xiste serê wan
Bîr û bawerî, raman û guman

Digot Prensan: ”- Zanin hûn kî nin?
Hûn j’binemala Dîyaeddîn in!

Ji nesla Kisra, nijadê Kurdan
Fermanrawa bûn ew li van erdan

Bab û kalên we nêzî heftsed sal
Merdêmerdan in wek Ristemê Zal

Fermanrewa bûn li warê Roşkan
Bedlîs û Xelat, Xinûs û Motkan

Wan bi sedsalan ev welat parast
Malbata bilind bo Kurdan tim rast

Roşkîyên xweşmêr pir bi nav û deng
Şahid Êsif e, Tîmûrê yekleng

Welatê Roşkan xweş û şîrîn e
Bajar û gund û deşt û gelî ne

Bi çem û kanî, çîya û zozan
Bi darên fêkî, bi rez û bostan

Bi rê û bi bend, rêbar û kelat
Xinûs û Bedlîs, hem Mûş û Xelat

Motkan, Bayîkan, Karêz û Kawar
Îro girtîyên dijminên gemar

Hemî Roşkanî, bi vîn û nîyaz
Divên rizgar bin, serbest, serfiraz

Hêvîdar in tim.ji Xwedanê jor
Ku gurên devxwîn, zalimên çavsor

Biqeştin derên ji warê Kurdan
Azad bibîtin ev xaka merdan

Li wan vegere şahî û xweşî
Hem baxtewarî, aramî - geşî

Roşkî dizanin serbestî çî ye
Wan bi sedsalan tama wê dîye

Bîst sal dibore bindest û êsîr
Bê al û bê ol, bê war û bê mîr

Derdek xedar e jîna bindestî
Birîn dijwar e kêr giha hestî

Roşkî dixwazin, yekî j’we bînin

Bîst çar eşîran lê bicivînin

Milet kombibe dor we prensan
Mîrzadeyên Kurd ferxên gernasana

Bê serok û mîr çênabin tevger
Hûn in bes pêşkêş, mezin û rêber

Dê hûn ava kin text û bext û tac
Text ji we digrin rûmet û rewac

Bê şah û paşa kes nabin dewlet
Bê mîr û wezîr kes nabin millet

Îro Roşkanî belawela ne
Beleder, bêçar, wek sêwîyan e

Bi qîr û girîn, lome û gazin
Hewara wan e, ew we dixwazin

Neyar qels bûne, gelek bêçar in
Roj roja me ye bi me nikarin

Bi jin û bi mêr, bi zang û zinar
Em ê bi hev re herin ser neyar

Em ê azad kin bajarê Bedlîs
Rizgar kin ji wan Mîhsipîyên pîs...

Bala prensan tim li seyda bû
Şîretên Axê, giranbiha bû

Qet razî nebûn bi vî tecelî
Birayê mezin, ew Hesên Elî

Got: " - Seyda bêje!, em kengê herin?
Kengê li welat em ê vegerin?

Birê mezin im ez amade me
Bi dil û bi can ber emrê we me

Seyda got: " - Zanim hûn ferxên şêr in
Pilingên çîyan, ribatên nêr in...

Ez ê serek din bidime welat
Li çend deveran kom bikim civat

Divê bi rastî berhamek saz kim
Piştî we bibim welat xilas kim.

Em li ser qewlê Xwêdê'w Pêxember
Vê bîryara han qet nedine der

Hiç qeleq nekin Eynilheyatê
Neweswesînînin gula civatê ...

Tirs û wesvese dibit dûdilî

Dibit gazin û lome û gilî

Serkeftin nabin bê vîn û biryar
Dîlan xweş nakin def û dilên sar

Divê dil û def bi hev re germ bin
Da ku pirsgirêk ji xwe ve vebin

**Mihemed Axayê Kelhokî vedigere
welatê Roşkan û têkilîyên jidil
bi pêşkêşan re datîne**

Axa Kelhokî li nav Ecem bû
Li xerîbîyê ew dilbixem bû

Carna bi dizî dihate welat
Digerî gund û gelî û kelat

Gotûbêj dikir, pirs û hem şewir
Li nependîyan ew dibû hêwir

Bi ray û raman û milîtanî
Rêberêkî çak li vî istanî

Giregir, pêşkêş, li xwe kom dikir
Bi pirs û bersiv dîwan dom dikir

'Imad Axa û Emîr Bilbasî
Seydê Xeznedar û Qewalîsî

Miştîq û Celal Axayê Cilkî
Yên av pê germ bin, li ser vî milkî...

Axa, yek bi yek ew zîyaret kir
Mişkîla dijwar ji wan re vekir

Hûr dibûn li ser çar û imkanan
Da rizgar bikin van şaristanan

Çendîn caran wan serî hildabûn
Bi yekbendî û yekdil mil dabûn

Lê 'babê qelsbûn' li gor Ozbekan
Li hember hêz û artêş û çekan

Bê ser û serdar, prens û leşker
Nekarîn Ozbeg bavêjine der

Ew xof û daxa dilê neyar bûn
Şêr û leheng bûn, îro bêçar bûn

Bi sebr û sebat hêvî û guman
Tim digerîyan li çar û derman

Axa berdil û moral dida wan
Ketibû nav gel, li rêzegundan

Ji wan re dikir qala prensan
Hêvî û guman dida wan kesan

Lê qala wan a dikir bi tedbîr
Bo ku teşqe neyên serê mîr...

Digot: ”- Bibêje, Axa Kelhokî!
Gelo çawan in prensên Roşkî?

Mîrzadeyên me gelo bûne mîr?
Gelo dê kengê bêtin ew bi xêr?..”

Kelhokî moral dida wan şêran
Tev kurên mêrxas, merd û camêran

Wan bermirazan, azadîxwazan
Bira û pismam, mam û birazan...

...

Roşkîyên mêrxas, rengbajarî bûn
Ew her xwedîyê vî dîyarî bûn

Xwenda û zana, bi hiş û serwext
Rast û hem durist, bi qewl û bi bext

Bi xwendin û zanîn derdiketin jor
Perwerde dibûn, zana û pispor

Bi bay' azadî ew temijî bûn
Bi rêz û bi bend ew kelijî bûn

Bi sazî, tenzîm hem maf - qanûndar
Bi dîzdar, bi serdar û hikimdar

Bi sedsalan sazîyên wan dom kir
Ev tenzîm wan li dora xwe kom kir

Kete serê wan şîûra welat
Welatê Roşkan, Bedlîs û Xelat

Digon Kelhokî: ”- Ey rêberê baş!
Me nîn in xayîn, koraz û qelaş

Gişt yekdil û yekbend in Roşkanî
Bi ol û bi êl gişt Kurdistanî
Tevî ku îro em dîl û jar in
Dijminê zalim bi me nikarin

Tawanbar in ew gurên gunehkar
Em xwedanmaf in, ew in zilimkar

Em welatî ne, lê ew bîyan in
Hîç me nanasin, bi me nizanin

Heta ku em Kurd nebine destik
Li nav çavên me ew nabin mistik

Diltirs, newêrek in li van aqaran
Ditirsin ji dehl, dol û nizaran

Dibizdin ew ji şiqênên ewran
Nameşe bo wan ev dem û dewran...

Dizanin ku ev ne milkê wan e
Welatê Roşkan, warê Kurdan e

Ger bi yek dengî em bibêjin "Hişt"
Dê ew "heft çîyan tev bidine pişt".

Ey axayê can, xweşmêr Kelhokî!
Divê tu bînî prensê Roşkî

Em ê mal û dû li wan bicvînin
Tola Bedlîsê emê bistînin

Bînin serên wan sosret û 'ibret
Ku berdin herin ev tac û ev text

Dayka Niştiman me diparêzê
Sond bi Sîpan, Nemrûd, Karêzê

Sonda me bi Mûş û Xinûs û Xelat
Motkan û Baykan seranser welat

Em ê xwe bikin nizir û qurban
Em ê azad kin welatê Kurdan...

Mihemed Axayê Kelhokî vedigere bajarê Qumê

Dagera inca, vegera paşîn
Axa zivîrî j'welatê hêşîn

Kelhokî îcar bi ray û biryar
Bi şêwr û bi ehd, bi qewl û qerar

Gihîşte Qumê wî dîwan vekir
Birîna derd û kulan neşter kir

Hersê mîrzade wî li xwe kom kir
Rabû ser pêyan û weha dom kir:

- Ho lehengên jîr!, tev mîr - mîrzade!
Welat, bi gilf û gazin û feryade...

Milet bi qîr û gazin û hewar
Bêçar, belengaz, ketî û stûxwar

Dijmin kavil kir keleh û bajar
Wêrane kirin tev gund û dîyar

Ji ber zilma wan kanî çikîyan
Mar, mişk, dûpişk, kêz tev de revîyan

Ji zilma wan ev teyr û tûr firîn
Rê û rêbar gişt hatine birrîn...

Şahîn û başok, baleban û baz
Kevok û kotir, kew û bet û qaz

Elîh û ribat, şalûl û bilbil
Qulingan koç kir dilxem û bi kul

Teyr û tûr revîn batal e nêçîr
Welatê şêran dîl, jar û êsîr

Newal û nizar mane bê xezal
Şêr û piling çûn, ne dost ne heval

Asmanê Roşkan îdî ne şîn e
Kew, kotr û pezkûvî herişîne

Lingên Aqqoyînîyên bêoxir
Xweşîya welat hemî girt û bir

Bîna gul û kulîlkan nemaye
Baran nabare, ne berf ne ba ye

Îdî qîz - bûk biskên xwe şê nakin
Dar û devî belgên xwe venakin

Tertûr û xizam girt belgên daran
Bostan hişk bûn ji zilma neyaran

Kanî kor bûne av çikîyane
Rê û bendên me gişt hezîyane

Roşkî perîşan, tazî, birçî nin
Genim tov dikin, zîwan hiltînin

Welatê bindest bê xêr û bê e
Aşê bindestan bê ba û gê e

Bindest şah nabin li dinê tu car
Kes iflah nabe bin destên neyar

Bê ser û rêber lehengên Roşkan
Bê mîr, bê wezîr, serok û sek

Li ser xaka xwe dîl û êsîr in
Bê hakim û mîr û wezîr in

Bê melîk û fermanîdar û leşker
Ageh û tebdîr, lêger û rêber
Li ser axa xwe mane bîyanî

Xwîna wan dixwin barbarên canî

Beleder bûne bend û newalan
Barê wan zilm û kuştin û talan

Şêwr û tevgerê her digerînin
Bandora dijmin napejîrinin

Piştî ku Fatîh li Ezirganê **(13)**
Hesen Beg anî dîn û îmanê

Pozê wî şikest ew bi xwe ve hat
Rojava sist kir xwe da rohilat (14)

Çend sal şûn de **(x)** ku Siltan Hesen mir
Li wan çû ava, rojên germ û gur

Sedsal e l'Kurdistan bi neyarî
Zilm - zordarî dike l'vî dîyarî

Çi Laz û Gurc û Azer û Ermen
Çi Kurd û Furs û Afxan û Tirkmen

Hemî kes û gel ji wan nexweş bûn
Toqê lanetê, belayê reş bûn

Sitêrka wan jî wa ye xuricî
Heq û edalet dê hemin bê cî

Roja zaliman wa diçe ava
Roşkî şandine rêz û silava

Li ber fermana we amade ne
Canfida ne ew gişt pêşmerge ne

Bi ehd û peyman, evîn û hesret
Dilgerm û dilsoz, bi çek û bi rext

Bê tirs û xeter, bi bîr - bawerî
We dikin melîk, serdar û serî

Divê yek ji we ji dil bide pêş
Bibit hikimdar, rêber û pêşkêş

Ez ê berhev kim dîwana mezin
Em ê j'bo şer biryarê bixwezin

Kom bin, bicivin bi jin û bi mêr
Danine ber xwe berhemek bixêr

Bi vîn û raman, bi çek û bi rext
Bi qewl û qerar, bi soz û bi bext

Rêzikek danin rast û rasteqîn
Em ê b'ser kevin bizanin yeqîn

Li benda me ne Xinûs û Kosor

Welatê Roşkan li jêr û li jor

Siwarên Motkan, lehengên Mûşê
Dayîk dilorin li ber dergûşê

Zeydan, Baykanî, Gelîkêsanî
Şêr û gernasên bajar û banî

Tev de egîd in ferxên şêran e
Mêrxasîya wan ji bab - kalan e

Kurd esilmend in bi reh û neseb
Ew jî wek Furs û Cihû û Ereb

Em jî wek Êris, Alman û Fireng
Me tim bi qencî daye nav û deng

Pismamên Selah, Siltanê Mezin
Naynine ser xwe gilî û gazin

Li xaka cîhan tim serbilind in
Pêşî mirov in, piştî em Kurd in

Mafê me heye, di bin vê tavê
Kurd mafên kesî ji bo xwe navê

Em ne despot in, weş û talanker
Li ser axa xwe dijîn bê xeter

Heq û mafên xwe em qenc dizanin
Despot, zordar û barbar, biyan in

Welatê Kurdan her Kurdistan e
Bi sênc û sînor, nav û nîşan e

Mîhreş, mîhspî, Moxil û Selçûq
Fitne û fesad, ew lanet û toq

Çarsed sal in ew ser **axa** Kurdan
Ser û bin dikin welatê merdan

Welatê me ye bi hezar salan
Ji me re maye ji bab û kalan

Îro kanbax e ji ber bindestî
Zilim giha erş, kêr giha hestî

Jîyana bindest ne serfiraz e
Milet û welat tim belengaz e

Em herin azad kin war û dîyar
Rizgarî bo me, mirin bo neyar

Hûn hêja xort in, ciwangeda ne
Belê zane û hem perwerda ne

Prensên Kurdan, hûn xanedan in

Melîk û mîr û xanên Kurdan in

Serçira Kurdan kisrayên qedîm
Bi şêwr û dîwan, wezîr û nedîm

Bi tac û bi text, ferman û yasa
Bi rêk û bi pêk, tenzîm û esa

Hezar sal in ku hûn xanedan in
Kurdên gernas in lawên Medan in

Divê yek ji we bibime welat
Bo rizgar bikim Bedlîs û Xelat

We derxim ser text bi taca zêrîn
Bê şer û lêdan ew nayê kirîn

Hûn bêjin “Erê!”, ez ê ji mîrê
Serwexta zane gotin xebirê

Destûrê bigrim, we bibim welat
Eve rêya rast ji bona felat

De ka bibêjin xortên balemîr!
Kengê hûn dibin hakim û wezîr!..”

Hersê prensên ciwan îqna bûn
Bi kemerbestî dane xwe, rabûn

Dest avêtine destê Kelhokî
Hembêz kirin wan gernasê Roşkî

Bi soz û peyman bi sond û bi bext
Amade bûn ew bigrin tac û text

Hesen Elî got: ”- Seydayê Delal!
Dilpakê muxlis wek ava zelal

Destûr em bigrin ji Eynilheyat
Ser û canên me li rêka welat

Îzna min bigre ji dayka nazdar
Malbata mezin bo welat deyndar

Deyndarên Roşkan mala Dîyadîn
Ji bo bindestan nîn e ol û dîn

Jîyana bindest ne tu jîyan e
Bindest bende û jar û geda ne

Ev dîtinên min gişt dersên we ne
Quran û hedîs, rêberên me ne

Nayê pejrandin zilmî û zorî
Li xwe xweş nayne Xwedanê jorî

Divê gel bijîn bi serfirazî

Jîyan nameşe bi belengazî

Divê tu millet nemînin êsîr
Bê al û bê ol, bê tac û bê mîr

Ferz û pêwîst e li me sê biran
Em herin şerê wan bêoxiran

Tevger û xebat, bendê ava kin
Bandora zilmê ji welat rakin

Birayê mezin ez im yê pêşî
Ji me çênabit xelet û şaşî

Ku ez têkde çûm bila Hiseyn bê
Piştî Hiseyîn, Mihemed li pê

Xwîn û canên me bibit bi gorî
Ji bona Roşkan, welatê jorî..”

...

Axê Kelhokî û hersê prens
Yek ra û biryar, û bi yek nefes

Pev re derketin banûya ezîz
Şêrejina pak, xezala dilzîz

Kemberbest li ber hêja Sitîyê
Şeng û şox û bedew û spehîyê

Rind û şepal û letîf û nazdar
Mîrbanûya Kurd, serwext û şîyar

Jinmîr, hizir kir meqseda wan a
Wê sihbet guhart kete bihana

Pirsa Axa kir bi êl û eyal
Bi zar û zêç û bi dost û heval

Hal û ehwalê wan tev dipirsî
Ji wî leheng û şerê Bedlîsî

Bi wî zarê xweş şîrîn û şekir
Pirsa bîlad û welatê xwe kir

Mihemed Axa pirs a wê birî
Bi çavê şolî li wê zivirî:

”- Ey Sitîya qenc, Xatûna hêja!
Dayka van hersê bejin dirêja!

Ev xortên cindî, mîrên Kurdan in
Welatê Roşkan li benda wan in

Divê bên rakin nîrê bindestî
Birîn pir kûr e, kêr giha hestî

Zilma dijminan gihaye erşan
Bandora giran barê **bireşan**

Min ji we divê birayê mezin
Mîr Hesên Elî, Roşkî dixwezin

Hesên Elîye birayê yekem
Bila bê welat, em bikin hakem

Li bin pêyane textê malbatê
Bedlîs û Xinûs, Mûş û Xelatê

Hûn dê ne, lê ez, mamostê wan im
Wan baş dinasim, bi wan dizanim

Divê ev çûyîn bi dilê we bî
Vîn û dilê te, tim li cem me bî

Hûn destûr bidin ez ê wî bibim
Dostê babê wan, rast û mihîb im

Bo vê malbatê dost û evîn im
Ez bimrim belê bê wan nemînim

Welatê Roşkan bi mêr û bi jin
Li benda wan in biçûk û mezin

Hûn serên me ne, em pê û dest in
Daxwaza min ev teleb û xwestin...”

...

Mîrbanûya çak, kete mitalan
Rabû çû cem wan hersê delalan

Bi derd û keder ewan hambêz kir
Ders û şîretan yek bi yek rêz kir

« - Min hûn mezin kirin, bo rojên teng
Bi tedbîr, isûl, nerm û kerredeng

Mihemed Axa, dostê babê we
Mal û eyal hişt xwe kir nizrê we

Bû perwerdegar bo we prensan
We bê text û tac, bê war û kesan

Ew cefakêş e, bab û bira ye
Bi mal û bi can bo we fida ye

Dostekî qedîm, rast û rasteqîn
Xêrxaz û pispor, dilsoj û evîn

Mêrxasê Bedlîs, şêrê Kelhokî
Rêçenasê Kurd, lehengê Roşkî

Wî danî ber xwe rêka xîretê
Ew li we dike, rastî şîretê

Ew pîr zana ye, bi rêz û raman
Rê rêya wî ye, çare û derman

Ez bawer dikim ku ew hekîm e
Dost û bira ye, Lal û Nedîm e

Hûn divên herin, eva rêya we
Xweda parêzger, serkeftin bo we

Bi bîr û biryar, bi serbilindî
Li xwe kom bikin bajarî - gundî

Hesen û Hiseyn, hûn herdû herin
Jîr û jêzan in, xortên şerker in

Hesenê min lo!, birayê mezin!
Ez nebihîzim gilî û gazin!

Hiseyîn bo te, piştêmêr, cîgir
Hûn xanedan in, pêşkêş û serçîr

Dû mîrzadeyên bi nav û nîşan
Herin hewara gelê perîşan

Bîst û heşt sal in li bin lîngan in
Beneder bûne ji hev cûda nin

Li bilindcîyan, gelî - newalan
Li benda we ne, bi sed xeyalan

Herin bidin pêş wek fermanbaran
Li xwe kom bikin, peya û swaran

Di şer de divê hûn tim bidin pêş
Bi ser nakevin artêş bê pêşkêş

...

Mihemed Axa li pê, kemerbest
Li ber xatûnê bûbû lal û mest

Got: "- Siltana min, banûya nazdar!
Jinmîra hêja, şêra birîndar!

Şêrejintîya ku îro we kir
Qeyd û zincîrên destên min vekir

Bo rizgar bibin Bedlîs û Xelat
Te ev ezîz kirin nizrê welat

Bi soz û peyman, Sîfîya jinmîr!
Kurd û Kurdistan we nake ji bîr...

Bi saz û bilûr, sitran û çîrok
Ev yek dê bibe destan û dîrok

Bi vê biryarê we Mîr Brahîm
Melîkê Roşkan ji mala qedîm

Serbilind kir û dagerand jîyan
Dayîk gişt şêr in, tu şêra jîyan

Dîlbera dilsoj keça camêran
Mîrbanûya pak, rinda bajêran

Biryara we ya rast û manîdar
Li şûna Brahîm tu yî hikimdar

Bîryara fermî dê ragihînim
Eşîrên Roşkan pê bihesînim

Ez ê bêjim wan: "Banûya dildar
Bang li we dike bi gund û bajar

Ji we divê hûn tola xwe hildin
Li rêka welat canên xwe bidin

Jîyana bindest ne tu jîyan e
Miletê bindest wek mirîyan e

Divêt hûn bijîn bi serfirazî
pismam û dotmam, xwarzî'w birazî

Rabin Roşkîno! Va ye du prens
Xweda tu qewmî nehêle bê kes..."

...

Piştî van pesn û erz û gilîyan
Hesen û Hişeyn mîrên cindîyan

Herdû destên xwe danîbûn ser hev
Xweşhal bûbûn, ew bi dil û bi dev

Hesen got: "- Dayka delal û şîrîn
Bejinbilinda, ciwan û narîn

Babê mey', cenetmekan û şehîd
Mîrê Bedlîsê, mêrxas û egîd

Tim digot me: Hûn malê millet in
Dîl û êsîr in, hûn bê dewlet in.

Roja fersend hat, xwe nedine paş
Bi şer û ceng alemê bikin şaş...

Bidin dora xwe mêrxasên Bedlîs
Biqeştînin wan dijminên xebîs

Bişkênin zîncîrên esaretê
Bi hiş û aqil, bi cesaretê...'

Tu me helal ke, sitîya delal
Her duadar be ji Rebbê celal

Duayên daykan, gelek pêwîst in
Hemî serkeftin bi wan tên ristin.”

Hesen Elî bi edeb xwe da paş
Li wê diwana bê tirs û telaş

Birayê navîn Hiseyîn Elî
Xweşmêr û dîndar, zane û welî

Hate cem Eynilheyata nazdar
Got: ”- Te zivistan, li me kir bihar

Destûra ku we bo me kerem kir
Rêka azadî li ber me vekir

Emê biçne welat bo rizgarî
Xwedan heval bit, bê şermezarî

Ez cîgrê Hesen birayê mezin
Bê daw û daxwaz, gilf û gazin

Bin fermana wî weke xulaman
Weke mêrxasan, fena zilaman

Li gor hisreta dilê Birahîm
Fermanrewayê welatê qedîm

Ya di vê rê de em ê bimirin
Ya em ê welat paşve bigirin

Piştgirê bindestan her Xweda ye
Bindestî bo gelan ne rewya ye..”

...

Hesê leheng xul bûn bi şahnazî
Destê stî girtin bi serfirazî

Nazikdest paç kirin wan bextewar
Ketin hazrîya rê û kar û bar

Hespên kihêlên qemer û şînboz
Wek ba û birûsk, wek başok û moz

Ketin rê'w bendan wan şevên tarî
Ji Qumê hatin gihan Hekarî

Hatin gihane warekî emîn
Colmêrga pîroz, welatê qedîm

Li bilindcîyan hesp diajotin
Bi yek dengî bêlîtan digotin
Hekarî, qudret li te bibarî
Hekarî, rehmet li te bibarî

Hekarî, ewleyî û bawerî
Hekarî, bilind î xweş dever î

Hekarî, serbajêrek şîrîn î
Hekarî, cesaret û wêrînî

Hekarî, tu dîrokek bi şan î
Hekarî, tu dîroka Kurdan î

....

Hekarî, tu warekî emîn î
Hekarî, welatê Çengzêrîn î

Hekarî, navenda hemî olan
Hekarî, tu mêrga hemî colan

Hekarî, navê te ye Colemerg
Hekarî, warê olan rengareng

Hekarî, Aqûbî û Asûrî
Hekarî, Ezîdîyên başûrî

Hekarî, Filên Kurd û Ermenî
Hekarî, Kild û Nastûr pir xenî

Hekarî, bi piranî misilman
Hekarî, payîtextê me Kurdan..."

...

Ketibûn warê baban û kalan
Çol û çîya û dest û newalan

Wan qonax danîn li gelîyêk şîn
Gemên hespân derxistin û meşîn

Daniştin, ketin şêwr û mişawrê
Biryar dan 'prens' nekevîne rê

Diva mîrzade li vir bimînin
Heta ku kar û tedbîr bistînin

Balemîr diva çendek rawestin
Da ku Roşkan tev qenc bêne ristin

Rabûn berê xwe dane Şemzînan
Herêma hemî mezheb û dînan

Axa çû qesra aqa yê Aşûr
Got: "- Aqa em tîn ji welatek dûr

Ev herdû lewend lawikên min in
Xort in, ezeb in, bê zar û jin in

Bila li cem te bimînin mêvan
Mişkile îro rewşa me Kurdan

Dê ez herime dora Bedlîsê
Biçim Amed û Genc û Kilîsê

Bikevim binê sîwana mîrêk
Saz bikim bo xwe rêz û tedbîrêk

Herdû kurên min li te emanet
Zanim li nik we nîne xîyanet

Kurd, Aşûr, Kildan, hemî bira nin
Neyarên hov û dêleguran in

Hevwelatî ne gişt Kurdistanî
Ji qedîmî ve li vî stanî

Xortan biparêz tu ji neyaran
Diz û talanbir, hov û barbaran..”

Aqa got: ”- Ey axayê dilovan
Lehengê bê tirs, xweşmêrê Kurdan

Ez aqa me, pêşkêşêkî Aşûr
Ji doza Kurdan qet nemame dûr

Armanc û raman ya me her yeke
Piştrast tu here qe xeman meke...”

Kelhokî rabû li hespê swar bû
Bi ser çîyan ket, jor ve dîyar bû

Peykê xwe wî şand cem mîrê Botan
Şandî çûn Zirkan, Xerzan, Reşkotan

Qasid şand Licê'e Gêncê bi dizî
Kurdistan bi vî dengî lerizî

Kurdan gişt ev nav xweş dizanî
Nav û dengê wî bi qehremanî

Pistepist kete gund û bajaran
Berhev bûn mêrxas ew bi hezaran

Qurpên ket zerîb, newal û milan
Welat seranser bû cejn û dîlan

Roja azadî li Roşkan da der
Ew bûbûn xwedî serwer û rêber.

Axa ket gundên Sîmek û Motkan
Berhev kir hemî pêşkêş û sekan

Di şevê de Roşkî li hev civîyan
Axa dan ber gazin û gilîyan

Gotin: ”- Ka prens?, ka esilzade?
Bê wan pêk nayê vîn û îrade

Divê bibînin em wan bi çavan
Ew in çareya derd, û delavan..."

Kelhokî kenî, got: "- Ma hûn dîn in
Di nêz de hûn ê wan rind bibînin

Em hatin ketin warekî hêmin
Em çûne mala dostekî kevin

Gihane nav hoza Asûrîyan
Mekanê ewleyî'w bawerîyan

Çûn mala seyîdê wan ji aqan
Pêşkêş û malmezin bû ji pakan

Min gote Aqa ev kurên min in
Ezîz û ronîkên çavên min in

Ji ber ku ev dera ewledar e
Nepend e, hem çîya û sitar e

Herdû xortan didim te emanet
Zanim j'we sadir nabit xînayet

Xem mekin, herdû prens hazir in
Bo text û taca welat nazir in

Ji Şenbo hatim Miks û Hîzanê
Min peyam şand ba mîrê Şêrwanê

Mîr û beg û pêşkêşan bi dizî
Kê dengê min bihîst ew tevîzî

Min got ku dê Roşkî serî hildin
Me'lûmê we bî, lewra hûn Kurd in

Ev rastî ji herkesî dîyar e
Roşkanî xofa dilê neyar e

Serkeftin her ya hemî welat e
Bedlîs, xîm û esas û binyat e

Bê prens ma çêdibî ev tevger?
Berhev bin em danin dîwana şer.."

Ewan dîwan li Tapê berhev kir
Yekîfî ji nû ve wan taze kir

Bi şêwr û mişawir û bi nîqaş
Tenzîm bû berhemeke pak û baş

Kêf şahî ketibû nava millet
Ev welat dîsa dê bûba dewlet

Mildan hev, herkes xwe da binê bar
Ji nişka bû şîn, girî û hewar..

Giha wan peyameke pir ne xweş
Ji Colê hatibû xebera reş

Ezdînşêr, hikimdarê Hekarî
Diçe ser mesîhîyên Tîyarî

Ew û mîr dikin şerekî giran
Têk diçin cotên cindîyên biran

Ew prens bê term û bê binetar
Li Roşkan bû qîr, fixan û hewar

Şîn û girî ket nav refên millet
Qelibî roja gel, di gel dewlet

Mezlûm û perîşan û belengaz
Bi qîr û bi girîn û bi awaz

“Ya Rebbî!, ev çi ye?, ka tu bêje!
Ev qeder bo çi evqas qirêj e!”

Mihemed Axa got û tobe kir
Hûr û kûr ponijî milheze kir

Çi bêje Eynilheyat dayka pak
Bê prens rizgar nabit war û xak..

Mizgîniyek ji Reşîdê Korcanî

Mihemed Axa ketibû xeman
Xembarê giran, bê çar û derman

Kalekî Nihî, ji gundê Korcan
Axa hembêz kir bi dil û bi can

Bi çavên şolî, bi dilê tenik
Çû ber guhên wî bi lefzên nazik

Got: ”- Ey Axa can, canê min qurban
Rêberê hêja, mêrxasê Roşkan!

Pêla ku borî, ew venagere
Ku roj çû ava hew vedigere

Derdê me zor e, gelek dijwar e
Ev derdê dijwar zilma neyar e

Sitar navê ew Xwedayê ekber
Sir veşartin sineta pêxember

Sirek min heye ew zor têt gotin
Lê ev rewşa te cergên min sotin

Kurd serî didin lê ew sir nadin

Darê xîretê em hîç bernadin

Em yekrê û yekxet û yekcan in
Kulîlk û pincara yek çîyan in

Li cem me nîne qelsî, bêbextî
Zelal e şopdîroka vî textî

Rastî, sedaqet, soz û ehd û bext
Li vî welatî naqede tu wext

Hevwelatî ne yek rê û raman
Armanc û daxwaz, hêvî û guman

Em b'hev bawer in, xeter neyar e
Neyarên Kurdan ji me dîyar e

Me hene çend tişt giring û qîmet
Text û bext û rext, xîret û himmet

Giring e li cem me rêz û rêzik
Me nîn in qelsemêr, hesûd, kulzik

Ehd û soz û qewl, bext û camêrî
Dildarî, dilsojî û dilêrî

Ev karakter e bi tor û adet
Ezîniya millî day' me rûmet

Spas ji Yezdan ku em xwenas in
Em pismamê Ristemê mêrxas in

Me jî afirand serok û serwer
Qaîd, zeîm, zana û pêxember

Adem û Zerdeşt û Nûh û Brahîm
Ev xak pîroz e, ev welat qedîm

Cemşîd û Ferîdûn û Erdeşêr
Em şêr û piling in bi jin û mêr.

Ebû Mislim û siltanê mezin*
Em gişt pismam in mam û biraz in...

Ji min re dibên 'Reşîd Korcanî'
Dostek min heye 'Emer Botanî'

Ev Emerê çê, her ji Bota ye
Camêrek qenc û malek ava ye

Wî sirek da min, nihên û esrar
Bo nebêjim kes min jê re sond xwar

Bo aram bijît mîrê Bedlîsê
Diva ku neyar vê nebihîzê
Bi vê armancê min sir neda der
Heyanî roja fersend û mefer

Emer digot: ”- Di dema şerê reş,**
Hingê Bedlîs ket rewşeke ne xweş

Prens Şemseddîn, birayê Brahîm***
Xwe davê Botan dîyarê qedîm...”

Cem mîrê Ewrex ew bûye Celî
Li vir sitar e ew şerê gelî

Bûye xwegirtî cem Mîr Mihemed
Şerê birîndar, pilingê serhed

Mîrê Ewrexê wî dike mêvan
Wî diparêze ji xişma nevan****

Keça xwe didê, dibin xînamî
Dibe zavayê wî xweş zilamî

Ji wê zewacê kurekî zîrek
Xwarzîyên mîran, ew bi xwe mîrek

Navê wî Şeref, hê nebûye mêr
Xwenda û zana gelek ew bi kêr

Emîr û prens, ew li Botan in
Bê tac û text û war û wetan in

Şemseddîn bîne wî bike Emîr
Hêvî nebire ji Rebbê kebîr..”

Mihemed Axa baş guh da Reşîd
Şikirdar bû ew ji Rebbê Mecîd

Yek sanîyeyek li xwe neborand
Gema hespê xwe dîsa vegerand

Li pey xwe hişt wî Zirkan û Şêrwan
Ji Sêrtê borî û kete Botan

Çû ew cem Mîr Mihemedê Dîzdar
Prensê **Reşkan** li balê sitar

Axê Kelhokî ji wan re nas bû
Zû de dizanîn mêrekî xas bû
Mîr ew birin cem hev bêyî xeter
Botî ser didin lê sir nadin der

Ev der Botan e, Botana qedîm
Ew diafrînin siltan û nedîm...

Kelhokî û Emîr Şemseddîn li Botan

Axa li Ewrex mêvanê dîzdar
Nebêje dîzdar, bêje hikimdar

Mîrê Ewrex bû ew dizdarê çak
Mêvandarê merd ciwamêrê pak

Cîgirê mîrêmîranê Cizîr
Serek endamê dîwana kebîr (15)

Wan anî cem hev Mîrê kurdperwer
Hev hembez kirin bi kul û keser

Çûne serên hev, axa kemerbest
Da bi tenê bin destûr ji mîr xwest

Emîr Şemseddîn kurê Mihemed
Tornê Dîyadîn hakimê Serhed

Destê Kelhokî wî girt û guvaşt
Bi dil û bi can, hem rûgeş û aş

Got: "- Axê dilsoj zanim leheng î
Tu jî malbatek bi nav û deng î

Roşkî ji we re dibên 'mala merd'
Xîreta millî bo we bar û derd

Malbata hewe dûrbîn û dilvîn
Jîr û şareza, camêr û mêrîn

Ev fidekarî dê bibe dîrok
Kurd ji bîr nakin Axayê Kelok

Mêrê tengîyan, pêşmergê Kurdan
Bendeyê welat, nîşana merdan

Qesd û meqsedê bi min beyan ke
Raman û armanc bo min eyan ke

Tu bi xêr hatî, ser çav û seran
Çi teyr tu girtî anî van deran...?"

Axa li xwe da, rabû ser pêyan
bêje rêz kirin weke tizbîyan

Bi rêz û rûmet got: "- Ey mîrzade!
Welatê Roşkan qîr û feryade..

Bindestîyê napejrîne Bedlîs
Bê ser û sekan, tac û text û lîs

Piştî şer ez çûm Îrana Ecem
Ez diçûm Qumê her gav û her dem

Ez û mîrê Kurd wekî bira bûn
Hevalên daw û doz û sira bûn

Li xizmeta wî bi rêz û rûmet
Bo min şeref bû ku para min ket

Hakimê Roşkan li Qumê war bû
Girtiyê gur û keftarên har bû

Em gelek dost bûn heval û sirdaş
Ji xizmeta wî min xwe neda paş

Piştî ku wî kuşt Yaqûbê zalim (16)
Ji wê rojê va ez tim dinalim

Mîr hebûn sê kur, sê fexên şêran
Man li ber singê dayîka dêran

Min xwe neda paş, ketim xizmetê
Bona jinmîrê, layîq rûmetê...

Bûme lal û mamoste û bira
Bûme seydayê wan hersê kura

Piştî mezin bûn min yek ji wan xwest
Xatûna dilpak dido dane dest

Em ji Qum rabûn bi rêz û tedbîr
Bi hêzek çekdar ez û herdû mîr

Me li pişt xwe hişt Erdelan, Soran
Mukrîyan, Bradost, Behdînan, Botan

Heya Hekarî çîya bi çîya
Di şevên tarî, li şeverîya

Ketin Şemzînan, Nehya Tîyarê
We şaneşînê, wê xweş dîyarê

Min herdû prens ew xortên melîh
Danî ba dost û aqayê Mesîh

Ez û heres em hatine Hîzan
Miks û Sipayêrt em bûne mêvan

Ji wêdê min girt salix û nûçe
Pistepist kete kolan û kuçe

Teyr û tûr û ba nûçe gerandin
Henbana sebrê yekcar dirandin

Gihame Motkan, meclîs berhev bû
Pêşkêş, giregir, dîwan li dev bû

Xweşhal bûn ew bi mizgîna mîran
Ketibûn şewra rêz û tedbîran

Cejn û dîlan û kêf û seyran bû
Şahî - şabaşa xort û keçan bû

Gişt xemilî bûn qîz û jin û bûk
Bi zendên bazin, henne li neynûk

Me soz û peyman da hev bi biryar
Ku em bi yekcar herin ser neyar

Em ê biçûna pey wan mîrzadan
Prensên ciwan, ew bê miradan

Yekî silav da, xortek Hîzanî
Xebera ne xweş wî bo me anî

Li ser vê nûçê welat seranser
Tev ketin şînê bê çar û mefer

Welatê Roşkan, mabû bê serdar
Bê sermîyan û mîr û hikimdar

Deka bêje mîr, bo me çi derman?
Bêje mîrê min, bi qewl û ferman..

Welatê Roşkan gişt amade ne
Nêzî şeşsed sal bin emrê we ne

Divê nemînin bê ser û sekan
Bindestê diz û piz û virrekan

Ev bar û piştî, ev pirs û xîret
Ev deynê we ye, bê naz û minet

Emîrê Kurdan, Emîr Şemseddîn!
Torinê Kisra, malbat Dîyadîn!

Ev daxwaza min dengê Roşkan e
Hal û rewşa me, bo we eyan e...

**Emîr Şemseddîn û Mihemed
Axayê Kelhokî diçin dîwana
Dîzdarê Kela Hewrexê cem
Mîr Mihemed**

Bi van gotinan emîr îqna bû
Lehzek neborand, da xwe û rabû

Ew û Kelhokî çûne cem Dîzdar
Mîrê Ewrexê, bi nav û navdar

Xwezûrê emîr, ew merd û camêr
Got: "- Ey Şemseddîn tu hatî bi xêr

De ka bibêje zavayê delal
Çi nûçe anîn dostê xweşheval?

Emîr Şemseddîn, xweşhal û rûgeş
Mizgînî da mîr, bi şêweyek xweş

„- Ez diçim welat, warê bab - kalan
Nîrê bindestî me sot bi salan

Welatê Roşkan, gazî - hewar e
Miletê mezlûm, maye bê çare

Hatîye pey min, axayê namdar
Peyayê pispors, şêrê birîndar

Axê Kelhokî, mêrê qîmê ye
Ez pê bawer im, dostêkî çê ye

Bi rêk û pêk hem bi rê û rêzik
Bi kamîranî, bi pirsên nazik

Bi çend peyv û şor, wi min iqna kir
Perdeye ji ber çavên min rakir

Filhal şîyar bûm, hatim hemdê xwe
Bi saya wî min şikand qeydên xwe

Şeref (17) biçûk e, tu lê telbe be
Wî biparêze, tiştek pê nebe

Mîr gote emîr: ”- Zavayê mêrxas
Ji bo Şeref tu qet meke waswas

Nevîyê min e, ronîya çavan
Piştîyê mine hemî dilovan

Min pir dixwest ku rojek weha bê
We silav dikim va ye ez li pê

Zû de min diva rojek weha xweş
Bextewar im ez, dilşad û rûgeş

Ev biryara te gelek pîroz e
Ev serhildan e, cejn û newroz e

Lê belê ev biryara ku pêwîst
A niha we got, min teze bihîst

Min divê hûn çendekê bimînin
Ez qasidekî niho bişînim

Em vê biryarê li mîr (18) beyan kin
Biryara pîroz li wî eyan kin

Ew e serwerê Botan û Cizîr
Bila kom bike serdar û wezîr

Em jê bigirin destûr û şîret
Dane ber me rê, hem rêbar û xet

Bê pirs û pirsyar, hem ra û raman
Kes nabin serî doz û berheman..”

Dîzdar nivîsî: ”- Mîr Şerefê pak!(19)

Li bin baskên we, aram e ev xak.

Fermanrewayê Botan û Cîzîr
Tû yî şahînşah, tu yî xan û mîr.

Ey mîrêmîran, bi rêz û rûmet
Li bin hikmê we, dijî ev dewlet.

Zavayê min e, Emîr Şemseddîn
Mîrê Bedlîsê j'mala Dîyadîn

Biryar daye ku vegere welat
Ji bo rizgar ke, ew birc û kelat

Dê ew xwe bide bin barê gran
Destûr dixwaze, ji mîrêmîran..”

Qasid çûn hatin bi nama fermî
Emîr silav dişandin bi germî

Mîr Şeref digot: ”- Emîr Şemseddîn!
Serçira Kurdan, mala Dîyadîn

Hûn xanedan in, malbatek namdar
Key û Kisra û şah û hikimdar

Qedrê Roşkîyan em Kurd dizanin
Xweşmêr û merd in, bi nav nîşan in

Kelemên nava çavên neyaran
Piştevanên Kurd, hemî aqaran

Bo daxwazên we ez amade me
Bi mal û bi can ber emrê we me

Şîreta min e ey fermanrewa!
Hûn hîç rê nedin, vir û derewa.

Biryara pîroz, li ser we deyn e
Bilind nefire, nizim daneyne

Ev deynê mîran, pêwîst û ferz e
Deynê Hesên e, nanê bi qerz e

Mîr û gel û êl, hikm û text û tac
Ar û namûs û rûmet û rewac

Miletên bindest, van qet heq nakin
Deynê mîran e divê eda kin

Kurd, jîr û zîrek û wefadar in
Ew bê tirs li ber pozê neyar in

Em Kurd qedîm in, Mezopotî ne
Em Ararat in, Cûd û Botî ne

Asûr, Rûm, Bîzans, me wan qewirand

Kurd û Kurdistan me damezrand

Ji Adem û Nûh, heya Mihemed
Welatê Kurdan, ewel û ebed

Tên û diborin, nîrên reş tarî
Dijmin diqestîn her bi xisarî

Ew av û lehî, em zang û sêl in
Tenzîm û dewlet, eşîr û êl in

Mîhspî* zalim in, hov in, çavsor in
Serek li jêr in, serek li jor in

Ji Esfexanê heya Toqatê
Sed sal in mane ser vê mîratê

Li Wan û Erdîşê artêşek gurr
Serek li Patnos, serek li Bargir (20)

Evê deverê qenc bihêjînin
Bo bikaribin dijmin derînin

Ewan Botan jî çil sal zeft kirin
Vê bindestyê em jar û mest kirin

Zordaran zilim li me şidandin
Mêrxasên Botan ew qewirandin

Çû sedsale ku li Kurdan ewr e
Piştgîrê me bit Xwedanê gewre

Li me dê rojek bibîtin sayî
Welat rizgar bî xweşî avayî

Min tenbîya we li Mihemed kir (21)
Derîyê Botan, ji we re vekir

Daxwaza min e, hûn ser bikevin
Daxwaza dilan bona we ev in..”

...

Nameya emîr, wan bi hev re xwend
Mîrekên Kurdan, yekrêz û yekbend

Şadiman bûn ew bi nameya germ
Bi çavên tijî, bi dilekî nerm

Emîr Şemseddîn gelek spas kir
Bo Mîrê Botan, dûa nîyaz kir

Mîr Mihemed li Emîr zivirî
Xeberdana wî bi şekir birî:

“- Ez ê artêşek, çêkim ji Botan
Tor û Melîkan, heya Reşkotan

Rojên tengîyan têne hewarê

Ferqa me nîne li vê dîyarê

Deynê welat e, li me her ferz e
Dinya bi dor e, nanê bi qerz e

Em Kurd gişt yek in, firqa me nîn e
Em gişt zarokên vî welatî ne

Roşkan sîwan û çepera me ne
Botan û Xerzan deyndarê we ne

Piştewan û piştêmêrên welat in
Sênc û rûmeta Kurd li hilatin..”

Emîr gote Mîr: ”- Ey rêberê pîr!
Ez qencîya we qet nakim ji bîr

Ji nama bilind gelek xweşhal im
Zor û zorbe ye dijminê zalim

Divê ku Roşkî bi îrada xwe
Bi hêza xweser, raya xwe bi xwe

Serî ew hilde yek bend û yekrêz
Rizgar ke Bedlîs, Tetwan û Karêz

Dijmin bi carek evê dizanin
Ku em ji vir in û ew bîyan in

Ew tirsonek in, bîj in, bê war in
Li ser axa me, bi me nikarin

Ew pir in, em jî bi bîr – bawer in
Mecbûr in Bedlîs bihêlin herin

Ev bar û piştî, barê Roşkan e
Ferz e, pîroz e, delîl Xwedan e..“

Xatir xwastin ew ji Mîr Mihemed
Li hespan swar bûn lehengên Serhed

Bi rêz û tedbîr ketin Aşîtan
Herêm bi herêm, stan bi stan

Ji Botan hatin nav Bejnewîyan
Dewleta Melîk, ya Eyyûbîyan(22)

Melîk ew birin warên Azîzan (23)
Qasid gihane Oxîn û Zîzan

Mîrên Hesenkêf, ew Eyyûbî bûn
Hezo û Bedlîs, ji yek neslî bûn

Mihemed Elî, mîrê wê demê
Ev mîr dewlet bûn li wê alemê

Mihemed Elî mîrê wan Çîyan
Wî mêvan kir ew herdû cindîyan

Mîrê Hezo yê ku ew mêvan kir
Bi wan re şêwr û cem' û dîwankir

Gelek Roşkî jî li wê lacî bûn
Di şerê giran de ew revîbûn

Mihemedê Elî dîwan komkir
Derkete ser text û weha domkir:

”- Mêrxasên Roşkan!, leheng û xweşmêr!
Şêremerdên Kurd!, wek piling û şêr!

Hakimê Bedlîs, Emîr Şemseddîn
Pismamê hêja, lawê Dîyadîn

Pismamên hev in, em Kisrawî ne
Ji meydana şer hîç nerevîne

Kisrawî bi nijadê xwe Kurd in
Em ne Furs û Ereb, ne jî Hind in

Mîr, biryar daye bona serhildan
Ev raperîn e bona me Kurdan

Tengezarî me pir dît, derbaz kir
Me kel û bajar, yek yek xilas kir

Fereca xêrê wa ye xuya ye
Rewşa me Kurdan bi ger û ba ye

Wa diqelibe roja bêbextan
Wê berdî herin wan tac û textan

Em her bi we re, heta niqta paş
Me nîn in xayîn, cerdevan û caş

Ev qewm sadîq e, xwedî soz û bext
Wan parastîye bi sedsalan text

Ser kevin, rizgar kin Xelat, Bedlîs
Biqeştînin wan Mîhsipîyên pîs..

Herne pêş Roşkîno! Em jî b'we re
Ev dinya dor e, tim çerx û ger e..”

Emîr Şemseddîn rabû bi himet
Spasî kir wî gelek bi rumet

”- Spas ku we hilda darê xîretê
Em ji bîr nakin evê şefqetê

Divê ez herim welatê Roşkan
Berhev kim hemî serok û sekan

Em bişêwirin, şêwra Mihemed
Pirs bikim ji wan Kurdên ciwanmerd

Hewceyî hebî hûn ne bîyan in
Der û cînar û bira pismam in

Miletê Kurd xîretê bernade
Bi ezînî, ramanî azad e

Şêr e, piling e, merd e, mêrîn e
Pismamê Siltan Selaheddîn e

Xwe diparêzin li deşt û çîyan
Ew ava dikin gund û zevîyan

Di hemî mekanan de sazî ne
Bi mîr, wezîr, serdar û qazî ne

Bi êl û eşîr, ra û rêxistin
Neşên bijîn bê tenzîm û ristin

Dema li Kurdan dibîtin hewar
Yek rêz, yekbend in ber pozê neyar

Spasî bo te, ey pismamê çak
Hemin wê rizgar bibîtin ew xak

Ev Kurdistan e, warê Kurdan e
Besta şêr û egîd û merdan e

Destûrê bide nemînim dereng
Sewgura sibê, tarî, kerredeng

Em ê dakevin çîyayên Motkan
Bikevin nava xweşmêrên Roşkan

Li benda me ne, bi hêvî guman
Xweda her dost bî ji bo me Kurdan..”

Tor û Hesenkêf, Xerzan û Hezo
Li pey xwe hiştin çûn mala Rizo

Rizgo Axa yê mêrxasê Motkî
Dilsoj û dilêr, peyayê Roşkî

Mizgîna emîr bi lez gerîya
Dîwana cengê pê re civîya

Berhev kirin wan şerkerên çeleng
Ew sanîyek jî nemanê dereng

Bi mêr û bi jin peya û siwar
Bi carek bûn yek, şêrên birîndar

Artêşa Roşkan damezirandin
Li Dehlereşê leşker civandin

Li Morx û Norşên, nav darên mazi
Bi dil û bi can, bi serfirazî

Şev nîvê şevê diçûn ser Bedlîs
Dor li wan girtin Mîhsipîyên pîs

Şawlîyê Turkman, artêşek giran
Ji hirç û hov û keftar û guran

Bi top û tîfing, gurz û tîr û şûr
Weke gurên har reyîn zûrezûr

Siwarên Şawlû l'Kurdan zivirîn
Li dora Kurdan neyar fetilîn

Li Deştê Rehwa bûbû qîyamet
Fersend ketibû wan destên bêbext

Lehengên Roşkan, xwe nedane paş
Bi şûr û xencer wan dikirin laş

Gelek cehimîn bi derbên gurzan
Xurt û gewre bû artêşa giran

Bi şûr û mizraq, rim û sertîran
Roşkî ketibûn şerekî giran

Rê l'Kurdan girtin, xistin hesarê
Sor bûn bi xwîné gulên biharê

Roşkî ew şev dan bi sedan şehîd(*)
Serek û pêşkêş, leheng û egîd

Emîr Şemseddîn, serê lodê girt
Kurd ji dest xistin ew artêşa xurt

Emîr Şemseddîn, şehîdê welat
Hakimê Bedlîs, hem Mûş û Xelat

Emîr şehîd ket ew li Textelû
Cendek li serhev bûn dêz û melû

Kurd pênsed kes dan, wan bi hezaran
Wan hirç û hovan, wan canewaran

Warê tev Kurdan, warê şehîdan
Warê mêrxas û merd û egîdan

Şehîdên Tetwan, şehîdên Norşên
Şehîdên Gelî (24) ew delavên şên

Şehîdên Sîmek, Kawar û Karêz(**)
Axa Kurdistan we dike hambêz

Bi xwîna pîroz, tev deşt û çîya
Hatîye av dan warê ewlîya

Şehîdên Mûş û Textel û Sergol
Wê rojek rabin, hemû qol bi qol

Roja ku rabûn şehîdên welat
Li Deşta Rehwa wê danin civat

Wê bêjin: "Kurdno!, ey gelê bindest!
Xema me mexwin, me bi xwe ev xwest

Em qenc dizanin bê xwîn û xwîdan
Kurd azad nabin çênabe wetan

Bila helal bit, xwîna me ya naz
Di ber Kurdan de, Kurdên belengaz

Me canên xwe dan pê serfiraz in
Cehd û xebatê ji we dixwazin!."

Sala çarsed û nod û pêncan e
Li Deşta Rehwa şerek giran e

Axa Kelhokî, ew jî di şer de
Şûr tazî li dest, xencer di ber de

Gêj û perîşan, li nava leşan
Hate ser termê bi nav û nîşan

Ew laşê pîroz, ew betlê mêran
Termê Şemseddîn, kurê camêran

Şûrê meqrawî, mertala Kurdî
Mabûn bi destên bêcan cemidî

Tîrdank vala bûn j'tîr û sertîran
Xwîna neyaran li qevdên şûran

Demance û gurz, nalçik û kalan
Li pişta mîr bûn çermên xezalan

Bazbendek li zendan girêdayî
Sîm û hevrîşîm pê ve berdayî

Bi şal û şapik, piştik û egal
Cilbergên kurdî wê xemla delal

Kurkê samûr û kurtik û pêlav
Sol - gore bigre, heya serkulav

Malê Bedlîs bûn ew xeml û ew xêz
Leşker fermî bû, bi tenzîm û rêz

Samûr û sîyar, hem caw û pertal
Rim û tîr û gurz, kevan û mertal

Nîşanên serbaz û hem leşkeran
Xemlên mîr û serdar û rêberan

Kelhokî xwe tewand ew bi himet
Dîsa qelibî lê roja dewlet

Dest danî ser wî dilê cemidî
Zû de têk çûbû emîrê kurdî

Şikrî Xwedan kir got: ”- Ev qedere e
Çerxa felekê bo me nagere.”

Mihemed Axa, xwe winda nekir
Hûr û kûr û dûr wî milheze kir

Lerizî, ta girt, weke nobetê
Awazek bihîst, deng ji ‘keybetê’

Ev dengê xerîb ji asîmanan
Xweda delîl e bo me însanan

Wî dengî gotê: ”- Ma te çi xem e?
Bo çi dilê te êş û elem e?

Rabe here cem Eynilheyatê
Ew e stêrka geş a civatê

Meqsed û miraz li cem Ummîxan
Mihemed e mîr bi hikmê Xwedan

Vegere Qumê nava Eceman
Nekeve derd û kulan û xeman

Ev welat besta piling û şêran
Warê leheng û merd û xweşmêran
Hemî jîr û zîrek û egîd in
Şêx û axa û mîr û seyîd in

Eşîrên qedîm, Kurdên bi raman
Bî dîn û bi vîn, hêvî û guman

Rabe xwe bavê ber pêyên Heyat
Wê rizgar bike ew xak û civat..”

.....
* Şeref Xan dibêje ”di vî şerî de 500 leheng û xweşmêrên Roşkî şehîd ketin

** Ev şehîdên hemî Kurdan û welatê wan in

**Mihemed Axayê Kelhokî careke din
berê xwe dide bajarê Qumê û xwe
diavêje ber bextê Eynilheyata dêya prensan**

Mihemed Axa bi tobedarî
Xewnek dîtibû wî bi şîyarî

Rabû vegeerî welatê Ecem
Stêr ji çavan dibarin wek çem

Wê bi çî rûyî here cem Sîfî?
Bi dilê kun û cergên perîfî

Bi kul û kovan birînên giran
Diljar û dilxem çû Quma wêran

Di laşê wî de bi dehan birîn
Eşên wan li hev tim dizivirîn

Lê derdê mezin Emîr Şemsedîn
Hesen û Hiseyn, lawên Dîyadîn

Wî kewandibû birînên tîran
Ketibû kul û kedera mîran

Li derê qesrê j'hespê peya bû
Bi derencan ve l'koşkê dîyar bû

Li derî xist wî bi tewekelfî
Pilingê çîyan, ew şêrê gelî

Bi rêz û rûmet kete dîwanê
Bi qîr û giryan ket xeberdanê

Vekir nûçeyên prensên ezîz
Guhdarî dikir dayîka dilzîz

Şewata dilan dabû ezmanan
Winda kiribû wê rih û canan

Ronîk bibûn çem, dil bû kelewac
Derdê bê derman, çare û îlac

Piştî Kelhokî nûçe xilas kir
Ji mîrbanûyê prens daxwaz kir

Got: ”- Ez hatime bo Şah Mihemed
Li benda wî ne ew der û beled

Bêperwebûna min bibexşîne
Welatê Roşkan, şîn û girîn e.”

Eynilheyatê peyvên wî birî
Bi qîr û giryan li wî zivirî

”- Min sparte te ezîzên dilan
Du şitlên ciwan ji bexçên gulan!

Ji bo welat min ew kirin qurban
Ev hinde ciwan, bê tirb û bê ban

Min tenê maye yek dil û yek can
Tu dixwazî ku bidim Kurdistan

Min bê zor û dor, cotek winda kir
Felekê mal tew li min wêran kir

Niha dibêjî vî jî feda ke
Ma ev ezezî ji bo te pak e?..

Gelo dilê te rast ji pola ye?
Ev daxwaz pûç e û ne rewya ye

Ev barê giran ne barê min e
Ev fedakarî ne karê min e..”

Axa bi rûmet rabû ser pêyan
Got: ”- Xatûna pak, dayka cindîyan

Ev daw û daxwaz ne ya şexsî ye
Doza welat e ne ya kesî ye

Ev yek li ser we, piştî û bar e
Ev malbat ji Roşkan re deyndar e

Niha Roşkanî, destên wan hevraz
Ji Rebbê jorîn ew dîkin daxwaz

Bi dilê dûxan, stêrkên çavan
Bo we şandine rêz û silavan

Ew jî dayîk in, bab û bira ne
Îro bindestê hov û guran e

Qewmek qedîm û azadîxwaz e
Fersend hatîye ew bermiraz e

Roşkî dibêjin : ”- Em bê rêber in
Bê mîr û melîk, key û serwer in’

Hêvîdar in gişt ji Xwedanê pak
Bo Şah Mihemed şên bike ev xak

Ji Xweda divên bike miyaser
Da prens Mihemed bibe serwer

Bide xatirê Rebbê zilcelal
Daxwazên wan hûn qet nekin betal

Hîç nehêlî tu li rê çavên wan
Pê diguhire qedera Roşkan

Hûn bidin rêya wan navên ezîz
Tu şah bidî min, dayîka dilzîz

Sîstema dijmin zor e, xedar e
Şah Mihemed e bona wan çare

Bi xwe hazir e wa ye l’dîwanê
Bila bipeyve, bêt xeberdanê...”

Jinmîr ji kurê xwe re bi çav kir
Mühemmed rabû, wan’a silav kir

Kemberbest bû ew bi rêz û tertîb
Warisê text û taca bê reqîb

Got: "- Seydayê çak û dayîka pak!
Divêt rizgar bit ar û war û xak!

Roşkan welatê bab û kalan e
Welatê me yê hezar salan e

Rizgarî ji bo ferz û pîroz e
Namûs û ar e, eyd û newroz e

Bê xwîn û xwîdan û şer û lêdan
Xebat û tevger, cehd û l'berxwedan

Kes neçûye ser textê bextewar
Bo tirsonekan felek nabit yar

Destûrê bide, dayê, ev ferz e
Ev dem û dor e, nanê bi qerz e

Mamhosteyê çak, ew bê gune ye
Heq û mafên wî li ser me heye

Ji bo me dost e, bira û bab e
Dozek pîroz e, bêyî min nabe

Ferz e, pêwîst e, diçim hewarê
Hûn jî ji înadê werne xwarê

Şêrejin î tu dayîka delal!
Heqê xwe li min tu bike helal.."

Eynilheyat wî girt û hembêz kir
Dayka dilbixwîn, şîret tev rêz kir

"- Ez qenc dizanim lawo, tê herî
Bona Roşkiyan çar û mefer î

Mafên min temam ji we re helal
Tu bi xêr biçî prensê Delal!

Ferxên şer nabin ferxên kêwroşkan
Divê tu biçî hewara Roşkan

Mamhoste ez jî j'xewê kir hişyar
Maf û mafdarî bo min kir dîyar

Mîrzadên Kurd in, malên welat in
Xulamên Mûş, Bedlîs û Xelat in

Delalê dilan, kurê yekane
Welatê Roşkan bê sermîyan e

Bandora zilm û zorîyê rake
Bedlîs rizgar ke, j'nû ve ava ke

Ku bi ser ketî û çûyî ser text
Ez tême cem te bi soz û bi bext

Wê gavê ez û kurê xwe herin
Li herdû fexên şêran bigerin

Xwezla ez bibwam teyrekî bazî
Çûma Şemzînan, nav darên mazî

Çîya û berwar, kendal û newal
Bigerîm li wan prensên delal

Min fir bidara der û dîyaran
Peyda bikira dû binetaran

Tirba wan jî min bi keys vedara
Biçûma secdê ez ji Xweda ra

Du kêlik çêkra ji kevrên mermer
Navên prensan min danîya ser

'Radzên hir du kes, ew ji saliha
Herçî dît bila bêjin fatîha'

Lehengê min ê hêja, zû here!
Alîkar Xweda û pêxember e..

.....

Kelhokî û prens xatir xwestin
Bernama çûnê bona xwe ristin

Peyda kirin wan, çend hespên rehwan
Bi rêz û tedbîr û bi passewan

Dagerîn welat, di şevên tarî
Erdelan, Behdîn, Botan, Hekarî

Ketin tixûbê Şêrwan û Hîzan
Ceneta bax û bexçe û rezan

Ji vir gihane welatê Roşkan
Ev warê birc û kelat û koşkan

Bi şev gihane mekanê şêran
Sîmeka rengîn warê camêran

Dîwana herbê wê şevê danîn
Ji Bayk û Motkan wan şerker anîn

Şerûdên pispor û kelebazan
Şevgerê şevan, deryên mirazan

Emîr Mihemed, hatibû bi xêr
Ew şev lê kom bûn keç û jin û mêr

Şahî û dîlan ketibû Sîmek
Govenda qîz û wan xortên zîrek

Nehîya Sîmek bi dîlan geş bû
Ew qewmê qedîm, gelek kêfxweş bû

Li çîyan dixist dengên zerîyan
Temaşe dikrin cin û perîyan

Dihol û def û zirne - bilûrê
Dengê cinbuş û ney û tenbûrê

Şahî û leyz û xweşî û aheng
Keç û bûk xemlîn hemî rengareng

Meyrem û Lorkê, Edlo'w Xerzanî
Himhim û Papor, reqsa Xirpanî

Alek Ristaqî alek Xerzanî
Alek Deştanî alek Motkanî

Yarqîştan û milefî'w temerî
kewaşî, Delîlo û Koçerî

Eyşok û Dêriko û Giranî
Sêpê û Tenzere û Mîranî

Her der govend û şabaş û dîlan
Xweda delîl e, bo bê delîlan

Şêx, mîr û axa, lal û dîzdar
Rûspî, giregir, pêşkêş, mixtaran

Şervan û pispor, zabit û serdar
Xwenda û zana, rênas, ilimdar

Şivan û gavan, rencber û cotyar
Kurmanc û eşîr, raye, kirêdar

Mislim û File, Êzîd û Keldan
Bi saz û govend, stran û dîlan

Alîyek govend, rexê din dîwan
Şah serekcivîn, prensê Kurdan

Kom bûn ew li dor wî şahê merdan
Şêwr û mişawir, dermanê derdan

Da bişkênanda wan difnê neyar
Rakiran nîrê dijwar û gemar

Ev cara hanê cara paşî bû
'Biryar' di destê yek Xumaşî bû

Xortê Xumaşî, bûbû xeberbêj
Gava wî qir kir tevizîn dengbêj

Saz û bilûran serêd xwe danî
Bala hemû kes li vî fermanî:

- Gelî Roşkîyan, hêvara we baş!
Guhdêrî min bin, bê tirs û telaş

Emrê dîwanê, biryara şer e
Muhr û înzaya emîr li ser e

Dijminên gemar, bê qirên û şer
Ji welatê me naqêştine der

Bîst û neh sal in ku em bindest in
Ji cehd û xebatê qet nawestin

Me heta îro du caran şer kir
Kîna dilên xwe me ducar derkir

Dijminên me zor in, cihangir in
Em neşên xwe li ber wan ragirin

Sed sal qedîya ku hikimran in
Serek li Dêrsim, yek li Afxan in

Îro gurra wan hebek sar bûye
Rola Ozbegan piçek rabûye

Bona em vekin van qeyd û bendan
Divê nekevin nav şerên meydan

Divê fêlbaz bin em bi fen û gerr
Vî dijminê har derêxînin der..

Zirxan wergirin di şevên tarî
Bi hemd û bi hiş, bi extîyarî

Em ê hilgirin gurz û sertîran
Bi tîrkevan û xencer û şûran
Bi ben û bazbend, bivir, das û kêr
Derkevin kelê wek piling û şêr

Ji çaralî ve kelê rapêçin
Wek şêr û piling xwe lê bipêçin

Em ê li kelê silman rêz bikin
Wek bûka bedew wê hembêz bikin

Şervanên me yên zîrek û pispor
Bi pêlpêlokan em ê derxin jor

Ji me dixwazin ew silm û werîs
Ji bo rizgar kin em kela Bedlîs

Wê kelebazên me yên cengawer
Kelê rapêçin û derkevin ser

Ji me re divê xelek, pêlpêlok

Ben û şerîd û werîs û heçkok

Hem sing û bizmar, tevir û dasok
Bo derkevin jor ew wekî başok

Pêlpêlok badin hûn bi werîsan
Wêrîs bihonin ji hemî rîsan

Spîndarên şeng, benavên zirav
Ji gelî bînin, berav bi berav

Divê aniha tedbîr bibînin
Da em Bedlîsê bi lez bistînin

Şev nîvê şevê ezana melê
Ji çar alan ve bidin ser kelê

Ev dema xewa giran û kûr e
Miletê Hesên ji Xweda dûr e

Ta nîvê şevê dikevin kêfê
Serxweş dikevin binê lehêfê

Kizîr, dergevan, parêzvan, heres
Tevan bikujin wan bîjên teres

Ku me heres rakirin ji homê
Em ê berdest kin serdarê komê

Kele bê girtin, Bedlîs dikevê
Dijmin mecbûre berde'w birevê

Ev xet û pilan û fen û gerre
Ferman ya mîr e, min got ji we re

Ev e bername, hem rê û biryar
Serkevtin bo me, mirin bo neyar

Roşkîno! Ev serhildan pîroz be!
Cejna welat be, eyda newroz be..."

...

Piştî biryar xwend wî xortê çeleng
Meydan û dîwan, bê his, kerredeng

Xweşmêrek rabû çû hizûra mîr
Kurdekî Baykî, serwext û xebîr

Ebûbekir bû axayê ciwan
Mêrxasê Roşkî, bi nav û nîşan

Bi rêz û rêzdar hate cem prens
Bi dengê azad, bê tirs be weswes

Got: " - Mîrê min, roja ku ev dewlet
Ji destê malbata bilind derket

Ew roj û ev roj, ta vê saetê
Ez amade bûm bona xizmetê

Min silm çêkirin, wa bi hezaran
Ji darên benav û sipîndaran

Pêlpêlok û şerîd, tev werîsan
Min êxistin têr, çewal, telîsan

Veşartin di den, kûp û sindanan
Li nava rezan, bendên bostanan

Şikir ji Xweda, ku miradbexş e
Rebîyo, çiqas navê te xweş e!

Tû Mûhemmedê Emîr Brahîm
Bo me serok û serwer û zeîm

Fermanrewa, femandar, siltan î
Xanedan î, reîsê Kurdan î

Ferman bike mîr, çend hesp û hêstir
Çend heb zilamên ji hev zeximtir

Bide emrê min, biçim xefikan
Çal û enbar û mal û refikan

Bona şer bînim werîs û xelek
Silm û ben bînim, nebîtin dereng...“

....

Li vî xweşmêrî, herkes mabû şaş
Ev mêrxasê ji xwe ve qenc û baş

Mîr û civatê bi pesindarî
Rûmet dane wî bi pîrozdarî

Mîr got: ”- Ku heta yê wek te hebin
Camêrên wey te li nav me hebin

Tu kes nikarin me dîl û jar kin
Dijmin nikarin serên me xwar kin...”

...

Şerkerên mêrxas û pak û çeleng
Ew şeva tarî û pir kerredeng

Silm û werîs û pêlpêlok anîn
Li dormedora kela Kurd danîn

Bi sing û seko, hoçik û bizmar
Di ser bircan de xwe avêtin xwar

Bi gurz û rim û şûrên Şêxanî
Kelebaz û şervanan bi mêranî

Xweşmêrên Sîmek, Baykan û Motkan
Şêr û pilingên welatê Roşkan

Bi xencer û demançe û tîfing
Heçik, pêlpêlok, werîs, tevr û sing

Bi çek û rext û bi rêz û rêzdar
Pêyên xwe danîn serserê neyar

Nobedarên hov di xewna giran
Serxweş û mest bûn têjikên guran

Derketin kelê, çûne birca reş
Bi destan girtin walîyê qeleş

Dîzdar û karmend, hemî zêrevan
Li cehenemê ew kirin mêvan

Serî difirîn bi devên şûran
Anîn emanê têjikên guran

Serê sibehê tavê da koşkan
Bi ser ketibûn lehengên Roşkan

Dengê dîlanê kete kolanan
Her kesî xemland ban û dikanan

Ala bilind bûn li serên bircan
Qîz - bûk xemilîn, bi dil û bi can

Fizêna bayê l'haf û neqeban
Kewan dixwend li gaz û kokeban

Ji nû ve vebûn baxçeyên gulên
Bûbû şahîya şalûl - bilbilan

Kulîlk û gîya, hemî dar û ber
Bûne wek bûka bedew û dîlber

Hemî av û çem ji nû ve derbûn
Li kû dinêrî kesk, sor û zer bûn

Xweza dizane xweşî - rizgarî
Xweda **kuta** kir ew rojên tarî

Teyr û tûr ew ro, bi kêf difirîn
Xezal û quling dîsa zivirîn

Ew roj, rojeke gelek pîroz bû
L'Bedlîsa rengîn, cejn û newroz bû

Dewleta xedar hate emamê
Nûçe zivirîn çûne Îranê

Qelibî roja Aqqoyînîyan

Ji warê Kurdan hemî revîyan

Bû cejn û şahî hem coş û şabaş
Ev serkeftin kê ku bîhîst ma şaş

Beşdar bûn hemî mîrên Kurdistan
Melkîş û Siwêd, Mîrdas û Soran

Bi şand û bi zad, tew hatin paytext
Kurd rojek waha nedîbûn tu wext

Moral û guman, li wana der bû
Welatê Roşkan bo wan keder bû

Ji vir û pê ve êdî hew dijmin
Kurdistan bigrin û ji me bibin

Wê Mîrên Kurdan bibine yek mist
Tifaq çênabin b'dest û dilên sist

Tevan pejirand Mihamedê pak
Prensê Kurdan ew gernasê çak

Emîrê Kurdan derkete ser text
Serê xwe tewand, feleka bêbext

Dîwana mezin li kelê civî
Li Roşkan geş bû guman û hêvî

Danîn carek din, tenzîm û sazî
Wekîl û wezîr, miftî û qazî

Cih girtin zabit, serdar û neqîb
Mamhostên zana, bê mîsl û reqîb

Artêş dane hev bi rêz û rêzdar
Bilind bû ala welatê mixtar

Welat pêşve çû bi avasazî
Jiyan meşîya bi serfirazî

Nû ve ava bû, welatê şêran
Warê camêran û merdemêran

Dibên ku 'devî, zû dibine dar
Xwelî li serê merivên bêwar'

Serfiraz nabin li dinê bindest
Bermiraz nabin û nabin serbest

Bê xwendin û zanîn û rizgarî
Roj tavê nade ewî dîyarî

Roja Roşkîyan dîsa zivirî
Xweşî li Roşkan dîsa fetilî

...

Çend sal şûn de Şah Mihemed koç kir
Carek din me bê sênc û qiloç kir

Kurek jê hebû, Prens Brahîm
Mîrzadeyê Kurd ji mala qedîm

Danîne ser text ew kurê tîfal
Qewalisîyek bû wekîl li bal (25)

Ji Qewalisî, Bilbas silikî
Wan Şeref anî bi ser vî milkî

Ew ji Botan hat li Mûşê bû mîr (26)
Herdû pismaman dane şûr û tîr (27)

Şeref bi ser ket, ew bû hikimdar
Wekî wî nîn in serok û serdar

Ev Şeref bû Sefewî şikênand
Mîrên Kurdan resmî damezrand

Wî name dabû Îdrîsê helîm
Şand Sitenbolê, ba Siltan Selîm (28)

Ew bû ku Qanûnî bê minet kir (29)
Ew şehîd bû, cîyê xwe cenet kir (30)

ROŞKAN

Welatê Merdemêran

Merdemêrek me Ebûbekir bû
Mêrxasê Baykî, dostê rû bi rû

Şah Mihemedê melîkê Kurdan
Perû kiriye ew bi du gundan (31)

Gundek Xizorkîn, yê din Engesor
Mîr gund dane wî, bê dewr û bê dor.

Bi rastî şêr bûn Roşkanî ew wext
Mêrên qîmê bûn, bi soz û bi bext

Miletê Roşkan merdemêrîn e
Dîroka wan a zelal zêrîn e

Bê hempa ne ew mêrxas û leheng
Welatek qedîm bi nav û bi deng

Meqseda me j'vê, Mihemed Axa
Serdarê gul û kulîlkên baxa

Kelhokî piştî Bedlîs xilas kir
Çend sal û çend meh rihet derbaz kir

Hê malbata wî li nav Ecem bû
Li dor Urmîyê li devê çem bû

Malbatek xwenda, zana û gernas
Du kur wî hebûn, bijare û xas

Yek Qelender bû, yek Hacî Şeref
Ketin dîrokê ew nemane xef (32)

Bo Şemseddîn Xan Şeref bû wekîl
Qelender Axa aqilmendê mîr (33)

Lê babê wan a 'Axê Kelhokî'
Kesek nagire cîyê wî hokî.

Pêncsed û dehan ew dor û dem bû
Şeref girtîyê Şahê Ecem bû

Mêrxasê bê tirs xwe kire etar
Kete pey emîr, dîyar bi dîyar (34)

Di gel Derwêş û hem Mîrexurî (35)
Şeref revand û wisa zivirî

Sala çardehê ew dîplomat e (36)
Ew li dîwanan serekivat e

Ev cara hanê, cara dawî ye
Navê wî nîn e, xebat ya wî ye

Sîyasetzanê bi nav û nîşan
Mewlana Îdrîs zanayê Kurdan

Mîr Şeref ku ew wezîfedar kir
Ew barê giran Kelhokî rakir (37)

Mihemed Axa, cîgirê Îdrîs
Gerîn li welat, j'Urmî ta Kilîs (38)

Li Mîran gerîn hemî seranser
Ewan Kurdistan kir tew yek xeber (39)

Rola Kelhokî di vê de hebû
Mêrê qîmê bû, bi xwe bawer bû

Bîst û heşt emîr yek bend û zîncîr
Kurdistan kir yek, hemî beg û mîr

Kelhokî rast bû bi bîr û raman
'Emrê xwe dabû Kurd û Kurdistan

Xeyrî Şeref Xan (40) kes behsê nake
Xweda bi sedan Kelhokî rake

Rihê wî yê qenc bide hezaran
Wan belav bike gund û bajaran

Qehramanê Kurd, lehengê Roşkî
Pispor û zana, Axê Kelhokî

Gelo şewata nava dilê te
De ka bêje eva kê dabû te ?

Te çawan zanî qedrê dewletê?
Hêj Kurd nizanin bi vê rûmetê

Armanca te tim hakimîyet bû
Ew berhema te hîç ne xelet bû

Bona gel bijîn bi rêz û rûmet
Divê rizgar bin ew bibin dewlet

Gava statu, hidûd û sînor
Li welat saz bûn hemî dormedor

Dê hingê bijîn bi serfirazî
Kesek namînê birçî û tazî

Ji vêra divêt pir fedekarî
Em rakin kîn û buxz û neyarî

Axê Kelhokî, çil - pêncî salan
Xizmet da bona warê bab - kalan

Ebûbekir jî ne kêmi wî bû
Lehengê din jî Keleşîrî bû

Lê Mîrexurî, ew şêrê gelî?
Ew jî yek wekî hezretê Elî

Em ji bîr nekin Reşîd Korcanî,
Wî xweş mirovî, wî xweş îsanî

Mêrxasên Motkan, bi taybet Riza
Motkî navdar in bi şûr û gurza

Mîrên Hîzan û Spayêrt û Miksê
Şêrwan û Zirkan, neketin tirsê

Hemî leheng û welatparêz bûn
Bi vîr û erk û şîûr û hêz bûn

Ev şêr û piling tev bûne dîrok
Li vir diqede ev qewl û çîrok

Li vir kuta bû ev qewl û destan
Şêr û pilingê bê tirs û westan

Mihemed Axa, mêrê Tengîyan
Rêberê mêrxas remza gundîyan

Eynilheyata dêya Mîrzadan
Ew şêrejina deryê miradan

Hesen û Hiseyn herdû fexên şêr
Ketin dîrokê ew bi zîv û zêr

Şah Mihemedê bê tirs û mêrxas
Zane û leheng, pêşkêş û dûrnas

Lehengek mezin Emîr Şemseddîn
Ji malbata qenc mala Dîyadîn

Şehîdê welat, ezîz û pîroz
Kurdno!, bîr bînin di cejn û newroz

Ji Brahîm û Hesen û Hiseyn
Şemseddîn û Mihemed in bê deyn

Em hatin gihan Brahîm tîfal (*)
Heya Şerefê bê mîsl û heval (**)

Kelhokî bi tevan re derbaz kir
'Emrê xwe bi xebatê xilas kir

Di vê şopê de miletek heyê
Miletê Kurd e û ew bi xwe ye

Herê m bi herê m, stan bi stan
Nav li xwe dikin b'Kurd û Kurdistan

Ew her hev divên, bîyanî navên
Kurdayetî ye maye û havên

Sêsed sal berê nivisand Xanî
Daye me paya merd û mêranî

Wextê Mîhspîyan berî pênsed sal
Hemî mîr û beg, pismam û heval

Wek Ezdînşêrê mîrê Hekarî
Namek şand Bîjen, ewî keftarî (***)

Got: "- Bîjenoxlî Silêmanê pîç!
Tîrsa me Kurdan, ji we nîn e hîç

Ta ku yên me bin li vê dinyayê
'Imad û Gurgil, hem Sû û Bayê (****)

Artêşên we yên weş û debdebe
Dê ax û zibla dewarên me be...”

Mîran biryar tim bi hev re didan
Rêber û sênc û çeperên Kurdan

Mîr, mîrên me bûn, mîrên Kurda bûn
Dewletên me bûn, têkçon winda bûn (*****)

Wendabûn lewra em man bê rêber
Mîr indî nebûn yek rêz û xeber

Osmani bo wan bû wek rehawet
Kurdîti hiştin çun bûne ummet

Piştî sedsalan feryada “ Xanî “
Dewletên Kurdan bibûn Osmanî

Şah û siltanan wana xesadin
Erk û îrade ji wan sitandin

Kelokî, Îdrîs û Şeref Mirin
Ramana pîroz bi xwe ra birin

Wê rehawetê sêsed sal domand
Dijmin tim dek û dolaban gerand

Bereber girtin wan kel û bajêr
Pêşkêş nehîştin bê ser û serdar

Sedsala nozdan, ya reş û tarî
Ji erd û ezman, zılım her barî

Sedsala bistê dinya xas û am
Kurd êsîr hiştin bende û xulam

Kurdistan kîrîn sar perşe û beş
Lî me neborîn yek rojêkê xweş

Belê ji Barzan hakimêk rabû
Şêx û rêber û mîrê kurdan bû

Pêşkêşê dilêr bingehêk danî
Sazîyêk millî û kurdistanî

Di vê rêkê da wi serê xwe da
Belê doza wî li erdê nema

Ebdîselam ço Ehmed rabû pê
Heya Mîstefa rabû kete rê

Mela Mîstefa bî hezar cefa
Ked û emek da neborand sefa

Wî hilani misyona dîroki
Bu henpayê Mihemed ê kelhokî

Wî girt cîye Ferîdon û Selah
Bo me bû rehmet, çare û refah

Rola Barzanî bî ba û ger bû
Esrê bîstyekê pê mîyeser bû

Ev esrê hanê esrê kurda ne
Kurdistan îro bûka cîhan e

Piştî Barzanî wa Serok Mesûd
Bû Serok dewlet hem şens û siûd

Rojên xweş û geş li benda mene
Wek Kelhoki kurd giş pêşmergen e

Biji Kurdistan, kurd û kurdistan
Sedcar pîroz bit li we ev destan.

(*) Brahîm kurê Şah Mihemed 2. Ji ber ku biçûk bû Ebdirehman Axayê Qewalisî şolên malî û îdarî yên hikûmetê hildaye ser xwe û pêşkêşên eşîreta xwe.

(**) Ev Şeref, Şeref Xanê mezin e. Şêx Emîr Bilbasî ew ji Kela Mûşê anîye û derxistîye ser text û Emîr Brahîm avêtîye zîndanê (Şerefname, rûpel 461 - 462 û dewama wê).

(***) Şeref Xan dibêje ku: "Aqqoyînîyan hemî xezeb û giranîya xwe dabûne zeftkirin û talankirina Kurdistanê." Di vê demê de Mîrê Hekarîya Îzzedîn Şêr e. Name ji Bîjenoxlî Silêmanê serdarê artêşa Hesenê Dirêj (Uzun Hasan) re bi rê dike û dibêje: "Heta ku kelehên Gurgil, 'Imadîyê, Bay û Suyê, yên ku bi Bedlîsê ve girîdayî ne, di destê me Kurdan de bin, tirs û xofa we nakeve dilê me. Qîmeta çadir û xêwetên hewe dê li ber çavên me weke rêxa ga û gamêşan bête pêş çavên me û rûmeta we li cem me ev sergîn be.." (Şerefname, rûpel 170, di salên 1450/60î de).

(****) 'Imad, Kela Amêdiyê ye. Gurgil, Kela Botan e. Sû, Kela Bedlîsê, ango kelehê ji kelehên Roşkan e. Ev gund li piştî Dûxanan e. Di salên 1990an de ev gund hat şewitandin û vala kirin. Kela Bayê (Bay Kalesi) keleheke Hekarîyê ye.

(*****) Eger ew ne dewlet bin, gelo mîrê Hekarîyê, ji dewleteke weke dewleta Siltan Hesen re, ku weke Yekîtiya Dewletên Amerîkayê (YDA) ya îroyîn bû, dikare vê bersivê bi rê ke. De ka îro ji xeyrî Seddamê dîn û Hussamê Ladîn kî dikare li ber YDA zirtên xwe bike.

Têbinî:

(2) Di derheqa statuya Bedlîsê de çavkanîya herî giring Şerefnameya Şeref Xanê hakimê bajarê Bedlîsê û Welatê Roşkan yê navdar û qedirbilind e. Zanyarîyên din em ji gerok û bazirganên ku rêya wan bi vî bajarî ketine, wek Ewliya Çelebî û yên din. Melûmatên ku Ewliya Çelebî dane bi taybetî Wilhelm Köhler bi navê "Li Kurdistanê Bajarê Bedlîsê", ku bi tirkî hatîye çap kirin (Kürdistan'da Bitlis Şehri, Alan Yayınları, bi wergera Haydar Işık li Stenbolê di sala 1989an de, li Almanyayê li Munîxê bi almanî di sala 1928an de çap bûye). Min bi sayeya vê berhemê û "Tabloyên Şerefnameyê", berhema Ebdireqîb Êsif ya bi wergera Elîşêr (weşanên Jîna Nû, hej 24, 1991) ev zanyarîyên li ser Bedlîsa qedîm dane hev. Herweha min ji pirtûka Îsmet Şerîf Wanlî, ya bi navê "Batili Seyyalardan Derleme" (Petro Della Valle, Avesta Yayınları), ku ji gernameyên gerokên rojavayî yên ku ji qernê XVIan û bi vir de hatine û di Bedlîsê de bihorîne, îstifade kir.

Balkêşiyên Şerefnameyê, Ewliya Çelebî, Tabloyên Şerefnameyê û berhema birêz Îsmet Şerîf min

di sercema balkêşîyên ew navên ku min behs kirî de, di dawîya vê destanê de min tekdîmî we kiriye. Xwendina van balkêşîyan dê we bibe kûrahîya dîrokê û hingê hûn ê bibînin ku Kurd ne sêwîyên ber diwar û ser tenûran ne.

Ewliya Çelebî dibêje ku "10 000 bostanên Bedlîsê hene. Hersal 10 000 rencber ji Esfexan û Tebrîz û Nahciwanê tên di van bostanan de dixebitin. Bostanên herî qenc di destê Jakobîtan de ne. Bostan hene ku salê 8 000 zêr ji wan hasil dibin." (Wilhelm Köhler, rûpel 42)

(2) Mêze bike; "Balkêşîyên Şerefnameyê, Wilhelm Köhler, Ewliya Çelebî, Îsmet Şerîf Wanlî, Taboyên Şerefnameyê û gerok û rêwîyên bîyanî" ku li dawîya wê kitêbê min amade kiriyê

(3) Mela Xelîlê Sêrtî, ku bi eslê xwe Hîzanî ye, di berhema xwe ya bi navê "Nehc-ul-enam" ya bi kurdî de dibêje:

"Di Luqman û Îskederî lec meke,
Ne pêxember in wê 'înadê meke."

Ji vê tê zanîn ku Îskenderê Zulqerneyn, Îskenderê Makedon, Îskenderê Mezin, li gora hinek iddîan pêxember e.

Tiştê ji me re lazim e, Îskender û artêşên Romayê bi Bedlîsê neketine. Em wî li Egeyê, Îskenderûn, Misir, Hindistan û paşê jî li Erbilê û Babilyonê dibînin. Îskender piştî ku ji Makedonyayê derketîye û hemî dinya wê demê fetih kiriye 10 sal emr kiriye..

Ji ber ku hikimdar û cîhagîrekî mezin û bi nav û deng e, çî tiştên mezin û qenc hene jê re kirine mal. (Mêze bike; Wilhelm Köhler, rûpel 27)

(4) "Dilbirîn" bernavekî şehîdê Tetwanê, parêzer Şewket Epözdemîr e. (Mêze bike; Kovara Dicle – Fîrat, Malmîsanîj hejmar 8, rûpel 3, Stolchom 1997) Sebebê ku min ev nav li vir anî ziman, ew 500 şehîdên Roşkî ku di gel Emîr Şemseddîn di sala 1490î de li vir şehîd ketibûn û piştî 500 salan dewlete tarî û xwînxwar û xedar di roja 26.11.1993an ev parêzerê ronakbîr û welatparêz û leheng girtin li panzeran swar kirin û berê sibê saet di dora 04.00an de ew şehîd kirin. Li Deşta Rehwa, li ser rêya Mûşê, li hindava Textelû ew avêtin ser befrê. Xwîna wî Şehîdê Tatwanê befra deşta Rehwa sor kir û kete ser xwîna wan egîd û xweşmêrên Roşkan ku 500 sal berê di ber azadî û serbixweyîya welatê Roşkan de bi mêranî xwe qurban kirin û şehîd ketin.(Şerefname, rûpel 455)Belkî kû rohên wan şehîdên leheng û mêrxas Şewket bi bal xwe va birine

(5) Bilbasî û Qewalisî du şax in. Ev malbat serçîrên eşîrên Roşkan in. Ji van herdû malbatan tim û daîm emîr, lala, wekîl û rêveberên bilind yên hikûmeta Roşkan derketine.

(6) Federe, Federasyona 24 eşîran e. Şeref Xan dibêje, ku vê federasyonê bi Gurcîyan re şer kiriye û mintîqa Sasûn û Bedlîsê ji wan rizgar kiriye û du hikûmet ava kirine. (Ev yeka han berî mîladê di 837an de qewimîye.)

(7) Navê malbatê "malbata Dîyaeddîn" e. Piştî ku Şeref Xan Şerefname nivisand û pê ve ev nav bi ser navê 'Dîyaeddîn' ket. Wek mîrên Cizîrê, ku Ezîzî ne, piştî ku mîrê vê malbatê yê dawîn Bedîr Xan Paşa ji bo Kurdistaneke serbixwe nav û deng da û bi vir de ev binemal bû malbata Bedirxanîyan.

(8) Eyûbîyan û herweha Tîmûrleng bi xwe û kurê wî Şahrûh, Qere Êsifê siltanê dewleta Qereqoyîniyan, Sefewîyan (Şah Simaîl û Tahmasp), Osmanîyan (ji Siltan Selîm û Qanûnî bigre heya Mehmûdê IIan) hemî kesî bi berat, fermanname û qanunname hikimdarîya hikimdarên Roşkan pejirandine.

(9) Kurd wê demê bi kêmanî otonom in. Beg, mîr, emîr, melîk, hikimdar, fermanदार an nav çî dibe bila be, ev statu bi kêmanî muxtar in, azad in, otonom in û serbilind in.

(10) Mîsala Bedlîsê giring e. Bedlîs di sala 837ê mîladî de ketîye bin hikmê binemala "Dîyaeddîn", heya sala 1850yî ew dike 1013 sal. Şeref Xan dibêje, ku "heya sala 1597an Bedlîs ji destê

Roşkîyan 110 sal derketîye". 40 sal ji van 110 salan dewra Atabegîyan e ku di wextê 'Imadedînê Zengî de, di sala 1140an de, ev bajar zeft kirine (Şerefname, rûpel 423). Di sala 1180yê de bi saya serê Eyyûbîyan ev bajar rizgar bûye. 29 salên vê, ew 29 salên bêyom, yên Aqqoînîyan in. 41 sal Şeref Xan ew daye Osmanîyan. Şeref Xan sala 1579an ji Nehcîwanê hatîye derketîye ser text. Eger em 41 salan ji 1579an derînin, dimîne 1538. Ev sal jî ew sal e ku Emîr Şemseddîn Bedlîs ji Osmanîyan re -ji Ulame Tekelû re- hiştîye û çûye xwe avêtîye Şahê Îranê... Eger em ji 1013an 110an derxin di destê me de 903 sal dimînin. Her kes di 600 salan de hemfikir e. Em 600 sal jî qebûl bikin, gelo ji bo ku merîv bibe dewlet çî divê? Al, ol, erd, sînor, dirav, gumrik, leşker, teyîdkirina dewletên mezin û cîhangîr, nav û nîşan, ziman û xwendin, ticaret, avasazî, pêşvaçûn û hemî nîrxên serfiraz yên demê, hemî hene. Lê ev ne dewlet in ka çî ne? Evên ku navên derebeg, mîrlîk, eşîretlîk li me danîne, ew neyartîyê bi Kurdan re dikin û em qenc dizanin ku armanca wan çî ye.

11- Şerefname, rûpel 432 - 437

12- Wilhelm Köhler, rûpel 61 (Şerê Yassîçîmenê, yê di navbera Fatih Siltan Mihemed û Uzin Hesên de)

13- Fatih Siltan Mühemmed, şerê Yassîçîmenê (1473).

14- Diyarbakir Tarihi; Ş. Beysanoğlu, Cild 2, rûpel 426. Paytext ji Amedê diçe Tebrîzê.

15- Dîwana mîrekan ji neqîb, wezîr, wekîl, dîzdar, serdar, pêşkêş û rêveberên hikûmatê pêk tê.

16- Siltan Aqûb, Yaqûbê kurê Uzin Hesên e. Kurê Hesênê Dirêj yê siltanê Aqqoyînîyan (Mîhsipî).

17- Şeref Xanê Mezin e. Kurê Emîr Şemseddînê ku li Deşta Rehwa şehîdket. (Sala 1494-1495)ê.

18- Ev mîr, mîrêmîran yê Cizîra Botan e. Emîr Şerefê kurê Emîr Bedir, birayê Şah Elî Beg e. (Şerefname, rûpel 144)

19- Mîrêmîranê Cizîra Botan yê wê demê Emîr Şeref. (Şerefname, rûpel 144)

20- Bargir Miradîye ye, ku navçeyeke Wanê ye û dikeve navbera Wan û Erdîşê.

21- Mîr Mihemed dîzdarê Kela Ewrexê ye. Bi mîrêmîranê Cizîrê ve girêdayî ye.

22- Hesenkêf di van deman de dewleteke Eyûbîyan bû. Siltan Melîk Xelîl hikimdarê vê dewletê bû.

23- Hezo û Sasûn ji malbata Îzeddîn in. Ji ber vî navî ji vê binemalê re Azîzan tê gotin. (Şerefname, rûpel 218)

24- Gelî, Gelîyê Bedlîsê ye. Ev gelî heya Bayîkan dom dike. Piranîya bostanên Bedlîsê li van deran in. Ev Bostan di mintîqa Bayîkan, Babosî, Keleşêrê, Gelî, Sîmek û Şêxcima de, bi Deşta Tatikê, Gozeldere, Kavar û Karêz û Kawaş û bi Xelatê ve cîyên 10 000 bostanên Bedlîsê ne.

25- Şerefname, rûpel 461.

26- Şerefname, rûpel 462.

27- Şerefname, rûpel 468.

28- Şerefname, rûpel 479.

29- Şerefname, rûpel 489.

30- Şerefname, rûpel 498.

31- Şerefname, rûpel 451 - 460.

32- Şerefname, rûpel 503.

33- Şerefname, rûpel 498.

34- Şerefname, rûpel 475.

35- Şerefname, rûpel 475.

36- Şerefname, rûpel 479. (Şerefname; Şeref Xanê Bedlîsî, wergera tirkî M.Emîn Bozarslan, 3. baski 1990 Hasat yayinlari – İstanbul.)

37- Mihemed Axayê Kelhokî sîyasetmedarekî serkeftî û bi misyoneke mezin nebûya, Şeref Xan ji bo îqnakirina mîrekên Kurdistanê ew danetanî cem Mewlana Îdrîsê Bedlîsî. (Şerefname, rûpel 479).

38- Mewlana Îdrîs û cîgirê wî Mihemed Axa li hemî mîrekan gerîyan û tifaqa wan kirin yek.

39- Mihemed Axa bi pratîkê xwe bi mezinên Kurdan dabû qebûl kirin.

40- Şeref Xan di rûpelên Şerefnameyê de pesnê wî lehengî daye (Şerefname, rûpel 450, 475 û 479).

41- Nihê navê nehîyeya Sîmekê ye.

Peyayê Hikimdarîya Roşkan: Mihemed Axayê Kelhokî

ŞAKİR EPÖZDEMİR

Pêşeng, mezin an jî pêşkêş û serok û sermîyanên miletan yên civat û malbatan rojê carekê nayên rûyê dinyayê. Pêşengek an jî serokekî dîrokî bi sedsalan carekê dertê. Di nava berxwedan û mucadeleyeke dîr û dirêj de, an jî di warekî azad û aram de pêşkêş dertên. Tesîra zeman û meknan, tesîra rewşa civatan, çand û qereker û sewîya serdestan û gelek sebeb hene ku rola xwe li ser gihandina serok û rêberan dileyîzin.

Civatek xwe layiqî çî bibîne, rastî wî tiştî tê. Ji bo ku ev civat bikaribe tiştên qenc û xerab ferq bike, divê zana be. Divê hişê wê cemaetê yan wî qewmî li serê wî be.

Bi gelemperî ku meriv bala xwe dide mezinên miletan, filozof û peyxamberan, meriv dibîne ku di nav wan de kor û keçel nîn in. Di war û heyameke azad, aram û dewlemend de, di bajaran de, merkezên çand û zanîne da lîder û rêber dertêne holê. Ji ber vê ye ku "peyxamber ji gundan dernayên". Çanda gund, têr nake ku yekî bike peyxamber.

Dikarim bibêjim ku di sultanîyê de tu kes bi ser siltan Selaheddînê mezin nakeve. Di peyxamberan de Hz. Îbraîm, di mîrxas û lehengan de Rustemê Zal, di warê serhildanê de Kawayê hesinker, di xanedanîtiyê û dewletsazîyê de Ehmed Merwan û Mihemed Şadî, di şoreşgerîyê de Ebû Muslimê Xorasanî, di warê eşq û evîn û helbestê de Mela Ehmedê Cizîrî, di şaxê raman û edebîyatê de Şêx Ehmedê Xanî, di warê dîplomasîyê de Mewlana Îdrîsê Bedlîsî, di dîroknasîyê de Şeref Xanê Bedlîsî, textên xwe di dil û mêjîyên me de bi cih kirine.

Bedfuzzeman Mela Seîdê Norsî, pêşengê dîndarên welatparêz e. Celadet Bedir Xan reîsê emîr û zimanzanan e. Mîrxanê lehengê Biradostî nîşana şervanan û remza berxwedanê ye. Şêx Seîdê kal serekê dîwana şehîdan e. Xalid Begê Cibrî xwedan bîr û baverî û raman e û kesera dilê me kurdan e. Doktor Fuad bijîjkê bêçaran e. Bavê Tûjo kula dilê neyaran e. Şêx Fexrî pilingê çîya û newalan,

Şêx Ubeydullah şêxê rêya heqîyê, Mewlana Xalid şahê Neqşebendîyan e. Qazî Mihemed serekkomarê yekem û remz û nîşana fedakarîyê, Mela Mistefa Barzani serokê dîrokî û neteweyî yê mistesna ye û bê emsal e.

Zembîlfiroş yekî derwêş e, yekî gundî ye. Lê di rîya şerm û heyayê, ar û îfetê de ji Yûsif peyxamberê Kenanî borandîye. Derwêşê Evdî mêrxasîya xwe bi dinyayê xistîye.

Kurd dibêjin: "Dinya dewlet bi serê mezinan li ser pêyan e." Yanî em bi saya serê mezinan bi hev re mane. Di vê de tu keşf û keramet nîn in. Bi ya min ji bona mezinên dîrokî ev xeber hatîye gotin. Kurd, va ye 800 sal in ku bi xêra serê Selaheddînê Eyûbî serbilind û serfiraz in û qedrê wan li ba hemû miletan heye. Gava ku li dinyayê navê kurdan tê gotin, Selaheddînê Eyyûbî tê bîra hemî kesî.

Di sala 1970î de serokê nemir û neteweyî Mela Mistefa mafê Kurdan di çarçoveya otonomîyê de bi dest xist. Kerkûk û Mûsil ne tê de, Kurdistanê başûr gişt kete bin hikmê PDKê. Ji bona vê serkeftinê, Kamuran Bedir Xan ji Parîsê diçe pîrozbahîya serok Mela Mistefa. Mela Mistefa diçe pêşîya mêvanê xwe yê ezîz û xanedan. Di îstîqbalê de gava hev dibînin û bi hev xweş dibin, Mela Mustafa radihêje çenteyê Kamuran Beg. Kamuran xwe diavêje çente, ji destê wî dikişîne. Belê çî feyde Mela Mistefa çente nadîyê û weha dibêje: "Mîrê min, ez pêşmerge te me û hûn mêvan in, bihêle ez wecîbe û wezîfeya xwe bînim cî".

Kamuran Bedir Xan dibêje: "Serokê neteweyî û dîrokî, ev deşt û çîya û dar û devî hemî deyndarê we ne. Ku ne pêşmerge bûna ma niha me dikarî em vê merasîmê û pêşwazîyê bi azadî pêk bînin. Heqê min e ku ez çenteyê te hilgirim".

Mela Mistefa weha cewaba wî dide: "Rast e, bê pêşmerge nabe, lê bê sîyasetzan û xwende jî nabe. Her yek di warê xwe de xizmeta ku dikeve ser milên wî dike. Lê divê Kurd tu caran malbata Bedirxanîyan ji bîra nekin. Hûn malmezinên Kurdistanê nin... »

Rojekê ji rojan sempatizaneke Mela Mistefa li dîwanê radibe pêyan û weha dibêje: "Serokê hêja, bê guman hûn li pêş çavên min Selaheddînê zeman in."

Ev xeber li xweşa Mela Mistefa nayê û weha cewaba wî merivî dide: "Xwezî ez di dema Siltan Selaheddîn de serbazek ji serbazên wî bûma. Hûn bi çî aqilî min û siltanê mezin didin ber hev?" mezin, çiqas xwe biçûk bikin ewqas mezin dibin. Hihmetêkê meznayîya Barzanîye nemir jî ev nefsbîçûkayî ye.

Xebereke pêşîyan heye: "Divê meriv mezin û piçûkên xwe ji hev nas bike." Ev ji bi xwendin û zanîn û tecrûbe û ramana millî û şîûra dîrokî çêdibe.

Meriv nezan û nexwenda be, haya merivan ji bav û kal û dîroka qedîm tune be, dê bi çî awayî bikaribe mezin û piçûkan ji hev derîne. Milletên ku tarîxa xwe nizanibin, nabin xwedî şexsîyet û ramanên durust. Divê Kurd berî her tiştî ziman û tore û tarîxa xwe qenc hîn bibin. Ziman rêya xebardaneke xweş, şirovekirineke edebî vedike. Orf û adet û toreyên qedîm nefsa me piçûk dikin. Qaîdeyên qedr û qîmet û rûmetê nîşanî me didin û dilê me bi hev ve germ dikin.

Gava ku em dîroka xwe nas bikin em dê bizanin ka çend mezin ji nav me rabûne û mezinî û pêşengî kirine.

Mezinek, rêberek, pêşkêşek pêncî sal, sed salan, an jî du sed salan carekê tê holê. Misyon û rîspîyên miletan jî wisan in. Ji gundekî zilamekî aqilmend dertê û hew. Sed sal dibuhure hê ew gund qala wî pêşkêşî dike. Ji eşîrek, axayek dertê û hew.

Di dewletekê de pêşengek radibe heya çend nîşan kes cîyê wî nagire. Belê bi rastî hinek mîsyon û mezin hene ku ne mumkun e kes bikeve dewsa wan. Divê kurd pir qedrê xwende û ronakbîran bigrin, guhdarîya wan bikin û li dijî zana û qedirbilindên xwe dernekevin. Xet û xêz û bawerîya wan

ji hev cuda be jî, dîsa divê rûmeta wan bigirin û sîyaneta wan biparêzin. Mezin û rêber û mîsyonên me çi qeder zêde bin, dê wisa rêya yekîti, hevalbendî û tifaqa Kurdan nêzîktir bibe. Lewra em muhtacê hev in.

Ji Mela Mistefayê gorbehişt dipirsin, dibêjin, "Serekkomarê Fransa Dêgol ka lîderekî mezin ê alemî ye yan na?" Serok dibeşîşe (tebessum dike) û dibêje: "Xwezî bihata şeş heyvan mezinahî li Kurdan bikira. Wê gavê we dê bidita ka alemî ye yan na."

Realîteya Kurdan ev e. Kurd dîroka xwe nizanin, welatê xwe bi erdnîgarî nas nakin. Di warê xwendinê de paşketî ne, proje û programeke ku wan cezb bike û feydeyên xwe di xetên neteweyî de bibînin kesî dananîye ber wan. Bê xet û bername ne û bêçar in.

Pirseke bê esl û estar heye. Dibêjin ku Kurd hev nagirin. Ez dê sê mînakên bînim bîra we:

Yek koçrev û koçberîya Kurdên başûr ku ji ber jehra bombeyên Seddam reviyên bi serê çiyên ketin. Ya diduwan xwekujîya terorîstan ya roja yekê sibatê ya liq û malbendê li Hewlêra paytext. Ya sêyem girtina Abdullah Ocalan e ku di teyarê de bi rêya televîzyonê nîşanî dunyayê kirin. Gelo kurdek di dunyayê de heye ku ev hersê tişt li xweşa wî çûbin. Yekîtiya neteweyî ev e, yekîti xîret e. Yekîti ar û namûs e.

* * *

Ez dê niha behsa qehremanekî Kurd yê berî 500 salan bikim. Ev meriv Mihemed Axayê Kelhokî ye. Ez dê çîroka vî xweşmêrî ji Şerefnameya Şeref Xanê hikîmdarê Bedlîsê ji we xwendevanan re pêşkêş bikim. Şeref Xan di du - sê deran de mîranî û welatparêzîya vî lehengî neqil dike.

Di delavê yekem de Mihemed Axa dibe peyayê dewleta Roşkan. Bi cehd û xebata xwe, Bedlîsê ji bin bandûra Aqqoyîniyan dide rizgar kirin.

Di delavê duyem de cesaret û sêdaqeta wî ya canfedayî tê ber çavan. Mîrê Bedlîsê Şeref Xan li Îranê girtî ye. Girtiyê Şah Îsmailê Sefewî ye. Ev mîrxas bi Mehmûd Axayê Keleşêrî û Mihemed Mîraxurê Pertavî re diçin Şeref Xan ji esaretê xilas dikin, tînin Roşkan..

Cara sêyem dîsa barê pîrsgirêka Kurdan dikeve ser milê Mihemed Axayê Kelhokî. Bernameya îtifaqa mîrekên Kurdan û Osmanîyan, projeya rizgarîya Kurdistanê dispêrine Mewlana Îdrîs û vî axayê welatparêz. Lewra Mihemed Axa ne tenê peya ye, pêşmerge ye, canfeda ye, welatparêz e, zana ye, bi rêk û pêk û bi tenzîm û tedbîr e, Mihemed Axa pêşkêş e, dîplomat e, pêşeng û xebatkarekî serkeftî ye. Mihemed Axa serek û remza hemî axayên xwedanşeref e. Peyayê êl û eşîra xwe ye, Peyayê hikûmeta Roşkan, fermandarîya Bedlîsê, mîrekîya malbata Dîyaeddîn e. Welatê Roşkan, Bedlîs, Xelat, Mûş, Xînûs, Bayîkan, Motkan, Simek û Kavarê ye. Paytextê vî Welatî Bedlîs e. Hikûmdarên vî hikûmetê malbata Dîyaeddîn in. Ev xanedan gelekî kevn û qedîm e û bi kêmanî 600 sal li ser navê Roşkan û kurdîtiyê, hikim li vî welatî kirine.

Mihemed Axa ji vî welatî, ji vî federasyona eşîretên Roşkan û ji gundê Kelhokê ye. Bi kêmanî hikûmeta Bedlîsê weke Kuweyt an Behreyna niha ku li Xelîca Faris ava ne û dom dikin, muxtar e, bi serê xwe ye û azad e. Ji ber vê em dikarin bêjin Mihemed Axa peyayê dewleta Roşkan e. Xwezî me bikarîba bigota, "peyayê dewleta Kurdan" e. Helbesteke Kamuran Bedir Xan ku di hawarê de weşiyabû tê bîra min:

"Ne Botî me; ne Xerzî me,
Xulamê axa kurdistan
Ne mîr im ez, ne axa me;
Peyayê dewleta kurdan."

Çawa ku Kamuran Beg ji xwe ve, ji ber xwe û bi îradeya xwe, ji bona peyatîyê amade bû û heya dawîya umrê xwe bi xebata welatparêzîyê de meşandîye. Herwîsa Mihemed Axa jî di salên 1480yî de xwe bi xwe, kiriye berpîrsîyar û bi rutbeya peya û pêşmergetîyê rêveberîya welatê Roşkan kiriye. Mihemed Axayê Kelhokî, yekî wek Kamuran e, Celadet e, Memduh Selîm û Nureddîn Zaza ye. Ew her li pey dewletek jî dewletên Kurdan e. Roh û gîyanê wî rohê pêşmergan e

Li gor Şeref Xan, Bedlîs di sala 1140î de ketîye bin bandûra Selçûqîyan. 40 sal di bin hikmê wan de maye. Piştî siltan Selaheddîn bûye melîkê Misrê, stêra Selçûqîyan xuriciye û roja kurdan daye der. Eşîretên Roşkan bi piştgirîya Eyyûbîyan welatê xwe rizgar kirine. Ji 1180yî heta 1465an nêzikî 300 salî ev welat serbest û azad jîyaye. Mihemed Axayê Kelhokî kurê vî welatê azad e. Tama azadîyê hilanîye, qedrê azadîyê zanîye û qîma wî bi bindestîyê nehatîye.

Malbata Dîyaeddîn xwe ji kambaxî û hovîtiya Moxolan parastine. Dema Tîmûrleng hatîye baregeha xwe li Deşta Mûşê vedaye, mîrê Bedlîsê Hacî Şeref Beg, çûye mifteyên kela Mûş, Xinûs, Xelat û Bedlîsê pêşkêşî Tîmûrleng kiriye û bixêrhatin ê daye yê. Tîmûrleng kefa xwe ji Şerefê kurê Dîyaeddîn re anîye. Bi berat û fermannameyêk hikmê hikimdarîya wî teyîd û qebûl kiriye û di ser de bajarê Melazgîrê, Evîngê (Xoresan) û Pasînê daye vî hikimdarê sîyasetzan û aqilmend. Ew bajar bi aqarên wan ve li erda wî zêde kirine. Ev bûyer di sala 1396an de qewimîye. Piştî 10 salan siltan Qere Yûsifê Qereqoyînî hatîye Bedlîsê. Xwe avêtiye bextê Mîrê Roşkan Emîr Şemseddîn û keça xwe lê mar kiriye. Emîr Şemseddîn di ber nextê qîza wî de Pasîn û Evîngê dide Qere Yûsif. Qereqoyînî tewqên xwe ji Roşkîyan naynin û bi hevalbendî wextên xwe dabor dikin. siltanê Qereqoyînîyan jî bi fermannameyêkê hikûmeta Bedlîsê û hikimdarîya Emîr Şemseddîn teyîd dike û dipejirîne.

Piştî ku dewleta wan diherîşe, Aqqoyînî derdikevin pîyasê û çavên xwe li Kurdistanê pehn dikin. Sala 1465an Bedlîs û bi aqarê wê ve dikeve bin bandûra Aqqoyînîyan.

Uzun Hesen, Bîjenoxlî Silêman dike serdarê artêşeke giran û dişîne ser Bedlîsê. Hemî Kelat û gund û bajarên Roşkan vedigirin. Sê salan Bedlîs li ber xwe dide. Di vê berxwedana dirêj de welatê Roşkan kambax û wêran dibe. Tengasî û xela serî dide, Roşkî belawela û beledêr dibin. Mîrê Bedlîsê û kela Bedlîsê bindest dikin. Milletê Roşkan nikarin çandinîyê bikin. Terş û talan, pez û dewar telef dibin. Mîrê Bedlîsê Emîr Îbrahîm e. Heya ku mîr û heft kes di kelê de sax dimînin, mîr şer dike û hikûmeta xwe diparêzê. Sala sisêyan mefer û mecala mîr namîne. Li ser mercên teslîmbûnê dişexile û bi temînata Uzun Hesen ji kelê dertê. Emîr Brahîm û 12 malbatên Roşkîyan diçine Iranê teslimî Hesenê Siltanê Aqqoyînîyan dibin û li bajarê Quma Ecem tînan cîwar kirin.

Emîr Îbrahîm ji sala 1466an heta sala 1478an, ku hingê siltan Hesen dimire, li Qumê binecîyê binçav e. Li wir daweta xwe bi qîza eşrafekî bajêr re dike. Ji vê jina esîlmend sê kur tîne dinê. Navên van prensan: Hesen Elî, Huseyn Elî û Mihemed Şah in. Sê prensên nazîk û delal, sê mîrzadeyên lewend û cindî, li welatê xerîbîyê, bi destê emîrbanûya pak û paqij tînan xwedî kirin.

Ev her sê şehzade (prens) li cem dê û babên xwe hêdî hêdî mezin dibin heta ku di sala 1478an de siltan Uzun Hesen dimire. Siltan Yaqûb dikeve dewsa babê xwe û ew mercên di navbera babê xwe û mîrê Bedlîsê de dixwe bin pêyan û Emîr Brahîm qetîl dike, wî dikujê.

Li gor Şeref Xan, siltan Yaqûb ev bêbextî ji ber ku kerba wî ji Roşkîyan dihat û vê eşîrê di wan salên borî de serê wan rehet nehiştibû û serê dewleta Aqqoyînîyan êşandibû kiriye.

Mihemed Axa, xwe ji bona xizmeta wan mîrzadeyên pak û paqij amade dike. Hemî wextê xwe dide xizmeta van prensan. Wek seydayekî ronakbîr û welatperwer bayê welatê Roşkan bi ser wana re diweşîne. Xweşîya bajarê Bedlîsê, qewet û qudreta mîrên vê hikûmetê, esalet û giranîya malbata wan, malbata Dîyaeddîn, xizmet û seltêneta vê malbatê, çîyayên bilind, zozanên rind, avên sar û bax û bostanên xweş û mêranî, wefadarî û mêrxasîya eşîretên Roşkan, hemî, yek bi yek, vedijîne û tîne hafa çavên şahzadeyan.

Mihemed Axa hem ruhê kurdîtiyê, Roşkantîyê û Bedlîsîtiyê dide van prensan û hem jî wan qenc hîmî ziman û edebîyata Kurdan û şervanîyê dike.

Hikûmdarî, mezinayî, berpîrsîyarî û pêşkêşî çî ye, wana bi van pîrsan şîyar kiriye. Mêrxasîya babê wan û neçarîya lehengên Roşkan ji wan re kiriye ders.

Di vê navê de dayîka mîrzadeyan jî tîne rê. Vê dayîkê jî bawer kiriye ku ev prens ne yê wê tenê

ne. Ew hersê şahzade malên xelkê xwe ne, hêvî û gumana eşîreta Roşkan in. Mîrzadeyên hikûmeta Bedlîsê ne. Ev qedera hemî prensan û rêya hemî qiralan e. Ku ne welê be, ne prens dibin prens û ne jî siltan dibin siltan. Lê belê dayik diltenik in. Dilê dayikan weke gola xwînê ye. Weledên wan ji bo wan li ser hemî tiştî ne. Tirs dikeve dilê vê keça camêran, dizane ku mîrzadeyên wê dê mezin bibin û herin şerê rizgarîya welatê Roşkan.

Prensên hêja; Hesên Elî, Huseyn Elî û Mihemed Şah, ev hersê prensên mîna navê xwe delal, bi talîm û terbiye û perwerdeyê mezin dibin. Qîma Mihemed Axa bi wan tê ku yekî ji wan bibe Bedlîsê, eşîra Roşkan li dorê kom bike û dest bavêje şerê azadîyê.

Rojekê ji rojan (ku ev dem li dora 1493an e) li ber xatûna Roşkan çok dide erdê, hûr û kûr û dûr vê meseleyê jê re vedike û daxwaza xwe beyan dike. Mihemed Axa yekî xweşxeber û zana bûye ku dikare hevala xwe îqna bike û merama xwe bibe serî. Ev daxwaz jî daxwazeke heq e. Heqê Roşkîyan li ser vê malbatê heye. Heta hingê 500 Sal zêdetir e ku vê malbatê hikûm li Bedlîsê kiriye. Bedlîs, Xelat, Mûş, Xinûs, bi Bayîkan, Motkan, Sîmek û Kavarê ve di bin fermanarîya malbata Dîyaeddîn de bûye. Ev welat ji destê wan û eşîrên Roşkan derketîye. Roşkîyan bi sal û zemanan, weke ava çeman di ber azadîya vî welatî û îqtidara vê malbatê de xwîna xwe rijandine. Ev berpîrsîyarîyeke bivê - nevê ye, pîroz e û ferz e. Dayîka prensan jî ji malbateke xanedan e, qîmet û giranîya xanedanîyê dizane. Welatê Roşkan nedîtîye, Roşkî li xerîbîyê nas kirine. Kelhokî bajarê Bedlîsê bi çol û çîya û çem û kanî û xweşbûna xwe ya xwezayî weke eyne danîyê pêşçavê mîrbanûya Kurdan ya esilmend. Di warê îqnakirin û serwextkirinê de qehremanê me pisporekî bê hempa ye. Şeref Xanê rehmetî vê yekê teyîd dik e.

Roşkî Însanên welatparêz in, camêr in, mêr in, merd in, wekşêran in, zana û bajarî ne. Xwenas in û gelekî aqilmend in. Şeref Xan dibêje: “Gotineke vî welatî heye. Dibêjin çî qeder kuç di kela Bedlîsê de hene, ewqas Roşkî serî di ber vê kelehê de dane.” Ev xwîn û micadeleya sedsalan bûye sebeb ku welatparêzîya welatê Roşkan di dilê hemî Roşkîyan de bi cî bûye.

Wexta ku Aqqoyîni Bedlîsê sê salan ablûqe dikin û şer dirêj dibe, medahekî /pesindarekî Bijenoxlî Silêman Beg heye. Navê vî pesndarî Mehmûdoxlî ye. Mehmûdoxlî helbestekê dinîvîse û ji siltan Hesên re bi rê dike Tebrîzê. Ji vê helbestê ev herdu rêzên han ketine Şerefnameyê:

*Şeha! Ol Bedlisin Kürdû muti olmaz Süleymana.
Ezelden kalma adettir, çalışurlar Oçax üste.*

Gava ku bi sed salan qewmekî, miletekî yan ji eşîrekê azadî dîtibe û li welatekî rizgar jîyabe, ew tama serxwebûn û fermanrewayîtiya xwe ya xweser digire û êdî hew qîma wan bi bindestîyê tê.

Hesên Dirêj sê heb serdarên xwe yê devbixwîn û har wezîfedar dike ji bo ku Kurdistanê fetih bike. Sofî Xelîl, Ereşah Beg û Bijenoxlî Silêman in ev fermanar. Hekarî xistine destê xwe, li ser kela Amêdîyê ne. Hingê Mîrê Hekarîyan Îzzeddînşêr e. Îzzeddînşêr xwe di kela Bayê de asê kiriye. Ciwabekê ji Bijenoxlî Silêman re dişîne û weha dibêje: “Heta kela Gurgil, Bayê, Amêdîyê û Sûyê, ya ku bi Bedlîsê ve girêdayî ne, di destê me kurdan de bin tu tirs û xofa we nakeve dilê me û çadir û xêfetên we li ber çavên me pîsîtiya dewaran in.”

Ev mîsal nîşan dide ku gava dijmin dest diavêje hemî Kurdan, Kurd dibin yek.

Em bîhn ser çîroka Mihemed Axayê Kelhokî. Mihemed Axa bi şev û roj di xizmeta şahzadan de ye. Mîrzadeyên Roşkan û xatûna dêya wan kiriye tac û danîye ser serê xwe. Dayîka Mirzadeyan jî ji dûr ve Roşkî û welatê wan nas kirine. Ew bîhn girtîye. Mêrxasîya Roşkîyan bi serê wê ketîye. Mihemed Axayê xeberxweş û sîysetzan, welatê Roşkan bi ser çîyan xistîye û ev warê şêran bi mîrbanûya dêya prensan daye qebûl kirin.

Nîhayet dêya prensan îqna dibe. Du kurên xwe, du eqîdên xwe, du ezîzên ber dilê xwe teslîmî

Mihemed Axa dike û bi dilekî şewat, bi stêrên çavan bi rê dike. Mihemed Axa, Hesên Elî û Hiseyn Elî dibe û berê xwe dide welatê Roşkan. Tê Hekarîya. Li Hekarîya wan teslîmî eşîreta Asûrîyan dike. Dibêje, ev her du kurên min in, emanetî we ne heta ku ez bi ser wan de vegerim.

Tê Roşkan, ji alîyekî ve giregir û pêşkêşên Roşkan berhev dike, ji alîyê din ve jî li mîrek û eşîrên dormedor digere da ku piştgirîyê bidin Roşkîyan. Wan bi vê hereketê hişyar dike. Tam di vê navê de xebera nexweş û cewaba reş tê. Asûrî û Hekarîya şerên hev kirine, di nava toz û dumana şer de ev herdu prensên bêmiraz winda ne. Tu salix ji wan tune ye. Ew nûçeya ne bi xêr şoqeke mezin çêdike û ev xebat û emeka han gişt li haşî diçe.

Prensên Roşkîyan winda dibin. Windabûna Hesên Elî û Hiseyn Elî, dilê Roşkîyan birîndar dike. Qîrên û zarêna wan digihêje asîmanan, li her derî şîr û girîn û fixan dest pê dike.

Belê tu kes ne di halê Mihemed Axa de ye. Birîna wî ji ya hemî kesî dijiwartir û kûrtir e.

Mîrbanûya bêçar, dayîka mîrzadeyan qîma xwe pê anîbû û herdu ezîzên ber dilê xwe teslîmî wî kiribûn. Dê ew niha çi cewabê bide wê, dê ji şahbanûyê re çi bibêje. Sed mixabin ku herdu şahzadeyên ewçend delal û cindî, hewqas aqilmend û jîr, ew emek û teba ku Mihemed Axa li welatê xerîbîyê di ber wan de xwaribû, ewçend xwedîkirina bi ezîzî, qesta welatê bab û kalan kirin û welatê xwe yê şîrîn nedîtin.

Dê çawa be? Lê Roşkî! Gelo ji vê yekê zortir heye ku gumana miletekî geş bibe û di rejekê de ev guman bitefe; roj li wan reş bibe? Mihemed Axa tê vê mizgînîyê dide wan. Mihemed Axa li Roşkîyan digere û wan berhev dike, umîda azadîyê dixê dilê wan. Mihemed Axa ketîye bin vî barê giran û ji nû ve diponije, dibe û tîne, serad û bêjing dike, ka çi rê deyne ber xwe.

Serê Mihemed Axayê Kelhokî di nav van xaxên giran de ye, ji nedîve xebereke xweş, mizgînîyê xêrê te guhê wî. Xebera xerê ev e:

Wexta ku Aqqoyînî Bedlîsê zaft dikin, birayekî Emîr Îbrahîm, bi navê Şemseddîn, canê xwe xilas dike û direve xwe diavêje Botan. Li Botan, li Ewrexê binecî dibe. Keça Mîr Mihemedê Kela Ewrexê ji xwe re tîne û ji vê keça Mîran Xwedê kurekî bi navê Şeref dide wî. Ev Emîr Şemseddîn a niha li Ewrexê ye û şikir ji kerema Xweda re welatê Roşkîyan ne bê prens û esilzade ye.

Bê guman ev xebera xweş dilê Mihemed Axa geş dike. Bi bayê bezê xwe digihîne Emir Şemseddînê kurê mîr Hacî Mihemed. Hal û ehwal û daxwaza eşîra Roşkan tîne ziman. Kevn û nûh çi heye rodike ser berîkê, heq û mafê Roşkîyan li ser vê malbatê heye, hikimdarîya wan bi sedsalan parastine û îro jî amade ne vê hikimdarîyê ji bin bandûra dijmin rizgar bikin û vê malbatê bînin ser hikim. Hasilê kalam Mihemed Axa Emir Şemseddîn îqna dike û wî tîne welatê Roşkan.

Giregir û rûspîyên eşîreta Roşkan meclîs û dîwanê datînin, şêwr û muşawere dikin, stratejîya şer tespît dikin û 1500 şervanên çekdar hazir dikin ku herin ser Bedlîsê, bajarê xwe yê qedîm ê bab û kalan rizgar bikin.

Mihemedê Şelwîyê Tirkmen artêşeke giran berhev dike û tê hewara Tirkmenên Bedlîsê. Li deşta Rehwa, li navbera Tetwan û Bedlîsê şerekî giran dest pê dike. Qeweta Roşkîyan bi dijmin nakeve. Emîr Şemseddîn bi 500 kesî ve tê şehîdkirin. Di nav van kesan de gelek mêrxas, leheng û pêşkêş ji dest diçin. Mihemed Axa bi dilekî şikestî û bê çare dîsa dikeve milhezeyên kûr û diponije.

“Çol û çolistan, ber û beristan, havîn çû ma zivistan. Serê Mîrza Mihemed teze kete xaxên giran...” Asteng û pirsgerêkên ku tîne holê û derdikevine pêşîya qehremanên çîrokan, çîrokbêjên kurdan weha dibêjin:

Xax an astengên giran tîne pêşîya mêrxasan, camêr û lehengan. Eger meriv rêyek da pêşîya xwe, bivê nevê qîma xwe bi xax û astengan tîne. Qedera Mihemed Axa jî weha hatîye nivîsandin. Ne Mîrza Mihemed e. Axayek ji Axayên Roşkîyan e. Ji gundê Kelhokê ye. Kelhoka Xerzan, Kelhoka Şêxciman, Kelhoka Mûşê... Kelhoka Axa, qehremanekî milî... Welatparêzekî bi bîr û bawer û bi rêk

û pêk û paqij e. Pêşkêşekî aqilmend, sîyasetmedarekî zana, şervanekî dijwar, bawermendekî xurt, azadîxwazekî dilsoz û miletperwerekî xalis û muxlis e. Ew ê di çerçoveya vê bawermendîyê de rêyeke ji dewleta xwe ya bîndest re bibîne û vê dewletê ji bin bandûra dijmin rizgar bike û derîne.

“Ya azadî û ya mirin” dibe şîara wî. Azadîya welatê Roşkan bêyî prenekî, bêyî mîrzadeyekî ne mimkun e ku bi dest bikeve. Ev malbat sitara hemî Roşkîyan e. Ev Xanedan ji bo wan bûye qibleya azadîyê. Bi şaristanî, bi dilovanî û bi wekhevîyê wan bi sedsalan îdare kirine. Ew jî Roşkîne. Mîrên wan in. Hikimdarên wan in û mezinên wan in. Bê mezin û bê sermîyan qîma wan nayê. Bivê nevé dê yekî ji vê malbatê bixin pêşîya xwe û şerê azadîyê li dar bixin.

Mihemed Axa hiltîne datîne, tu rê ji rêyeke din dernaxe. Dengê ji xeybê tê guhê wî, dibêje: “Bi rastî û durîstî ji xewa xefletê rabe. Zend û bendan girê bide, qemçîya xîretê bide destê xwe û li hespê miradbexş siwar bibe, berê xwe bide Îranê. Miraz û meqseda dilê te dê ancax li wê derê bête cî. Here Şah Mihemedê kurê Emîr Îbrahîm bîne, ew hikimdarî qismetê vî prensî ye.”

Mihemed Axa merivekî dîndar û dilpaqij e. Ev dengê ku dikeve guhên wî, ji bo wî dibe bawerî. Hêvî û gumana wî xurt dibe û li hespê mirazan siwar dibe, berê xwe dide Îranê, bajarê Qûmê.

Gelo dê ji dayîka ezîzan û bêmirazan re çî bibêje? Heyhat û sed hewar! Mihemed Axa diçe li ber xatûna birîndar çok dide erdê û serhatîyên xwe ji serî heta binî jê re qise dike. Bi girî û giryên, di bin hêstirên çavan de dayîka birîndar guhdarîya Axayê Roşkan dike. Mihemed Axa piştî ku gotinên xwe diqedîne weha dibêje: “Mîrbanûya hêja û qedirbilind! Eşîra Roşkan serê xwe danîye secdeyê. Destên xwe ber bi Xwedayê jorîn hevraz kiriye ku çavên xwe yên di hesreta şahzadeyên xwe de xirab kirine, bi toza binê lingê şah Mihemed derman bikin, bi şev û roj dua dikin.”

Li ser vê gotina ha dilê dayîka prensa ronî dibe û prensê dawîn, delalê dîlan, piçûkê hemîyan, Şah Mihemed jî teslîmî Mihemed Axa dike. Mihemed Axa Şah Mihemed hiltîne û berê xwe dide Kurdistanê.

Di sala 1595an de Bedlîs bi Şah Mihemed şehnaz û bextewar dibe. Roşkî li dor kom dibin û di şerê azadîyê de bi ser dikevin. Dijmin ji welatê derdixin, Welatê xwe azad dikin û digihêjin miraz û meqseda xwe.

Mihemed Axa ya dilê xwe dibe serî, lê ev çîrok li vir naqede. Mêranî û mêrxasîya Mihemed Axa dom dike. Dîsa ew parêzgarê hikûmeta Roşkan e. Em ê niha li gora *Şerefnameyê* du serkeftinên wî yên din jî bibêjin. Lê di vê navê de divê em Ebûbekir Axayê Bayîkî ji bîr nekin. Ev meriv hem efsaneyek bê emsal e û hem jî meriv bi aqilmendîya vî camêrî Roşkîyan û welatê Roşkan nas dike.

Gava ku eşîreta Roşkan bi hatina Şah Mihemed bextewar û serbilind dibe, bi kêfxweşî, bi şahî û govend li dora mîrzadeyê xwe berhev dibin û meclîsa şêwr û mişawerîyê datînin. Di şêwrê de, stratejîya şer tesbît dikin û qerera xwe didin, ku ji nedîve bi dizî, şevêkê nîvê şevê mêrxas û egîdên xwe bixin hundirê kelehê û bi ser bikevin. Radibin dişînin pey mêrxas û kelezên Bayîkî û Motkîyan. Tînin meseleyê ji wan re vedikin û fedekarî û canfedayîyê ji wan daxwaz dikin. Ew mêrxas mirina xwe tînin pêş çavên xwe û vê wezîfeyê neteweyî qebûl dikin. Lê bi şertê ku jimarek zêde werîs (şerîf) û silm (nerdiwen / pêlpêlok) bînin hazir kirin ji bo ku ji nedîve silman bibin ber dîwarê kelehê û bi şerîtan xwe bawêjin hundir û pasevanên kelehê bê tesîr bikin. Fermanrewayê kelehê tevî hemî berpîrsîyarên Aqqoyîniyan bikujin û kela Roşkan rizgar bikin. Ev teklîfa van fedayîyan tê pejirandin, lê ka evçend werîs û pêlpêlok dê çawa bi dest bixin? Dîwan di vê milhezeyê de mitale dike, diponije, ji nedîve Ebûbekir Axayê Bayîkî dide xwe radibe, diçe li ber Şah Mihemed kemerbeste dibe û weha dibêje: “Mîrê min, ji roja ku ev dewlet ji destê malbata Dîyaeddîn derketîye û heta îro îş û karê min ev bûye ku min pêlpêlok (silm) çêkirine û werîs badane. Wêris û pêlpêlokên min hemî di bin erdê de çalkirî, di kûpên mezin de, di veşartî ne. Şikir ji Xwedê re ku emeka min li haşî neçû û îro bi kêr hat.”

Şah Mihemed û Meclîsa Roşkan, li ber Ebûbekir Axa heyran dimînin û ji ber fedekarî û aqilmendîya wî çavên wan şil dibin. Hema di wê saetê de diçin wan ihtîyacîyan ji bin erdê dertînin û di wê şevê de Bedlîs û welatê Roşkan rizgar dikin.

Piştî ku Mihemed Şah derdikeve ser text, gazî Ebûbekir Axa dike. Wî teqdîr dike û du gundên Tetwanê ku navên wan gundan Xizorkîn û Engesorin, dide wî ku ev herdu gund bi mulkîyeta irsî ji malbata wî re bin û heta hetayê ev malbat li van herdu gundan teserrufê bike.

Lê mêranî û mêrxasîya Mihemed Axayê Kelhokî li vir naqede. Çawan me li jor bi kurtî qal kir, di salên 1507 û 1511an de, yan li van der û doran, 11 mîrên Kurdan diçin Îranê, zîyareta Şah Îsmâil. Mîrên Bedlîsê, Cizîrê, Heskîfê, Şêrwan û Hezoyê ji van zîyaretkarên Şahê Sefewîyan in. Şah Îsmâil van mêvanên xwe diavêje zîndanên. Dest û lingên wan bi zincîran girê dide û teslîmî serdar û serekhêzên Tirkmenên qizilbaş dike.

Tenê du ji van Mîran nagire: Ew jî mîrên Şêrwan û Hezoyê ne. Yek ji wan mîrên girtî zavayê şah Îsmâil e, mîrê xwîşka wî ye. Babê Şah Îsmâil, Şêx Heyder, ji ber xezeba Aqqoyînîyan hatîye Heskîfê lê bûye mêvan. Xwe spartîye Melîk Xelîl û qîza xwe daye wî. Niha jî girtiyê Şahê keysbaz û bêwefa ye.

Şah Îsmâil van mîran diavêje zîndanên û walîyên xwe yê qizilbaş datîne şûna wan. Belê ev bûyer pir dom nake. Xebereke nexêr ji şah re tê, ku Ozbek ji alîyê Xoresanê ve bi ser Îranê de tîn. Şah ditirse. Ji xwe merivên bêbext tirsonê in. Hema di wê gavê de wan ji zindanan dertîne û pirs dike ka qîma van mîran bi kê tê. Hemî mîrek raya xwe didin ku qîma wan bi Melîk Xelîl û Emîr Şeref tê. Ew jî van herduyan girtî dihêle û ewên din serbest dike.

Di vî nîrî de, gava ku artêşa şah ber bi Xoresanê ve dikişe, qesta Ozbekan dikin. Melîk Xelîl û Emîr Şeref jî bi artêşê re dibin destê girtinê da xwe re dibin. Lê her yekî ji van teslîmî serekhêzekî dikin. Ne li cem hev in.

Xizmeta Mihemed Axayê Kelhokî hingê dest pê dike. Mihemed Axa bi Mehmûd Axayê Keleşîrî û Mihemed Mîrexurê Pertavî re bi hostayî û felbazî xwe dighînin Şeref Beg. Şevêkê sê hespên rehwan tînin, cil û bergên Mihemed Mîraxur li Emîr Şeref dikin. Mihemed Mîrexur dikeve nav nivînên mîr û xwe li xewê datîne. Ev hersê mêrxas li hespan siwar dibin û gemên hespan berdidin. Ji Sefewîyan were ku Emîr Şeref di çadira xwe de razaye. Gava ku dikevin şubhê û diçin çadirê mêze dikin, dibînin ku Emîr Şeref çûye û Mihemed Mîrexurê Pertavî di cîyê wî de di nava nivînan de ye. Dengê xwe jê re nakin û cesaret û fedakarîya wî dipejirînin û wî serbest dihêlin.

Cara sêyem dîsa Mihemed Axayê Kelhokî barê Kurdistanê danîye ser milên xwe. Wîsa xuya dike ku gava fikra Emîr Şeref û hinek mîrekên din li ser yekîtiya Kurd û Osmanîyan bûye yek, wan xwestiye ku hemî mîrek û serekên Kurdan bînin ser fikra xwe. Ev wezîfeya polîtîk û dîplomatîk dane ser milê Mewlana Îdrîsê Bedlîsî û Mihemed Axayê Kelhokî. Wîsa tê zanîn ku qîma mîrekan bêhtir bi Mihemed Axa hatîye û sîyaneta vî camêrî di pratîkê de li gel hemî mîrekên Kurdistanê cîyê xwe girtîye..

Di dîroka hemî kesî de mêrxasên wekî Mihemed Axa, Ebûbekir Axa, Mehmûd Axa û Mihemed Mîrexurê Pertavî ranabin. Di rûpelên *Şerefnameyê* de gelek mêrxas û lehengên din jî xuya dibin. Eşîreta Roşkan û hikimdarîya Bedlîsê, rûpelek ji dîroka me Kurdan û nîşana serbilindîya me ye.

Şakir Epözdemir

=====

Ferhengok

Ala, al: Beyreq, al û ol = dîn û beyreq

Aram: Hizûr, refah, jîyaneke bêxeter

Aşûrî: Asûrîyên qedîm ên Mesîhî

Aqa: Axa û pêşkêşên Asûrîyan

Aqûbî: Beşeke Fileyên dora Hekkarî, (dibe ku Japobî bin)

Artêş: Supa, ordî, ceş

Aşîtan: Herêma Torê û dorûberê Kercews û Midyad û Hesenkêfê.

Azîzan: Ezîzan an Azîzan navê malbata mîrên Sasûn û Hezoyê ne. Ji mîrên Cizîre re jî ev tê gotin. Ya Hezo jî Ezzedîn tê.

Babilyon: Herêma Bexdayê, an Bexda bi xwe ye

Babosî: Mintiqe û eşîreke bi navçeya Bayîkan ve girêdayî

Balemîr: Mîrzade, esilmend, zarokên mîran

Baregeh: Qerargeh

Bayîkan: Navçeyek e niha bi Sêrtê ve girêdayî ye û eşîreke Roşkan e.

Beneder: Teriqandin, veqetandin (Serê xwe girt û çû, beneder bû)

Bername: Program

Berhem: Mehsûl, eser

Bertîl: Rişwet

Bejnawî: Tor, Aşîtan. Ew eşîrên ku dikevin neqeba Hesenkêf û Cizîrê. Warên bejî yên bê av, bê bîr û sarinc

Beyan: Eşkere kirin

Bezîrgan: : Tacir, ticaret, bezîrganî

Biryar: Qerar

Bilîcan: Zozanên li dora Kopê (Bilanix)

Binetar: Termek, perçeyek an îşareta laşekî windabûyî

Botan: Mintîqa Cûd û Şax û Hewlêr. Warê Kurdên qedîm. Dikeve navbera Tor, Cizîr, Zaxo, Hekkarî, Sêrt û Xerzan. Botan dilê Kurdistanê ye. Herçendî Mareşal Moltkê ev te'bîr ji bo 'çîyayên Xerzan' Xebitandî jî.

Celeb: Kerîyên pezên ticaretê. Celebvani, Heywanfiroşî, terşên ticarî

Cihû: Yahûdî, Benîsraîl

Cenan: Bostanvan. Ew kes in ku bax û bostanan datînin û zezewatê (sebze) diçînin. Cî û nan didin wan, ango wan bi nanoziko dîxebîtinîn. Mîreba jî mîna ku „Mîr ba“ne. Ewên malê Mîr bê heq û şîrb çêdîkîn.

Colemêrg: Colê an Colemêrgê. Navê navçeya Hekkarîyê ye. 'Hekar' dibêjin ku Xwedê giranvî navê pêxamberekî Kurd e wek navê Mihabadê

Çi teyrî: Ev gotin "Çi teyrî tu girtî anîyî van deran" e. Wek Tirk dibêjin: "Hangi rûzgar seni buralara atti". "Hangi rûzgar esti".

Cêc: Cîgirên qedîmî. Cêcî, binecî.

Çengzêrîn: Navê Esadeddînê Mîrê Hekarîyê ye. Çengzêrînek jî Kerîm Xanê Zendê Biradostîyê xwedîyê Kela Dimdimê ye. Di şeran de ku milên cengawer û lehengan bi devên şûran tên birin, padîşah û şahên wê demê, ji wana re dest û milên protez ji zêr çêdikirin

Cîgir: Alîkarên rêvebir û serokanin

Celî: Sirgûn

Cerdevan: Rêbir, eşqîya, ceşq an qorûcû (bi taybetî ji bo xayînan dixebitînin)

Çilifte: Dikeve bin destê Dûxanan, di navbera Bayîkan û Bedlîsê de ye.

Dapêç: Mihasere, eblûqe, dorgirtin

Despot: Zordar, xedar, zalim

Dergah: Derîyên mezinan, cîyên daxwaz û çareyan

Dîzdar: Serdar yan jî zêrevanên kelehan

Delîl: Alîkar

Derteng: Rêbaren teng, gêdûk û geliyên asê

Derbend: Bendav, avên ku pêşîyê li wan digirin û dikin golên mezin

Dengê Xeybetê : Ev bi taybetî ji dengên ku xeybê (nedîtî) tê. Ev deng bi îzna Xweda, bi wesîta melek û qencên Xwedê di tengasîyan de ji xeybê tê. Li gor efsaneyan, di hemî çîrok û bûyeran de tiştên weha diborin. Merîvên lîder û rêberên têgîhîştî van dengên dîbihîsîn, an ev deng tê bîra wan.

Dehlerêş: Serkanîya Ava Reş ya ku Deşta Mûşê şeq dike û dikeve ser çemê Miradîyeyê. Ev der li rojavayê Çiyayê Nemrût û Deqlanozê ye. Ev der aniha jî rêl e, bi darûber e. Gundên Sergol û Boryan di nav van darûberên mazî û berû de ne.

Dirav: Pere

Dêmik: Petîxên bejî ne. Petîxên ku li dor milkan bejî diçînin. Parêz jî ji vî emelî re dibêjin. Parêzên petîx, qetik û zebeşan.
Dêm = bej.

Delav=dilav: Delav û cûyên (co) avê ne. Di şûna cure, xet û pirsê de jî tê xebitandin. "Ava me di cûyekê de, yan jî di delavekê de naçe". Tu di vî delavî de dibêjî çi?", "Ez di vî delavî de bi we re me".

Dilêr: Wêranek, wêrek, cesûr, bêtirs

Dilsoj: Dilşewat, dilgerm, muxlis

Demam: Îcar, îcare, kirê ("Min filan gund ji bo du salan demam kir / bi demam girt")

Destûr: Îzin xwastin, îzin girtin

Ewledar: Emîn, pêbawer

Ewle: Hêmin, tenahî, bi bawerî, emîn

Esa: Kopal (esayê Mûsa), darê hikmê

Esilmend: Esilzade, xwedanesil

Erdelan: Merkeza wan Sîne ye. Hikûmetên Erdelanîyan ji hemî statuyên Kurdan mezintir û bi rêk û pêktir e. Ev der bi navê Kurdistanê hatine nav kirin. Kurdistan û Loristan, du statuyên Îranê yên fermî ne.

Esrar: Sir, tiştên veşartî

Erş: Asîman

Ezîni: Şexsiyeta milî, xwenasî

Ezirgan: Erzincan, wilayetek e ku dikeve bakurê Dêrsimê

Erzirom: Erdêrûm

Êwir: Êwirgeh, hêwir, hêwirgeh, cîyê lêmanê

Fermanrewa: Hikimdar

Femandar: Serdar, Qumandar, Serleşker

Fermî: Resmî

Filhal: Di vê rewşê de, ê gavê

Furs: Faris

Gelîkêsan: Mintiqeyeke Tetwanê ye. Dikeve navbera Kavar û Hîzanê

Gênc: Darahênê, niha navçeyeke Bîngolê (Çewlik) ye. Serbajarê hikûmeteke Kurd e ku li gor qanûnnameyên Osmanî-yan hatibû holê. Ev payîtext, serbajarê Siwêdîyan e. Ji Sêwerekê heta Bîngol û Solhan û Kixiyê dikevîne nav sînorê vê statuyê.

Girûz: Cureyek ji qawinan e

Gewre: Mezin

Giring: Mûhîm

Hîzan: Bajarek û payîtextekî meşhûr û qedîm e. Niha navçeyeke Bedlîsê ye

Herişandin: Ew insan û heywanên ku bi ser av û lehîyan dikevin, beneder û belawela dibin û nizam û tenzîma wan şaş dibe.

Hok: Pehlewan, mêrxasekî mêran, bijare

Hoz: Eşîr

Hov: Kûvî, weş

Kildan: Keldanî. Ew jî wek Kurd û Asurîyan Mezopotamyayî ne.

Kelewac: Germake bê qam. Kelandina dilan, kelewaca nava insan, şewat

Kisra: Şahên Sasanîyan. Dibêjin ku ev malbat jî Kurd in

Korcan: Gundekî Sîmekê (Nihê) ye. Dikeve başûrê Bedlîsê. Nîha jî gundekî ava ye û titina wê navdar e.

Kokeb: Çîyayek e ku dikve pişta Qesrê ya bin destê Dûxanan. Kokeb bi maneya 'pozê çîya' ye. Ko:

Çîya, Keb: poz

Kosor: Çîyayê sor. Dikeve dora Kopê (Bilanix). Mintiqeyeke pir bi bereket e. Genimê Kosorê pir bi navdeng e. Navê Qîzîllepê jî Kosor e.

Kut: Lextik, debara mirişkan

Leheng: Qehreman, mêrxas an palewan

Lala û Nedîm: Lal: Mamosteyên mîrzadeyan e. Nedîm: Heval û aqîlmendê mîr û siltanan in.

Maf: Heq. 'Kurd doza mafên xwe yên merivayî dikin'

Merc: Şert

Melîh: Bedew, delal, rind, spehî

Mesîh: Hz. Îsa Pêxamber

Melîkan: Melîkan an Melîkanî: Mîrên Hesenkêfê ne

Mîr - Emîr: Mîr û melîk û emîr, hemî wek qral tînan ziman. Melîkê Siûdî, emîrê Kuweytê, Behreynê yan Ebûdabî, emîr Tîmûrlengê Gurgan..

Mêjû: Dîrok, tarîx

Motkan: Mintiqeyeke kifş û qedîm ya Roşkan e. Tab'a ku eşîrên Raşkan federasyona xwe girê dan, gundekî vê herêmê ye. Niha navçe ye û bi Bedlîsê ve girêdayî ye. Bajarîyên Bedlîsî û Motkî bi çand û karakterên xwe pir nêzîkî hev in. Motkan ji qedîmî ve weka derîzana bajarê Bedlîsê ye. Miletê vê derê pir cesûr û kêrhatî ne. Zeydanî, Motkî û Baykanî havênê yekîtiya Roşkan in. Piştî ku mîrek feşîlîn Bayîkan ji Bedlîsê veqetandin û dane ser Sêrtê. Ji wê rojê ve îdî Ebûbekir Axa ji vir dernayên

Mûş: Niha wîlayet e, dikeve navbera Bedlîs û Bîngolê

Mikis = Muks:Evder mekanê Feqîyê Teyran, Mîr Hesênê Welî û Mitilax Beg e. Mîrê Miksê yê dawîn Mehmûd Xan e ku hevalbendê Bedir Xan Paşa bû. Niha navê Miksê Behçesaray e û navçeyek e Wanê ye. Xan Mehmûd jî ji vê malbatê ye. Xan Mehmud Kela Xweşavê ya Mehmudîyan û bajarê Wanê û Erdîş û Elcewaz û wan der û beran bi darê zorê kiriye bin hikmê xwe û xwe kîriye Mîrêmîran. Xan Mehmud û Mîrê Hekkarî Nurullah Beg di salên 1840î de bûne hevalbendên Bedir Xan Paşa. Piştî teslîmbûna Bedir Xan Beg Osmanîyan Mehmud Xan mexlub kirin, êsîr gîrtin û eşkenceyên ecêb anîne serê wî. Şêxên Arwasîyan şefa'eta wî kirin. Xan Mehmûd û pîsmamên wî sîrgunê Rusçîkê bûn. Malbata wî wek Bedirxanîyan nav û deng nedan. Ji ber ku di warê xwendin û dîplomasîyê de gav neavêtin. Nîha ev malbat bi hezaran li Miksê, Wanê û bajarên

din dijîn. Malbateke pak û paqîj û rûmetmedar e. Rasim Beg, Adîl Beg, Farûq Beg û Nacî Beg nivşên van salên nêzîkin.

Mesîhî: Xiristyan, Îsewî, File

Mîrbanû: Qralîçe, Stî, Jinmîr, Şahbegî

Mezbût: Dirist, sazdar, bê hîle û xeter

Mîhreş: Qereqoyînî: Dewleta Qere Ûsiv

Mîhspî: Aqqoyînî: Dewleta Hesenê Dirêj (Uzun Hasan)

Mehmûdî: Mîrekên Kela Xoşavê

Mukrî: Eşîreke gewre ya Mihabadê ye. Eşîra helbestvanê hêja Mam Hejar. Hikûmetên Mukrîyan, Biradostîyan û Erdelanîyan meşhûr in

Morx: Gundek li ser rêya Bedlîs û Mûşê ye. Dikeve xilasîya Deşta Rehwayê

Nastûrî: Asûrîyên Tîyarê ku li ser hikimdarîya Hekarîyê bûn

Nacih: Serfiraz, biserkeftî

Neqîb: Serokê rûspyên bajarên. Serok eşraf. "Neqîbûl Eşraf"

Nûbar: Fêkî û terîka ku serê bihare dertê. Turfan, Turfande

Nepend: Cîyên çep, xalî û tenha û sitar

Nihê: Nehîye. Nehya Sîmekê Bedlîsê

Neseb: Nijad, esil, esas

Nihên: Warên ragirtî û bê tirs

Nizar: Kerresî, zimag, dibûr, cîyên ku ne berroj in

Norşên: Niha bi navê Gurbulak navçeyeke Bedlîsê ye. Norşêna Hezret

Peyk: Qasid, şandî

Pêwîst: Pêdivî, hewce, gerek, lazim

Pispor: Jêzan, mitexasis

Pêşniyar: Teklîf

Pût: 1. Debara heywanan ya zivistanê, 2. Senem, heykel

Raman: Fikir

Raperîn: Rabûn, serîhildan,

Reşkotan: Gaza Qîreyê (Qeredax). Navê wê eşîra ku li Koyê Reş, çîyayê reş, cîwar bûye. Vê eşîrê navê xwe ji vî çîyayî wergirtiye. Wek Zêbarî û Berawî. Ev eşîra Reşkotan li Qîrê Bişêrîyê, li nêzîkî Batmanê cîwar in.

Ristin: 1. Honandin, bi kar û bar anîn, tenzîmkirin. 2. Honandin, badan. Hirî, Penbû hemî rîs û mû û kinif û çûr (tiffîk) tên ristin., 3. Dirêj kirin. 'Evê meseleyê zehf rist'."Rist û rist û rist, heta divê hindavê de derket".

Rêzdar: Qedirşînas, qedirbilind, mihterem

Ribat: Kewê nêr

Sazî: Miessese, tenzîm

Stan: Herêm, welat

Stêr xuricî: Stêrk çû ava, Stêrka filankesî ket, xuricî yan çû ava. "stêr şeqîfî û winda bû"

Siwêdî: Siwêd, navê Sorekê ye. Siwêdî ji mintiqeya Sorekê heta Bîrgolê ji xelkên ku li vir dijîn re Siwêdî dîbêjin.

Serokcivîn : Dîvan Başkani, an serekê dîvanan û civînan.

Sîpan: Sîpanê Xelatê. Çîyayê blind yê dûhemîn ê welat.

Sîmek: Sîmek = Nehê, bi Bedlîsê ve girêdayî ye.

Seyîd: Mezin, ewladê pêxamber.

Serçir: Mezinên eşîr û miletan. Serokên wan.

Serbajêr: Payîtext

Sîfî: Sîfî, prenses an qralîçe. Mîrbanû, mîran, jinmîr, keçmîr

Şahnazî: Kêfxweşbûn, serbilindayî, iftîxar, şeref.

Şaristan: Bajar

Şahbegê: Jina mîr, jinmîr

Sîyasetmedar: Sîyasetkar, sîyasetzan

Şahrûh: Kurê Tîmûrê Gurgan,

Şandî: Qasid, peyk

Sergol: Gundek li teniştê Nemrûdê, li nav Dehlerêşê. Li teniştê Çîyayê Deqlanozê.

Şanedêr: Mala şahî û kêfê. Cîyên geşt û seyranê

Şerefedîn: Zozanên Bîngolê, lî gor efsanan ceneta ku Xwedê Adem û Hewa jê avêtîye çola Erebiştanê ye.

Şenbo: Navê statuya Hekarîyê ye. 'Mîrên Şenbo' Hekarî = şenboyî

Şeverê: Şiverê, şivîle, rêkên şevê, cexer

Şitil: Fîdan

Şelebot: Şahbelot, kestane, şelebot li Şêrwana navçeya Sêrtê hene. Darên wan bi ser darên berûyê ve dîçîn.

Şevşevok: Şevrevînk, şevşevotk, çemçemok, pelşimok, pirçimok, perçemek. Teyrîka şevê ku çavên wê di ronahîyê de venabîn.

Tiphê: Gundekî Motkan e

Tor: Devera Torê, Aşîtan

Tîr: 1. Tîr, babikên eşîran, 2. Ew tîrên şer wek Tîrkevan.

Qut: Debara merivan

Qîm: Bawerî

Tab - Tap: Gundekî Motkan e ku federasyona Roşkan li vir damezirîye. Hin dibêjin Tab, lê Tap e.

Qasid: Şandî, elçî, xwendî, peyk

Qudret: Tiştên ji xwe ve çêdibin. 'Qudreta Xweda'. Gezo, şeker û şêrînahîya ku serê payîzan li belçimên daran datîne. Jê re 'Qudret helwasî' jî tê gotin. Kurd, hingiv û gezo bi hev re tînin ziman. Ev şîranî xwezayî ye.

Xweşhal: Bextewar, kêfxweş, şadimanî

Xebîr: Pispör, jêzan

Xebîs: Bêawe, mixalif, nankor û ordîbozan

Xeter: Talûke

Xelat: Bajarekî qedîm û dîrokî ye. Li gora Şerefnameyê, ji çaxê Eyyûbî hatine ser hikim û şûn de, di hêmanê Timûrleng, Qere Ûsif, Herzemşahî, Sefewî û Osmanîyan de tim û daîm, erd û axa Bedlîsê bi Mûş û Xinûs û Xelatê ve tê jimartin. Em dikarin bêjin Xelat dewra xwe bi Urartûyîyan û Sasanîyan re derbaz kiriye heta xwe gihandîye Îslamîyetê. Ji Îslamîyetê û vir de, midetek hindik ketîye bin hikmê Ereban û ji salên 1100î û bi vir de Selçûqî û Herzemî bi qasî sedsalekê ev der bo xwe kirine wek baregehek. Piştî Eyyûbîyan û bi vir de her bi Bedlîsê ve ye. (Mêze bike, Şerefname, Fermannameyên Tîmor, Qere Ûsif, Fermannameya Şah Tahmasp û mëlûmatên Şeref Xan.)

Xinûs: Dikeve navbera Wardo û Erziromê. Wilhem, sînorê Bedlîsê ji Xinûsê derbaz dike dibe nêzîkî Erziromê, Narmanê. Niha ev navçe bi Erzirom ve girêdayî ye.

Vîn: Îrade, tiştên ji dil, bi dil, tiştê ku meriv bi qîma xwe bike.

Zeydanî: Eşîra Roşkan ya bajarî ye. Ev eşîr stûna dewleta Roşkan a hezarsale ye. Di hemî delavî de heta îro jî di xizmeta vî bajarî û welatî de ye. Eşîrtî terk kirine lê karakterên qencên qedîm hêjajî bi Zeydanîyan re hene. Piştî ku statuya vî bajarî rabû gula wan jî wekî hemî eşîrên Roşkan çilmisî. Li hemî derên Kurdistanê belawela ne. Li Bedlîsê giraniyeke xwe ya hêja jî heye. Birek ji wan jî li mintîqa Hekkarîyê dijîn.

Zirkan: Li gor Şerefnameyê çar Mîreken Zirkan hene: Etax (Licê), Tercil (Hezro), Derzin û Girdikan. Derzin û Girdikan cîranên Bedlîsê ne. Ji Çilifteyê xetekê bikşîne Şêrwane, ava Kezer û ava Bedlîsê ku ji vê avê re "Çemê Başûran" jî tê gotin, van herdû avan li bin destê Sêrtê li Avrûyê bigihêjîne yekdû, ev herêma Zirkane. Derzin û Girdikan li vir bi sedsalan hakim in, statuyên van saziyan bi hemî mîrekan ve tê xwendin. Niha îro

60-70 gund in. Merkeza vê herêmê Mînar e. Ez lî vî gundî sala 1938 ê de hatîme dînê.

Zerzewat: Terîk e, ji hemî cureyên sebzeyê re, yanê ew erd û bostanên avî ku ji sîr û pîvaz, heta bacan û baqleyê jê hasil dibe, tiştên avî, ji van re li mintika Xerzan û Zirkan dibên "Zerzewat". Tiştên ter û taze yên avî û ne bi daran ve. Terîke, sebze.

Zîwan: Ev êşek e ku li genim dide û genim reş dike. Di kilamên Kurdan de dibêjin "tu genîm biçînî, zîwana reş hilînî". Ev nifrîn e.

Zîzan: Gundekî Motkan e. Li zozanên Şêhebîb û Garisan e. Rûn û hingivê Zîzan meşhûr e.

Di delavê Bedlîsê de 'BALKEŞÎYÊN ŞEREFNAMEYÊ - TOBLOYÊN Şerefnameyê, Wilhelm Köhler: EVLIYA ÇELEBÎ SEYAHATNAMESİNDE BİTLİS ve HALKI, û ji tesbîten Seyyahên (gerok) biyanî ji İsmet Şerîf Wanlî:

Balkêşiyên Şerefnameyê di delavê statuya welatê Roşkan de bê hed û hesab in. Di her delavî de Şeref Xan tiştên giring û balkêş anîye ziman, bo piştî dewr û zemanan kes nebêjin Kurd kêr nayên.

Di warê avasaziyê, ilimdarîyê, huner, irf û adet û toreyên Roşkîyan, cesaret û welatperwerîya vî xelkî, ew sedaqeta wan ya ji dil û bê bedel, sênc û sîyaneta statuya Bedlîsê û itîbara mîrên Bedlîsê de...

Heya niha tiştê ku min tesbît kiriye, di delavê xwendin û zanîne de ev serbajarê welatê Roşkan navendeke ilm û irfan û zanîne ye. Bi navên Şemsîye, Şifaiye, Îhsanîye, İxlasîye, Şerefiye, Hatîbîye, Hacîbegîye, İdrîsîye, Şekerîye, Habîbîye û Şûkruye 11 Medreseyên ku di bin rêvebera ustad û ilimdarên ku dereceyên wan gihane bilindahîya mewlewîyetê, ilimdarîya Bedlîsê bi pêş ve dibin. Şeref Xan, herweha navê 11 ilimdarên ku "mewlana ne" dike. 5 ji van medreseyên zanistîyê tenê vî hikimdarî di sala 1591ê de xistîye faalîyetê. Mewlana Mûsa, Mewlana Mihemed Berkalî, Şêx Ammar Yasîr, Mewlana Hisameddînê Bedlîsî, (babê İdrîs e), Mewlana Ebdîrrehîmê Bedlîsî, Mewlana İdrîsê Bedlîsî, Eb-ûl Fadîl Efendî (kurê İdrîs), Şaîr Şikrî (E. Çelebî qala 4 şaîrên din kiriye -Köhler), Mewlana Şah Hiseyîn, Mewlana Xidir Bîbî, Mewlana Mihemed Şêrnasî, Mewlana Mihamedê Zirkî, Mewlana Mihiyedînê Xelatî û Mewlana Ebdîrehmanê Bedlîsî (Melê Reş)... Ev zanayên ku navên wan li jorê dibore di warê ilm û zanîna wê demê de ustadên bê hempa ne. Ilmên zanistîyên wî zemanî hedîs, tefsîr, fiqih, mentîq, astronomî, matematîk, kalem, tesawîf, tib, dîrok û tiştên din yên bergirtî bûn. Ev ustadên mezin hemî mûelif in, nivîskar in, di warên xwe de mistesna ne û xwedan erk in. Ev Mewlana ne kêmi Mewlana Celaleddînê Rûmî ne. Tenê Mewlana İdrîs di warê Tasavîfê de 7 kitêb nivîsîne. Dîsa di delavê hedîs û fiqh û tefsîrê de 6 kitêb nivîsîne. Mewlana İdrîs dîrokzanekî bê hempa ye, ku „Heştbehişt“ bi 8.000 beytan anîye homê. Di warê tib, zoolojî û kozmolojîyê de jî berhemên wî yên xurt hene. Kitêbên Mewlana İdrîs yên bi navên „Seyahet“ û „Exlaq“ û „Sîyaset“ê jî hene û hêjmara kitêbên wî ji sîyî (30) bêhtir in.

Şeref Xan ji Mewlana Mûsa bihîstîye; Mewlana Mûsa 120 sal emir kiriye û wî ji bapîrê xwe Mewlana Şêx Hiseyn bihîstîye. Di salên 1510an da, Şeref Xan piştî ku ji Îranê direve tê bi Sefewîyan re li dora Xelatê şer dike. Ev Mewlana Şêx Hiseyn diçe ba Emîr Şeref û dibêje, ku "alim û ilimdarên Bedlîsê dixwazin 500 kes ji van xwendeyên dilxwaz iştirîqî şer bikin". Şeref Beg vê daxwazê dipejirîne û 500 xwendeyan beşdarî artêşa Roşkan dike. Şeref Xan qala Mewlana Ebdîlxellaq, Şêx Hesenê Hîzanî û kurê vî şêxî Ebdîllah Bedexşanî dike û vî zatî Şêxilîslam nîşan dide.(Şerefname, rûpel 396)

Şerêf Xanê rehmetî bo bapîrê xwe Şeref Xanê Şehîd, ku ilimdarek mezin bû, dibêje, ku "wî bi ilmên fala qûmê (sêlê) û falên stêrkan dizanî, di gel vê bi xebera Kurdekî cahil kir (Seydê Elî Axayê

Pertawî, rûpel 497), singê xwe bi artêşek biçûk da, singê artêşa xurt a Osmanîyan". Mebest ji vê ev e ku hikimdarên Bedlîsê xwenda ne û li derveyî şaxên ilmê ku hene, di delavên ilmên felekîyatê de jî xwe digihînin.

Di Hunerê Tabloyên Şerefnameyê, rûpela 12an de Ewliya Çelebî, di sala 1655an de, di derheqa neviyê Şeref Xanê nivîskarê Şerefnameyê ji bo Evdal Xan de weha dibêje: "Xan, bi heftsed (700) zanîst, hunermend û hosteyan ve, di warê felsefe, zanîna seyr û entîke de yekemînê zeman e. Di warê kîmya, sîmya û zanîstiyên dîn de şareza ye. Bijîjkekî wisa ye, ku Calînûs û Hîpokrat li ber wî ne tiştê in. Çavên tarîbûyî emelîyat dike û bi mîl ava reş jê dikêşê û ronî dike. Min bi çavên xwe dîtîye ku çavên bi dûman emelîyat (neştergerî) kiriye û dûmana li ser hîlanîye. Evdal Xan endazyar e, şûr, tîr û kevan durist dikirin. Saetzanekî harîqulade ye. Saetên rojane, mehane û salane li ser burcan bi zengil ji bo agahdarkirina wext durist kiriye û heta di nav hingustîla xwe de saeteke biçûk çêkiriye. Di warê mûsîqê û kilaman de meriv nikare pesnê wî bide. Bi awayekî wisa di nav herçar tepêlan (derbûqe) de rûdine û bi hev re li herçaran dixê, êdî mirov nikarê pesnê hunermendîya wî bide(...). Colayîyê (xalîçe, mehfûr û ber û palas çêkirin - Elîşêr) jî dizanê. Bermaleka bi destê xwe çêkirî pêşkeşî Melîk Ehmed Paşa kir, ku tenê li Misrê û Esfexanê tiştên weha dikarin bînin çêkirin. Zînê hespekî ku gelekî ecêb hatî nexişt kirin durist dike û wek dîyarî ji Siltan re dişîne. (Ewliya Çelebi Seyahatnamesi, cild 4, rûpel 121, 124 û 284, wergêr Seîd Nakam). Ewliya Çelebî di sala 1655an de ev dîtênên xwe nivsandine û gotîye, ku "li gor zemanê xwe xan û xelk û bajarê Bedlîsê qencîrînen gişt xan û xelk û bajarên hemdem in."

Sebebê vê ilm û irfanê ye ku bajarê Bedlîsê ji hemî bajarên hemdem pêşdetir e. Evdal Xan neviyê Şeref Xan e. Şeref Xan di sala 1604an de mirîye. Berî wefata xwe, di sala 1597an de, ji textê hikimdarîya xwe feraxet kiriye û ev textê fermanrewatîya Roşkan daye kurê xwe yê ku navê wî Ebulmealî Şemseddîn e. Gava di 1655an de Ewliya Çelebî dibê mewanê Evdal Xan, 'emrê Mîr Ebdal Xan 70 ye. Ne xwe wî di dema bapîrê xwe de xwendîye, birek ilm û irfan û huner ji bapîrê xwe Şeref Xan hîn bûye. Ew kitêbxaneya ku di wextê bapîrê wî de hatîbû ava kirin, dewlemend kiriye û navê xwe di warê ilimdarîyê de bi ser hemî navan xistîye .

Li gor dîtina min a şexsî Evdal Xan kûrê Şemseddîn û neviyê Şeref Xan e. Bîyanîyan melûmatên berfireh nedane. Piştî Şeref Xan tiştên ku hatibin nivandin jî neviyên Cengiz Xan û Xûlago nehiştine ku bi hemdê xwe bimînin û bikevine destên me. Ji ber vê ye ku em teselîya xwe bi seyahekî biyanî yan yên wek Ewliya Çelebî tînin ku ne mimkin e ku ev insan weka Kurdekî bifikirin û rastîyê bo me binivînin. Tiştên ku heta niha min tesbît kirine, ji xeyrî Şeref Xan, tu kesekî ku li ser minasebetên Kurd û Osmanîyan nivsandibin, nîn e. Haya kesî ji peymanê 1514an ya Amasyayê ku di navbera 28 mîrekên Kurdan û siltanê Osmanîyan Selîm Xan de hatîye mohr kirin, nîn e. Hin dibêjin ku Osmanîyan hindê heqên otonom ji Kurdan re nas kirin bo ku Kurd li serhedan berevanîyê bikin. Hin dibêjin ku Osmanî ji bo ku Kurdan perçe bikin ew xistine sed parî û Kurd berdane hev. Ewliya bi xwe jî li azadî û serbixweyîya Bedlîsê ewçend maye şaş û heyîrî ku veneşartîyê û gotîye: "Ev serbixweyî û serbestîya Bedlîsê ne ji ber ku Osmanîyan mafên taybetî ji vê rêveberîyê re nas kiriye. Lê hingî ku Roşkî cesûr û leheng in û ji azadîya xwe ta'wîzê nadin, ji ber vê ye ku Osmanî çavên xwe li wan digirin. (Wilhel Köhler, rûpel 42)

Eger Ewliya bizanîya ev statu hikûmet in, wek Hekarî, Cizîr, Palo, Egîl, Gênc, Hezo, Mehmûdî û yên din; di navxwe (daxilî) de serbixwe ne û tu heqekî Osmanîyan li ser wan tune ne û ev statu nayên kontrol kirin, bac û gumrik û hisaba wan ya wan e, memûr û karmendên biçûk û mezin yên Osmanîyan nikarin herin midaxeleya wan bikin û ev heq û maf ne xêra babê Osmanîyan e, ev bi qewl û mercan ji roja ewil ve ku mîrekên kurdan Mewlana Îdrîsê Bedlîsî şandine cem Siltan Selîm hatîye qebûl kirin, qanûnname ji bona wê hatine saz kirin, fermannameyên siltanan wek Siltan Silêman hatine çêkirin û ev mîr û mîrek û statu hemî, berî ku Osmanî bibin dewlet li ser axa xwe xwedanmaf bûne û her bi serê xwe bûne, dê ne bi vî rengî binixanda.

Eger Ewliya Çelebî yê kurmetikê Melîk Ehmed Paşayê dîn û har û devbixwîn û talanker ev yek bizanîya, dê şîretek li kurmetikê xwe yê Abaze bikira û dê nehiştta ku piştî wî qedr û qîmet û mêvandarîya Evdal Xan dayê, ew esker bike herê ser bajarê Bedlîsê bo xizne û dewlemendî û kitêbxaneya Evdal Xan bişêlîne.

Ev pirs pir giring e û divê Kurd vê meseleyê pir minaqeşe bikin. Divê Tirk jî bizanin ku piştî şerê Çaldiranê Kurdan bê şert û şirût û daxwaz û merc xwe teslîmî Osmanîyan nekirine. Osmanîyan jî telebeke weha li Kurdan nekirine. Kurdan itîfaq bi Osmanîyan re çêkirine. Mercên wan kifş in. "1- Çawa ku ji qedîmîva heq û mafê wan bû, statuyên Kurdan wê ji niha û pê de yên wan bin. Rêvebirina van statuyan ji bab dê bighêje kur û bi weraset berdewam be. 2- Eger Osmanî bikevine şer, dê ev statu piştgirîyê li şerê Osmanî û biyanîyan bikin û eger ji derve midaxeleyek li Kurdistanê hat kirin dê Osmanî piştgirîya Kurdan bikin. 3- Dê statuyên Kurdan salê carekê hindê bac bidine Osmanîyan. 4- Ev miahede (peyman) di navbera siltanê Osmanî û mîrên Kurdan de, yên ku erê kirine, hatîye girê dan. 1514 - Amasya.

Petro Della Valle yê Îtalî dibêje: "Ez li Stenbolê bûm. Nûçeyeke giring wê rojê li Stenbolê belav bû. Hemî kesî behsa Xanê Bedlîsê dikir ku xan hatîye paytextê Osmanîyan. Siltan xanê Bedlîsê qebûl kir. Xan jî daxwazên xwe bi dest xistin, ku ev daxwaz ew bûn ku erda Bedlîsê ya qedîmî ku Osmanîyan ji Bedlîsê standibû, Xan ev axa xwe bi paşde vegerand. Bi ser de jî Siltan, wezîrê xwe yê gunehkar kuşt." Heta vir tamam, lê Îtalî jî wek Çelebî xeşîm e. Dibêje ku "Siltan ev ta'wîz dane da ku xanê Bedlîsê 12 000 serbazên xwe bişînê alîkarîya Siltan ji bona şerê Îranê".

A xelet ev e. Mîrê Bedlîsê li gora Peymana Amasyayê mecbûr e piştgirîya Osmanîyan bike. Siltanê Osmanîyan jî (Siltan Ehmed e, 1616) li gor merc û şert û peyman û fermannameyan diva ku heqê xan yên irsî bidê, uzra xwe bixwaze û wezîrekî jî ji bo dilê hikûmdarê Roşkan qurban bike. (Îsmet Şerîf Wanlî, Avesta Yayınları, rûpel 23 - 24)

Eynî di vê salê de hikûmeta Kilîsê leşker neda Osmanîyan. Ew sal şerekî giran di navera Osmanî û Îranîyan de qewimî. Osmanî şikestin û di dagerê de kerba xwe di serê hikûmeta Kilîsê de deranîn. Ew statu ji homê rakirin û careke din hikûmeta Canpolatîyan li vê herêmê hikim nekirin. Hakîmîyeta Kurdan ji vir rabû, ev der û ber bûne erd û bajarên Osmanîyan. Eger mîrê Bedlîsê mercên xwe neanîya cih dê wî jî wek mîrê Kilîsê hemî têştên xwe winda bikira.

Piştî ku Melîk Ehmed hate ser Bedlîsê, bi hêzên wafiyên Amed û Erzirom û bi hikûmetên Kurdan ve wek Mehmûdîyan û hêzên dor û berê Wanê da hev û anî ser Evdal Xan. Xan bi 5 000 gerîlayên xwe ve derkete çiyayên Motkan. Melîk Ehmed Bedlîs şêland û kurê Ebdal Xan Dîyaeddîn di şûna babê wî de danî ser text. Ewîya dîsa dîtinên xwe dinivîsîne:

"Hêjmareke zêde kitêb anîne ber mezadê, ku ew yezdeh sandoq bûn û di nav wan de kitêbên gelek hêja hebûn, ên wek Şehname, Gulistan û Şerefname. Lê, wextê ku çavên Dîyaeddînê kurê Evdal Xan bi hêstiran (rondîkan) tijî bû, Ehmed Paşa jê re got: „Ji bo çi bîna te teng e?“ Wî got: „Ev ezameta kitêban ên min in û piranîya wan mohra min li ser in“. (Hunerê Tabloyên Şerefnameyê, Elîşêr, rûpel 23)

Ewîya Çelebî di rûpela 171ê Seyahetnameya xwe de dibêje: "Begên Kurdên Şêrwan, Sêrt, Hîzan, Kurnê, Zirkan û Kêsan ji bo êrîş û ji homê rakirina Evdal Xanê Bedlîsî alîkarî û piştgirîya Wafiyê Wanê Melîk Ehmed Paşa nekirin. Lê wextê ku şer tamam bû, paşa ji ber xeyda xwe, tev dan girtin.." (Eynî eser, rûpel 37) "Şûrên şêxanî û meqrawî li Bedlîsê tîn çêkirin û nimûneyên wan qet li tu bajarekî din tune ye. Tîr û kevanên Bedlîsê jî bi nav û deng in. (...) Dest û pêwendîyên Ewdal Xanê Bedlîsî, ku bi dehan hezar xelkê Bedlîsê ne û rapora mehanî ji wan distîne, şev û roj mertalê Helebî bi milê wî ve, şûrê şêxanî û meqrawî li piştê wî û kopalê wî di destê wî de bû.." (Eynî eser, rûpel 89)

Dîsa Ewîya Çelebî dibêje: (Hunerê Tabloyên Şerefnameyê, Elîşêr, rûpel 94-95-96): "Xulamên Evdal Xan ku di Hemama Baxê de kar dikirin, nalînên sedefkiri di pêyên wan de hebûn û ji bo wan kesên xwe dişûştin jî nalînên sedefkirî datînin.(...) Serkulavên wan zer, şîn, reş, sor û gewrên vekirîne. Piranîya mirovên Evdal Xan û kesên maqûl ên din, kurkên samûran li xwe dikin.(...) Ewên di halê rewşa aborî de nîvçehal in, şeyax li xwe dikin, ku ev şeyax li Madenê û li navçeya Şêrwanê tîn durist kirin.(...) Xelkên feqîrên Bedlîsê kitan li xwe dikin.(...) Xulamên Ebdal Xan ku Gurcî û Çerkez bûn, di hemamê de kar dikirin, kêr û xencerên cewherdarî kiribûn ber piştîniyên xwe yên hevrîşm".. Ewîya diçe Hemama Baxê, dibe ku Hemama Axê ye. Ew hemama ku ez heta niha rast hatime hemama 'Xan' e. Lê bila ya Baxê be... Ewîya li vir bi dirêjayî behsa vê hemamê dike.

Nexşên şûşeyî, eynik, kevirên mermer, seramîk û kevirên selên fireh yê raxistî û dibêje, ku "Siltan Miradê IVan xwe li vê hemamê şûştîye û gotîye: 'xwezil hemameke min weha li Stenbolê hebûya". (Hunerê Tabloyên Şerefnameyê, Elîşêr, rûpel 95) Ewliya qala 15 cure teyrên nêçîrê yê Evdal Xan dike, wek: baz û şahîn û başok û elûh (eylo) û hwd.

Ewliya dibêje: "Hersal 10 000 kes ji Esfexan û Tebrîz û Nahcîwanê tên û di 10 000 bostanên Bedlîsîyan de dixebitin. Piranîya van bostanan di destê Jaqobîtan de ne (Mesîhî) û bostanên baş salewext 8 000 zêr hasîlatê didin". (Wilhelm, rûpel42)

"Di warê hesinkerîyê de Bedlîs bajarekî mahir e. Bi taybetî di şûrên şêxanî, maqrawî û zîwerzîn de bê emsal in. Tîr û kevanên Bedlîsîyan jî meşhûr in.(...) Li Bedlîsê du erase hene, 1200 heb dikanên ji kevirên birî avakirî di fealîyetê de bûn. Hemî çox û qumaşên giranbiha, xwarin û vexwarin û hemî mal di van bazaran de derbaz dibûn. Hemî bihayên (nirx) van malan tesbîtkirî bûn. Ticareta Bedlîsê bi giranî bi Îran û Gurcistanê re bû. Piranîya ticaran Jaqobît bûn (...) Avasazîya bajêr pir pêşveçûyî ye û sazdar e. Li taxên jêrîn yê bajêr 5 000 mal hene, birek sera û koşk û xan û qesir vî bajarî dixemlîne. Li nav bajêr rêka (kanal, cû) avê hatîye çêkirin û 41 heb kanîyên çêkirî di xizmeta xelkê de ne. Bajêr bi 11 pirên bi kemer û kevir bi hev re hetîye girê dan. Jinên Bedlîsê rûmetbilind û mihafezekar in. Bi îrf û adetên xwe yê taybetî ve girêdayî ne. Jin naçin sûk û bazaran an ew hemamên ku ji herkesî re vekirî ne. Cilbergên wan ji çox (qumaş) e, zêr û zîv û xiş û xalên bi kum û kofiyên wan ve, îşareta dewlemendîya bajarê Bedlîsê ne". (Wilhelm, rûpel 42).

Li gora Ewliya 4 hemamên giştî (imûmî) û 500 hemamên malan hebûne. Jin bi taybetî di hemamên malan de xwe şûştine. Hemama Xan di Kelê de ye û ez ê vê hemamê di paşîya vê pirtûkê de pêşkêş bikim.

Ewliya dibêje: "Li bajarê Bedlîsê derî û dergahên dewlemendan tim vekirî bûn. Feqîr û xîzan li vî welatî tune bûn. Sazîyên xêrat û alîkarîyê jî ne hewce bû. Li welatên Misilmanan bi taybetî talan û şêlandin û dizî hebû. Lê Bedlîs ji van neqencîyan dûr bû, ev welat têr û tor û aram bû. Li Bedlîsê 70 Mekteb û 4 medrese hebûne. Ji xeyrî van zanîstgeh û dibîstanan di hemî dêr û mizgeftan de mamosteyên dersdar û ilimdar di xizmeta xelkên bajêr de bûn. Li bajêr 20 heb tekneyên Neqşebendî, Gulşenî û Bektaşî (...) di xizmetê de bûne. Piştî nimêjan, li mizgeftan sedrinc - kişik dihate leyîztin. Alimên Kurdan bi xencer dihatin mala Xwedê û li hemî mizgeftan zivistanê millet bi ava germ destmêj digirt". (Wilhelm 45)

Li gora gerokê navdar li Bedlîsê ev tax û mihele hene: Xusrew Paşa, Şam, Zîndan, Surum, Çînedar, Qizilmescîd, Şêx Hesên, Çeyrok, Keçûr, Gokmeydan, Komis, Neqleban, Meydana Avrolê, Avêx, Newalareş, Newala Aş, Xanbeg.

Dîsa Ewliya Çelebî dibêje: "Ji xeyrî van miheleyan 11 taxên Jaqobîtan û Ereban jî hebûn. Li vî bajêrî Yahûdî, Yewnanî û Ewropî tune bûn. Jaqobît ticarên rûmetdar û kêrhatî bûn." (Eynî eser) "70 heb fiskîye û 41 kanîyên ji xelkê re vekirî û ev xan û serayên meşhûr Bedlîs dixemilandin: Seraya Xan, Beşaret, Lala Mistefa Axa, Mihemed Axa, Alay Beg, Heyder Kedxuda, Cafer Axa û Xelîl Axa"... (Wilhelm Köhler) "Mekteba Şeref Xan, Xusrew Paşa û Beşaret Axa, dibistanên pir bi dîsîplîn bûn. Ji xeyrî van 70 mektebên din jî hebûn". (rûpel 70) "Gava ku xanê Bedlîsê bixwasta dikarî 70 000 serbazên siwarî û pîyade derxista. Bi tenê li nava bajarê Bedlîsê 24 000 mêrên Roşkî rihên xwe hene û çavên xwe kil dikin û tor tor digerin. Lê ev Roşkîyên bajarî weke gundîyan, ew Roşkîyên din, ne bi zirav in. Roşkîyên derveyî bajar îdî cesûr in. Belê di meseleyên dînî û filozofîyê de şareza ne. Li Bedlîsê 43 000 Jaqobît dijîn. (Jaqobît = *Yaqûbî, Mesîhî, Ermen, Kildan, Asûrî û Kurdên file hemî tevlihev bi zik û pişt vî navî li wan dikin. -Kaleciwan*). Nivê baca wan ji Mîr re, nivî jî ji Wanê re bû. Kontrol û îdare û rêvabirina vê statuyê di destê Albay, Bînbaşî û Yuzbaşîyan de ye. (Bê şibhe, ev zabitên Evdal Xan in û navên wan ne bi tirkî ne -Kaleciwan). Li gor qanûnê, ku îcab bike, Xan 3 000 serbazan di bin beyreqa xwe de dişîne bin emrê paşayê Wanê. (Ev qanûn, qanunnameyên Osmanîyan in ku di salên 1517an de ji alîyê Mewlana Îdrîsê Bedlîsî ve hatine danîn. Ewliya Çelebî qala beyreqa (ala) mîr dike. Ev jî balkêş e. -Kaleciwan). Di warê dadê (edalet) de 17 herêmên navçe hene. Ev navendên dadî di dereca 150 keseyî de ne. Navendên herî giring Motkan, Şurp, Kawar, Zerdexan, Kewaş bûn. (...) Qazîyê Bedlîsê 8 kese distand, lê li

gor emelê xwe û minasebetên xwe û mîr dikarî miaşê xwe zêde bikira. Naqib-ûl-Eşref, fermandarê kelehê, şef û memûrên gumrikê, şef û karmendên asayîşê, miftiyekî Şafîî, karmend û şefên Boyexanê û 200 mihafiz û karmendên serayê, ew hemî bi qerarên mîr dihatin ser wezîfeyê". (Wilhelm, rûpel66-68).

Zarok û neviyên Dîyaeddîn rêvebirî li Bedlîsê kirine. Roşkîyan di gel cesaret û sêdaqet û welatperwerîyê, herwisa xizmetên mezin dane welatê xwe. Li gora gotana Şeref Xan, bi qasî kuç û kevirên kela Bedlîsê, Roşkîyan ewçend serî di ber vê statuyê de dane. Artêşên Osmanîyan û Îranîyan heta ku Roşkan bindest nekirine newêrîne berê xwe bidine Statuyên mayîn yên Kurdan. Heya ku roşkîyan li ber xwe daye ew statuyên din serî ji dijmin re netewandine. Çawan ku Ewliya Çelebî neqil dike, mîrê Bedlîsê ji hemî mîrên hemdemê xwe qençtir e. Herweha Roşkî jî ji hemî xelkên zemanê xwe pêşdetir in. Ango Kurdên Roşkan, qonaxek di pêşîya xelkên dinyayê de ne. Şaîr, ilimdar, hekîm, hunermend, sîlahdar, (ewên ku sîlahan îmal dikin) hostayên boyaxê pir di pêş de ne û boyexa Bedlîsê ixracî Ewropayê dibû. Îro jî Kurdên Bedlîsê, bi serbilindî û şehnazî Bedlîsê didine naskirin û Kurdên herî pêşverû û medenî ne...

Balkêşiyên Şerefnameyê

Balkêşiyê Şerefnameyê ku meriv hêz û rol û qudreta statuya Bedlîsê tê de dibîne hûn dikarin di wergera kurmancî ya Zîya Awcî di rûpelên 390 û 391ê de bixwînin, ku mesela Hacî Şerefê kurê Dîyadîn û siltan Tîmûr Gurgan e. Dîsa di vê berhemê û bi kurmancîya Elîşêr ya fesîh û zelal de hûn dikarin li zemanê Emîr Şemseddînê kurê Hacî Şeref mêze bikin.(rûpel 391 heta 395an).

Ez dixwazim ku li gora Şerefnameyê, Şeref Xanê mezin bi keys bînim ziman. Ew Şerefê xwarzîyê Botîyan. Ew Şerefê kûrê Emîr Şemseddînê şehîdê Deşta Rehwa. Ew Şerefê ku babê wî li Ewrexê daweta xwe kir û ji alîyê dayîkê ve neviyê Mîr Mihemedê Dîzdarê Keleha Ewrexê bû. Şah Mihamed ev Şereffî ji Ewrexê anî danî ser rêveberîya (dîzdarîya) Kela Mûşê. Ev bû ku Roşkî bûne yek û hikimdarîya Roşkan ji Emîr Brahîmê kurê Şah Mihemed standin li dora 1505an dane wî. Ev e ku li dor 1508an bi Şah Simaîl re bi aştî li hev hat û şah ew nas kir. Heqên statuya Bedlîsê ya qedîmî qebûl kir. Lê piştî midetekê ew û ewên din ku bi aştî bi şahê Sefewîyan re li hev hatibûn. Di bin serokayetîya wî de çûn cem şah, şahê Sefewî; mîrê Cizîrê şah Elî, mîrê Hesenkêfê Siltan Melîk Xelîlê Eyyûbî û bi 12 mîran ve avête zîndanê. Destê girtinê danî ser wan û walîyên xwe yên bermayîyên Aqqoyîniyan yên Ozbek û Tirkmen û Moxil û Tatarên har û despot û talanbir şande Kurdistanê, hemî keleh û bajarên wê bindest kir. Ev Şeref bû ku lehengê destana me lê ji Îraqa Ecem, ji nav qefla artêşa şah revand û anî welatê Roşkan.(Z. Awcî, rûpel 424).

Di sala 1534 an de li Deşta Tatîkê ev Şeref Xan bû ku singê xwe de singê Osmanîyan û şahîd ket. Şeref Xan dibêje ku 'emrê wî nêzîkî 50yî bû. 30 sal zêdetir hikimdarî li welatê Roşkan kiribû. Gava ku di 1534an de 'emrê Emîr li dora 50 salî be, ne xwe di sala 1595an de, gava ku Mihemed Axayê Kelhokî diçe Ewrexê bi babê wî Emîr Şemseddîn re diştexile û wî tîne hewara Roşkan, 'emrê vî prensî li dora 14-15 salî ye. Tiştên ku vî mîrê mezin kirine : 1- Ewî mîrên Kurdan dane hev û xwastîye ku bi Osmaniyan re tifaqeke fermî pêk bîne. (Z.Awcî, rûpel 427). Wî daweta kurê xwe Emîr Şemseddîn û keça Mihemed Begê Hezoyî li Gomeydanê bi kar anî, ew bû ku xelat dan Elî Begê Botanî. Melîk Xelîlê Eyyûbî, Seyîd Mihemedê Hekkarî û Hesen Begê Polîyî. (Mîrê Botan Şah Elî ye). Ev dawet e ku li gora rêzik û qaîdeyên fermî merasim hatine çekirin û Emîr Şeref piştî ku xelatên mîr û mezinên Kurdistanê teqdîmî wan dike, destûra wan dide ku biçine welatên xwe. (rûpel 441). Di sala 1533yan de ew bû kela Extemarê, ku ji qedîmî ve yê Roşkan bû, bi keştîyan (gemîyan) cebirxane û serbaz birin û ji Şenboyîyan paşde stand (Şenboyî = Hekarî ne). (Z. Awcî, rûpel 442). Şeref Xan herêma Sêrtê ji mîrê Botan stand û da Melîk Xelîlê Hesenkêfê, ku xwedîyê vê herêmê statuya Hesenkêf bû. (Rûpel 442). Dîsa Şeref Beg bû ku nehîyeya Xerzan ji Melîk Xelîl distîne dide Mihemed begê Sasûnî (Hezo). (Z. Awcî, rûpel 442).

"Piştî jî Şeref Xan, Şêx Emîr Bilbasî şand hewara Îzeddîn Şêrê mîrê Hekarîyan, ku wî ji ger û fenên eşîreta Mehmûdîyan ku li dijî Hekarîyan alîkarîya Qizilbaşan dikirin, bike û hikûmeta Îzeddîn Şêr rizgar bike." (Şerefname, Z.Awcî, rûpel 443). Di gel vê dîsa Şeref Xan Îwaz Begê Mehmûdî li Kela Wanê ji destê Orkmez Siltanê Qizilbaş xilas dike. (Rûpel 443). Şeref Xan li Bedlîsê Mizgeft û

medrese û tekyeyên pîroz û qenc çêkirine. Navê vê zawîyeyê "Şerefiye" ye. Ji xeyrî van qesrek û xaneke du tebeq û mezin daye çêkirin. Ji bo rêvingîyan ev xan, qonax, medrese û tekye, gelek aqar weke gund, zevî û dikan kirine weqif û heta hetayê rêveberîya van aqaran daye destê malbata Dîyaeddîn ku serwerîyê li vê weqifê bikin. (Rûpel 443).

Şeref Xan penc caran bi Sefewîyan re û du caran bi Osmanîyan re şerê parastin û rizgarîya Bedlîsê û welatê Roşkan kiriye. Cara yekemîn ku Mihemed Axayê Kelhokî wî direvînê tîne Hekarîyan û li vir rastî Şex Emîr Bilbasî tê. Emîr diçe xeberê dide eşîretên Roşkan û 2 000 şervanan ve dikeve Bedlîsê. Hê Şeref Xan nehatîye Bedlîsê Serdarê Şah Simaîlê ku parêzgarî û berevanîya Bedlîs û Elcewaz û Erdîşê dikir, Kurd Beg Şereflû bi hêzeke mezin tê li nava Bedlîsê, li Gomeydanê diavêjê ser hêzên Roşkîyan. Roşkî di hêmaneke ku zora wan dibin de Mihemed Axayê Pazûkî qelaşî û xîyanetê li Roşkîyan dike. Xwe dide alîyê Kurd Beg Şereflû û ji paş ve li Roşkîyan dizivire. Emîr Bilbasî û kurê wî Elî Axa û bi sedan pêşkêş û lehengên Roşkan şehîd dikevin. (Şerefname, M.E.B., rûpel 478). Şeref Xan piştî vî şerî biryar da ku bi Osmanîyan re têkilîyên sîyasî û itifaqê dane. Şewket Beysanoxlî di "Tarîxa Dîyarbakirê, cilda 2an" û rûpelê 494an de ev "Kürt Bey Şereflû" û şerê dûyemîn ê ku Şeref Xan bi Sefewîyan re li navbera Erdîş û Malazgirê li Sarîsûyê kiriye û artêşên Şah Simaîl mexlûb kiriye weha anîye ziman:

"Şah Îsmaîl bi çî kul û halî be bila be, diva ku Dîyarbakir zeft bike. (Ev piştî şerê Çaldiranê ye). Xelkê bajarê Amedê serî li ber Sefewîyan hildane. 13 heyvan ev bajar parastine, heta ku hewara Osmanîyan û artêşên mîrên Kurdan itifaq kirine û bi hev re hatine hewara Dîyarbakirê. Ji ber vê yekê çî ji destê Şah dihat teksîr nedikir û hêzên xwe bê etle bi ser Dîyarbakirê de dişand. Şah hêzeke xurt bi wasîteya "Kird Bey", ku ev beg mesûlê Bedlîs û Hîzanê bû, hikim li van bajarên dikir û terefdarê Şah Simaîl bû. Gava Kurdan bihîst ku Kird Bey (ev Kurd Beg Şereflû ye -Kaleciwan) bi hêzeke xurt tê ser Amedê. Îdrîsê Bedlîsî ciwabê ji mîrên Hîzan, Mikis û Sasûnê re dişîne ku bi hêzên xwe ve bên Xelatê. Ew û Hakimê Bedlîsê Şeref Xan jî diçin Xelatê. Ew Emîrên mayîn jî tîne û li Xelatê digihine wan, dijmin teqib dikin. Li Sarîsûya li rex Erdîşê zora wan dibin û artêşa Kird Bey ji hev belav dikin û qederekê jî ji wan telef dikin."

Şeref Xan li Çaldiranê jî bi Siltan Selîm re bûye û ew jî ji 16 mîrakên Kurdan yek e. Dîsa di Şerê Qoçhîsarê (Kiziltepeya Mêrdînê) de di cebhê de, di şerê mezin ê Sefewî û Kurd û Osmanîyan de cîyê xwe girtîye. Min Erznameya Mewlana Îdrîsê Bedlîsî, ya ku wî piştî vî şerî ji Siltan Selîm xan re şandîye, bi zmanê tirkî ji bo hûn xwendevan bixwînin li vê berhemê îlawe kiriye. Cara dawîn ku Şeref Xan şerê Sefewîyan dike, piştî şerê Qoçhîsarê ye.

Şerefname di rûpela 482an de (M.E.B.) şerê rîzgarîya hîkûmata Bedlîsê weha tîne zman: "Piştî vî şerê giran ê Qoçhîsarê mîrekên Kurdistanê heryek çû, ku warê bab kalê xwe yê irsî ji dijmin rizgar bikin. Emîr Şeref jî berê xwe da bajarê Bedlîsê, ew xist bin hesarê. Di vî şerî de mîrê Hezoyê Mihemmed Beg, mîrê Hîzanê Mîr Dawûd, mîrên Şêrwan, Spayêrt, Zirkan û Miksê piştgirîya wî kirin."

Me li vir şerên Gomeydanê, Çaldiran, Sarîsû, Qoçhîsar û Bedlîsê hejmartin, ev bûne 5 şer. Du şerên Şeref Xan bi Osmanîyan re heye. Yek ew e, ku Osmanîyan di sala 1532yan de bi dirêjahîya şeş heyvan Bedlîs xistine hesarê û piştî ku Şah Tahmasp hatîye hewara wan, Osmanî ablûq hildane û dagerîyane Amedê. Ya diduwan, şerê Deşta Tatikê ye, ku Şeref Xan di sala 1534an de li Deşta Tatikê şehîd ketîye.

Min divê ku xwendevanên hêja fermannameya Şah Tahmasp, şîretên Şah Tahmasp û dostanîya Şah Tahmaspê kurê Şah Simaîl, di rûpelên Şerefnameyê (492 - 495, M.E.B) de bi keys bixwînin.

.....
=====

BİTLİS / Abdal Han Sarayı

Hamamı - Ziyafetleri

“ Evliya Çelebi Seyahatnamesi ”

(Melek Ahmet Paşanın Van valiliğine tâyin edilmesi üzerine Evliya Çelebi de onunla birlikte İstanbul'dan Van'a gitmek üzere yola çıkar. Diyarbakir'deki moladan sonra Bitlis'e uğrarlar. Van Eyaletine bağlı Bitlis Hanı Abdal Han onları sarayında misafir eder.)

Bu han sarayının hazine odasından camekânına girilir. Bir ferah hamam vardır. Camekânının bütün pencereleri bahçeye bakan, fahrî oyması gibi tunç ve demir kafesli pencerelerdir. Oymalı pencere kapakları var ki, Tebriz'den Acem hanları hediye göndermiş. Bütün oymalarının içerisi siyah ham amber dolmuştur. Bu camekânın dört bir tarafı bütün pencerelerinin üzerinde çivi üzerine Mehmed Rıza'yi Tebrizî'nin yazısıyla Fuzulî'nin Hamam Kasidesi yazılmıştır. Bu camekânın tam ortasında âbihayat ile dolu şadivrandan üç yüz yerden kubbeye fıskırmaktadır. Bu camekândaki bütün hademeler güzel Çerkes, Gürcü köleleridir ki, her birinin kemerlerinde, elbiselerinde biner kuruşluk mücevher kuşak ve hançer bıçaklar vardır. Sedef işli nalinlar ile hizmet ettiklerinde her birini cennet bağının tavusu sanırsınız. Bu hademeler yıkanacaklara ibrişim peştemallar ile sedef işli nalinlar vererek hürmet ederler. Bu camekândan içeriye girince soğukluk tabir ettikleri başka bir büyük kubbe vardır. Duvarları çepeçevre çinidir. Binlerce avizelerle süslü metin bir kubbedir. Ondan içerisi hamamdır, adam girince sanki nur içine girmiş olur. Zira meleklerle yükselmiş kubbesinin etrafında asla duvardan eser yoktur. Hemen bütün sütunlar üzerine konulmuştur. Sütunlarının araları tahta tahta nadir bulunan billûr, necef, berrak ve parlak camlardır ki; bu camlara güneşin nuru vurduğunda hamamın içi nûrû âlâ nûr olur. Bu camlardan dışarıya cennet bahçesidir ki, nice bin bülbülün feryat ve nağmeleri işitilip, damlar üzerinde hoş sesli kuşların yuvaları seyredilir. Bu hamamın ortasında büyük bir havuz vardır. Kuş gözü gibi yeşim, peruze, kehribar, akik, seylân taşı gibi taşlarla döşenmiş bir hamamdır. Çiniden kurnaları vardır. Bütün çeşmeleri altın ve gümüşdür. İbrişim ve kırmızı renkli peştemallara çıplak vücudunu sarmış güneş gibi köleler yumuşak kese ve mis kokulu sabunlarla hizmet ettiklerinde insanın akli başından gider. Çeşit çeşit buhurdanlarla od ve anber yakarak hamamın içini koku ile doldururlardı. Bu fakir kırkbir sene seyahatimde bir benzerini görmemişim. Amma giden masrafı Allah bilir. Hattâ Bağdat Fatihî sultan Murad bu hamama girip yıkandığında soğuk suları gül suyu, sıcak suları buhur suyu akmış... Bir halvette beş tane arab tellâklar, diğer bir hâlvette beş tane peri gibi melek gibi güzellikte dünyada eşi benzeri olmayan kızlar sultan Murad'a hizmet etmişler. Murad Han bundan çok memnun kalarak buyurmuşlar ki: “Ne olurdu, bu hamam benim darüssaadetimde olaydı...” gerçekten öyledir.

Paşa efendimizle bu hamamdan çıktıktan sonra kanun ve hamam kaideleri uyarınca paşaya mahsus sofraya meydanına geldiğimizde tam ikiyüz gümüş lenger ile nefis nimetlerle ortalık donatıldı. Amma ekseri yemekleri Kerkük pilâv, çilâv pilâv, durde püryan pilâv, dur pilâv, derman pilâv, ud pilâv, amber pilâv, köfte pilâv, fıstık pilâv, kırma badem pilâv, kişmiş pilâv, ve çorbalarıdır. Fakat keklik pilâvlarına, nar pilâvlarına ve çeşit çeşit kebablarına diyecek yoktur. Hanın, altına batmış gibi sarı süslü elbiseli köleleri, bellerinde sırmalı peştamal ile her biri sıra sıra dizilerek paşanın huzurunda divan durdular. Bu sofradaki peşkirlerin ve mücevher saplı kaşıkların, şerbet kâselerinin vesair takımların vasıflarını anlatmada lisan kısadır. Sözü kısası Han ile Paşa ve Han'ın oğulları paşanın sağında ve solunda diz dize oturup yemeklere besmele ile başladılar.

Öyle yediler, öyle dış çektiler ki, misli olmaya. Beri taraftaki kısımda de paşanın ağaları ile hanın ağaları oturmuşlardı. Yemekten sonra altın leğen ve ibrik mis kokulu sabun ile eller yıkanıp ortaya bir deste halı, bir uzun peşkir, kokonos, bağa, sedef, ceviz, demir, akik hoşaf kaşıkları geldi ki, her biri birer hazine değer. Sair elli adet köleler de ellerindeki elli adet kâse içinde tam elli çeşit hoşaf getirdiler ki vasfından acizim. Sonra mücevherli fincanlarla kokulu, anberli yemen kahvesi, sahlepe, çay, şerbet, palûze, sütler geldi, içildi. Her gün sabah nice kahvaltılar, reçeller, tatlılar, macunlar gelirdi. Öğlede ise yukarıda anlattığımız büyük sofraya gelirdi. Akşam da.

On gün on gecede Han, Melek Ahmet Paşaya öyle ziyafetler vermiştir ki, dil ile anlatılamaz. Üç bin altmış ağanın, sekban ve sarıcaların, en adi meşaleciye, seyislere varıncaya kadar yeme içmesini Han kendi kesesinden verdi.

Yemekten sonra Paşaya dedi ki: “ Hizmetinizde birkaç üstad pehlivanlarımız var. Murad-i şerifiniz olursa meydana bakan taht bahçesine teşrif buyurun seyredersiniz.” Bu rica üzerine Paşa: “Nedir görelim” diye savaş meydanına bakan yüksekçe bir yere oturdu. Meydanın çevresinde kat kat insanlar toplanmış seyretmeye hazır beklediler. Evvlâ pehlivan Zengüzer adındaki meşhur merd meydana siyah deri kisbetiyle gelerek paşanın huzurunda yer öpüp dua ettikten sonra meydanda öyle bir dolaştı ki yüğrük atlar ona eremezdi. Bu çabuklukla, zinde vücutla bu dolaşmadan sonra paşanın huzuruna gelip ya Allah diye bir parendei tavus attı ki, havada üç kere dönüp yine yere ayak üzre indi. O anda yine ya hay diyerek yine bir güvercin perendesini attı ki havada dört kere döndü, yine yere ayak basınca göz kırpıncaya kadar arkasından de bir çeşit takla atarak havada üç kere öyle döndü ki insanın işi değildi... Çarkifelek gibi o meydanda baş, el ayak ile araba tekerleği gibi döndüğünde insan kendisini fırlıdak zannederdi.

Bu pehlivan meydana iki yerde üçer tane şişeleri birbiri üzerine koyup karşı taraftan ya Allah diye seğirderek bir parande atarak bu şişelerin üzerinden sıçradı durdu. Ne kendisinde bir hareket, ne de şişeler kırıldı. Sonra şişelerin üstünden sıçrayarak yere ayak bastı. Tekrar şişelerin üzerine üç şişe daha koydu ki, hepsi on iki şişe oldu. Hattâ bu şişeleri rüzgar bile sallıyordu, ince ceneviz şişeleriydi. Yerde altısı üstüste durduğunda bir adam boyundan daha yüksek oluyordu. Hemen kırk elli adım geri giderek, at gibi eşinerek bir tekme vurarak yıldırım gibi sıçrayarak, kati yaydan ok çıkar gibi seğirdip şişelerin dibine geldiğinde ya Hay diye sıçrayarak her ayağını bir tarafa koyarak o iki sıra altı şişelerin üzerinde durdu. Oradan paşaya dua edip yine sıçrayarak yer öpüp bir tarafta durdu.

Sonra başka pehlivanların marifetleri seyrolundu.

Bitlis'in sanayiinden çekiçlerini hiçbir yerde yapamazlar. Terzileri çuha vesair kumaşlara iğne vursalar asla dikiş yeri belli olmaz. Boyahaneleri de bağlarının sarı gül pembe, gül şeftali, turuncu olur ki kâğıt gibi parlaktır. Bu de bu diyara mahsustur.

Ok ve yay de Bitlis'te meşhurdur.

Bitlis'te Melek Ahmed Paşa ile birlikte dokuz gün dokuz gece eğlenirler, hoşça zaman geçirirler. Onuncu gün Melek Ahmed Paşa Hanın verdiği hediyeleri alarak Van'a gider. Abdal Han'ın “Sultanım Evliya Çelebi kulunuz bende birkaç gün dursun” der. Melek Ahmed Paşa'nın izniyle; Evliya Çelebi Abdal Han'la can sohbetleri ederek günler geçirir. Üç gün sonra o de kıymetli hediyelerle Van'a gider..

===== 0 =====